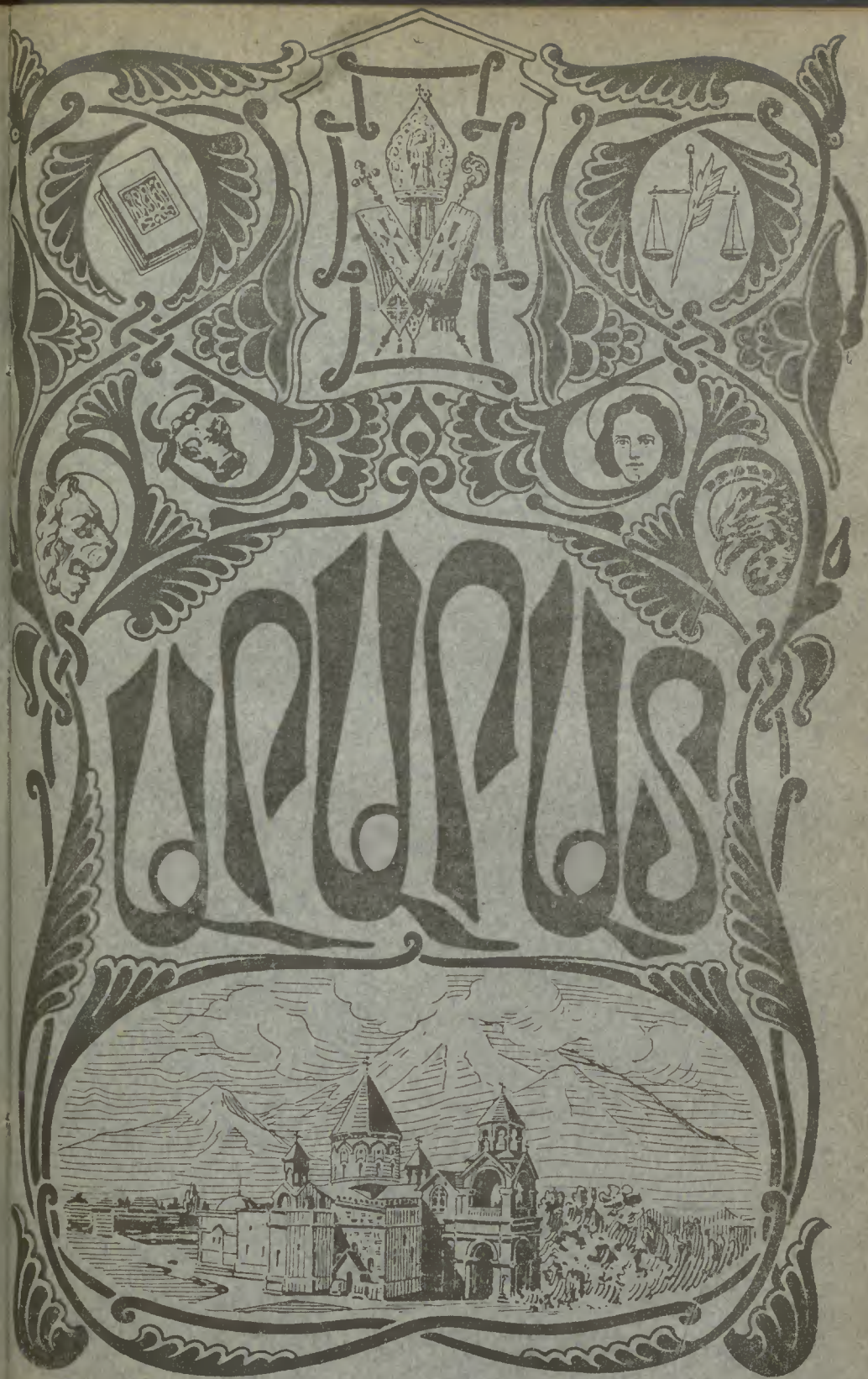

1904 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

Տպարան Մայր Աթոռի Ս. Էջմիածնի

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1904 թ.

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

1. Քաղուածք ի Կոնդակաց վեհ. Հայրապետի . . . 1017
2. Քաղուածք Սինօղի օրագրութիւններէց . . . 1020
3. Արարատի ընթերցողներին . . . 1029

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

4. Քրիստոնէական և մեր ողորմածութիւնը ե. ժ. զ. Մ. 1031
5. Փոքրօգի չպէտք է լինել . . . Մ. զ. 1040

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ

6. Հեհալու Հայրապետի ճանապարհորդութիւնը դէպի
Սլէքոանդրապօլ և Տփլիս . . . 2045

ԱՅԼ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

7. Պրաւօսլաւ եկեղեցի Ռուսաց . . . 1046
8. Անդլիական (եպիսկոպոսական) եկեղեցի . . . 1053
9. Բողոքական եկեղեցի . . . 1055
10. Ի՞նչպէ՞ս պէտք է պաշտպանել քրիստոնէութիւնը մեր
օրերում . . . Ն. արեղայ. 1057

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

11. Դաստիարակութիւն և կրթութիւն. Ժ. Ը. . . 1065

ԴՐԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԾՍԱԿԱՆ

12. Ժողովրդական երգարան և «Հաղար ու մի խաղ»
Մ. Արեղեան . . . 1078
13. Կարադ . . . Գ. Ղ. 1096

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ . . . 1105

Ա. Ր Ա. Ր Ա. Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. ԷԶՄԻԱՆԵՐ

1904—ՌՅԾԳ

Տարի ԼԷ.

ԳԵԿՏԵՄԲԵՐ

Համար ԺԲ.

Հրամանաւ

Տ. Տ. ՄԿՐՏԶԻ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅԻՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԱԳԱՐՇԱՊԱՏ

Տպարան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի

Дозволено цензурою 14 декабря 1904 г. г. Тифлисъ.

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆՔ

— ❖ —

Ա.

ԲԱՂԱՌԱՇՔ Ի ԿՈՆԴԱԿԱՅ ՎԵՀ. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

Հայրապետական տնօրէնութիւնը.

Կոնդակ յանուն փոխանորդի վիճակին Կարուց, որով պատուիրեցաւ դիմել տ. Նահանգապետի տեղւոյն վասն թոյլ տալոյ տաճկահայտակ Յակովբ քահանայի Տ. Մկրտչեան պաշտել զքահանայութիւնն մինչ ցընդունելութիւն նորա ի Ռուսահայտակ: Թ. 1057

— Յանուն առաջնորդի թեմին Հայոց Վրաստ. և Իմերէթի, որով պատուիրեցաւ հրաւիրել զտ. Սիօն վարդապետն ի պաշտօն փոխանորդութեան յԱրալցխա: Թ. 1058.

— Յանուն նորոգ ընտրեալ անդամոց հոգաբարձութեան թեմ. Հոգ. Դպրանոցին Երևանայ, որով հաստատեցան նորա հոգաբարձուք Դպրանոցին: Թ. 1059.

— Յանուն պ. Տիգրանայ Ափրիկեան, որով հաստատեցաւ մշտական պատուաւոր հոգաբարձութեմ. Հոգ. Դպրանոցին Երևանայ: Թ. 1061.

— Յանուհն տ. Բարդէն վարդապետի, որով պատուիրեցաւ ընդ տ. Իսահակ վարդապետի գնալ յաւստատեղին Բօլնիստաւ և հսկել ի վերայ արդեանց ուխտին: Թ. 1064.

— Յանուհն Ամեն. Պատրիարքի հայոց Թուրքիոյ, որով յանձնարարեցաւ ստանալ Կոյսեր. հրաման վասն դարձի երկուց միաբանից Կիլիկիոյ՝ տ. Մկրտիչ եպիսկոպոսի Վեհապետեան և Տ. Ներսէս վարդապետի Դանիէլեան ի Կիլիկիա: Թ. 1090.

— Յանուհն վիճ. Կոնստատ. հայոց Շամախուոյ, որով պատուիրեցաւ յղել զԹոշակ երկուց որդեգրաց թեմին, որք ուսանին ի Հոգ. Ճեմարանի Մ. Աթոռոյ: Թ. 1105.

— Յանուհն Ամեն. Պատրիարքի հայոց Թուրքիոյ, որով լուծեցաւ պսակ բաղիշեցի Յովհաննու Այվազեան Շիրազեանց ընդ շնացեալ կնոջն Բերտաբէի՝ տալով առն միայն իրաւունս մտանելոյ ի նոր ամուսնութիւն: Թ. 1111.

— Յանուհն Առաջնորդի հայոց Եւրոպիոյ տ. Դէորդ եպիսկոպոսի Իւթիւճեան, որով թոյլ տուաւ նմա լինել հովիւ մերազնէից, որ յԱնգլիա, պատուիրելով զհովուութիւն մատարան Մարտիկիոյ թողուլ Յովհան Ա. քահանայի Մանդակունուոյ: Թ. 1115.

— Յանուհն պ. տեսչի Հոգ. Ճեմարանի Մ. Աթոռոյ, որով պատուիրեցաւ հրաւիրել զԵրուանդ սարկաւազն Տ. Մինասեան ուսուցիչ ի Ճեմարանին կրօնակ. դիտելեաց: Թ. 1114.

— Յանուհն վիճ. Կոնստատ. հայոց Երեանայ, որով լուծեցաւ պսակ Վանեցի Սահակայ Սօլախեան ընդ կնոջ իւրում Սիրանուշի: Թ. 1133.

— Յանուհն նորին, որով կարճեցաւ տուչութիւն կենսաթոշակաց՝ պ. Պալեանի, Մանգլինեանի և որքոց Աբովեանց ի միոյն յաւնուարի 1905 ամի: Թ. 1152.

— Յանուհն վիճ. Կոնստատ. Արցախայ, որով արտօնեցաւ Շուշեցի Կոստանդայ Մեղիք Մուրադեան մտանել

յերկրորդ ամուսնութիւն ի պատճառս մահուան տուջին
կնոջն, որոց պսակն լուծեալ էր և այրն զրկեալ յիրաւանց
վերստին ամուսնութիւն: Թ. 1153.

— Յանուն վիճ. Կոնսիստ. Երեանայ ընդ որում վե-
րադարձուցաւ գործ պատկալութեան փառակեցի Մա-
Մարիամու Դաբրիէլեան ընդ առն նորա Յովհաննիսի
Կարապետեան՝ չգտանելով փաստ վասն լուծման պսակին:
Թ. 1169.

— Յանուն վիճ. Կոնսիստ. Հայոց Բեասարաբիոյ, որով
լուծեցաւ պսակ տաճկահպատակ Յակովբայ Միրիպեան
ընդ կնոջ նորա Մարիամու Թաթսիդեան, զրկելով զկինն
յիրաւանց վերստին ամուսնութեան: Թ. 1171.

— Յանուն տ. Թեմակալին Հայոց Աստրախանայ,
որով պատուիրեցաւ թոյլ տալ պսակել Վարդարիան
Մկրտչեան, բաւ համարելով զհնգամեայ աղաշխարհոս
նորա: Թ. 1174.

Կոնդակ ստացական յանուն Բարսեղ Էֆ. Իսթան-
պուլուեան վասն յղեալ 10 օսմ, լիրայից: (85 ր.): Թ. 1178.

— Յանուն Սինօգի Ս. Էջմիածնի, որով տուան ինչ
ինչ հրահանգք վասն թաղման ապօրինի կենակցաց:
Թ. 1184.

Բ.

Հայրսպետական շնորհակալիք և օրհնութիւնք.

Կոնդակ յանուն հին անգամոց հոգաբարձութեան
թեմ Հոգ. Դպրանոցին Երեանայ վասն բարւոք կառա-
վարութեան: Թ. 1060.

Կոնդակ մխիթարական յանուն տիկին Տիրուհւոյ
Պողովեան վասն մահուան եղբօր նորին Իսահակայ Ալա-
ճալեան: Թ. 1126.

ՔԱՂՈՒԱԾՔ ՍԻՆՕԴԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՅ

Հոկտ. 25-ին Սինոդը թոյլատրեց Ախալցխայի բնակիչ Գրիգոր Աւետիսեան Ֆարմանեանցի և Վարսենիկ Կարապետեան Աբրահամեանի պատկը խնամութեան չորսուդ աստիճանում ի մէջ երկուց խնամութեանց:

Հոկտ. 27-ին Սինոդը լուծեց Աղէքսանդր Շելիֆիկեանի և Նդիսաբէթ Լէնչևսկու Շելիֆիկեանի պատկը և իրաւունք տուաւ Աղէքսանդրին նորէն ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց թոյլատրել նախկին Արապիոն քահանայ Արաղազարեանցին քահանայադոժել Աղէքսանդրապօլի վիճակի Հոռոմ գիւղում, որի մասին և տեղեկագրել Երեանի Կոնսիստորիային, պատուիրելով դիմել Երբոնի պալատան հանելու յիշեալ քահանայի հարկատուների շարքից և մուծելու Հոռոմ գիւղի հոգևորականաց ցանկը:

Նոյն թուին Սինոդը լսեց Նոր Բայազիդի գաւառի Ղրիբուլազ գիւղի հասարակութեան համախօսականը և որոշեց դիմել Երեանի պ. Նահանգապետին և ստոնալ նրա համաձայնութիւնը համբարձում Փաստարեանին հոգևորականութեան մէջ ընդունելու և նշանակելու Ղրիբուլազ գիւղի եկեղեցու սպասաւոր:

Նոյն թուին Սինոդը քահանայութեան արժանի գտաւ Մինաս Մարտիրոսեանին Աղջաղալա գիւղի վրայ քահանայ ձեռնադրելու և հրամայեց Երեանի Կոնսիստորիային դիմել Արքունական Պալատ (Казенная Палата) և հանել տալ նրա անունը հարկատուաց ցուցակից:

Նոյն թուին Սինոդը թոյլ տուեց Վրաստանի և Իմերէթի Կոնսիստորիային Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ծոցն ընդունել հրէուհի Զելդն Լիկին՝ ճշտութեամբ պահպան պանելով հրէից մկրտութեան համար գոյութիւն ունեցող կանոնադրութիւնը:

Հսկա. 29-ին Սինոդը լսեց Դեղամ վարդապետի դործը և որոշեց հետևեալը.—

Որովհետեւ Դեղամ վարդապետը՝ ստանալով քննիչ Սրիստակէս վարդապետ Զուլյեանցի հրաւերը իրեն բացատրութիւն տալու մասին, հրաժարուել և խոյս է տուել բացատրութիւն տալուց և այդպիսով արհամարհել է Սինոդի հրամանը, որն իրադործում էր քննիչ վարդապետը, ուստի յանցաւոր գտնելով նրան՝ Դեղամ վարդապետին Բջնւոյ անտառի ծառերն անխնայ կոտորելու և ածուխ պատրաստել տալու դործում, որ քննութեամբ ապացուցուած է, վճռեց Ամենաօղորմած Հրովարտակի համաձայն պատասխանատուութեան չենթարկել, իսկ վաճառած վայտի և ածուխի գինը պահանջել նրանից: Բայց որովհետեւ յիշեալ Դեղամ վարդապետը Մարցի կալուածոց կառավարիչ եղած ժամանակուանից պահանջ ունի 487 ռուբլի 14 կոպէկ, ինչպէս երևում է Սինոդում եղած գործերից, ուստի վայտի և ածուխի արժէքը քսան հինգ ռուբլի տուգանքի հետ միասին հաշուել նրան հասանելի գումարից և աւարտելով դործը դատաստանական մասում՝ տալ յիշեալ օրադրի պատճէնը տնտեսական և կառավարչական մասերն ևս:

Նոյն թուին Սինոդը թոյլատրեց Մահմուտջուզ գիւղի Տաճատ քահանայ Տէր Վարդանեանին փոխադրուել Կարսի նահանգի ճալա գիւղը, որի մասին և տեղեկագրեց Երեւանի Կոնսիստորիային:

Նոյն թուին Սինոդն ի նկատի ունենալով տ. տ. անդամներին յայտարարութիւնը, որ գործերի հետ ծանօթանալու և զեկուցման ժամանակ տեղեակ լինելու համար անհրաժեշտ է գործերի նախնական ուսումնասիրութիւնը, որոշեց յանձնել դատաստանական սեղանը տ. Բաբգէն վարդապետին, տնտեսական և հաշուարարական սեղանը տ. Յուսիկ վարդապետին և կառավարչական սեղանը Մատթէոս վարդապետին:

Նոյն թուին Սինօդը որոշեց հրամայել թեմակալ առաջնորդներին, որ վերջիններս բժշկական վկայական պահանջեն ամուսնացող երիտասարդներից, իսկ գիւղերում՝ այդ նոյն պահանջն յայտնել այն տեղերում, որտեղ միայն հնաւորութիւն կայ:

Նոյն թուին Սինօդը թոյլատրեց Շամախու Կոնսիստորիային Հայաստանեայց եկեղեցու ծոցն ընդունել Կիւի նահանգի Բեժիչի գիւղից Ղուբայի նահանգի Խաչմազ գիւղում՝ վերաբնակուած հրէսէի Խասիա Նելում Գիրշիկին և հետեանքի մասին ծանուցանել Սինօդին՝ Կովկասի տ. Կառավարչապետին տեղեկագրելու:

Նոյեմբ. 1-ին Սինօդը որոշեց հրամայել Վրաստանի և Իմերէթի վիճ. Կոնսիստորիային պահանջել Գիւմուրգա գիւղի ծխատէր Առաքել քահանայ Կիւրջինեանի ժառանգներից, որ նրանք իրենց մօտ գտնուած սրբոց մասունքը փոխադրեն եկեղեցի. հակառակ դէպքում դիմել մարմնաւոր իշխանութեան աջակցութեան:

Նոյն թուին Սինօդը հաստատեց Աստրախանի թեմական Կոնսիստորիայի վճիռը Կլօդինա Պէռոյի և Սմբատ Սարգսեանի ամուսնալուծութեան մասին և իրաւունք տուաւ Սմբատին նորէն ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինօդը մերժեց Աստրախանի Կոնսիստորիայի միջնորդութիւնը Յարութիւն Պեչնիկեանի ամուսնալուծութեան մասին, որովհետեւ ապացուցուած չը համարեց Յարութիւնի մեղաւորութիւնը:

Նոյեմբ. 3-ին Սինօդը արդար ճանաչեց Տեղ գիւղի ծխատէր Սիմէօն քահանային, որի մասին բողոքել էր քահանայորդի Նիկոլայ Տէր Սահակեանը և այս մասին հրամայեց յայտնել Երևանի Կոնսիստորիային:

Նոյն թուին Սինօդը մեղաւոր ճանաչելով Լուցկի 165-դ գնդի հետեակ զինուոր Մելքոն Բաղդասարեանին անձնապահութիւն գործելու փորձի համար, որոշեց եւ-

թարկել նրան եկեղեցւոյ ազաշխարհներ վեց ամիս ժամանակով և այս վճիռն իրագործելու համար հրամանագրեց Բեասարաբիոյ թեմի Կոնսիստորիային:

Նոյն թուին Սինոդը թոյլատրեց Ռեզիդէնտ Բնակիչ Աւետիս Պետրոսեան Եսայեանցի և Մանիչակ Սիմոնեան Խաչատրեանցի պատկը ազգակցութեան եօթներորդ աստիճանում, որի մասին և հրամանագրեց Ղարաբաղի Կոնսիստորիային:

Նոյն թուին Սինոդը քահանայութեան արժանի դուռն Շուշուայ գաւառի Սարուշէն գիւղացի Տիգրան Տէր Յովակիմեան Մելիք Հայկազեանցին յիշեալ գիւղի վրայ քահանայ ձեռնադրելու և գիւմեց Գանձակի տ. Նահանգապետին օրինաւոր թոյլտուութեան համար:

Նոյեմբ. 5-ին Սինոդը մեղաւոր ճանաչելով Շարուր Դարալագեաղի Փաշալու գիւղացի Դենարէ Յարութիւնեանցին, լուծեց նորոտ ամուսնութիւնը Կարապետ Ստեփանեանի հետ և վերջինիս իրաւունք տուաւ նորից ամուսնանալու, որի մասին և հրամանագրեց Երևանի Կոնսիստորիային:

Նոյն թուին Սինոդը լուծեց Աղէքսանդրապոլի գաւառի Մահմուտճուղ գիւղի բնակիչ Կարապետ Անապատցեանի պատկը և իրաւունք տուաւ նրա կողակից Վարդեր Յովհաննիսեանին նորէն ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինոդը լսելով Ախալքալաքի գաւառի Գոմ գիւղի բնակիչներ և Սիմէոն քահանայ Տէր Սարգսեանի խնդիրը, որոշեց հրամայել Թիֆլիզի Կոնսիստորիային՝ առաջարկել Ներսէս քահանայ Դերջանեանցին երկու շաբաթուայ ընթացքում վերադառնալ Կարսի նահանգի Ծոփնի գիւղը, որի վրայ ձեռնադրուած է, հակառակ դէպքում արգելել նրան քահանայագործութիւնից:

Նոյն թուին Սինոդը թոյլատրեց ընդունել Հայատառնեայց եկեղեցու ծոցը օրինաւոր մկրտութեամբ Կար-

նոյ նախնիքի Ունեւոտ գիւղի բնակիչ՝ այժմս Կարս վերաբնակուած քիւրդ թուֆան Մեվլիւա Քիւրդօղլուն:

Նոյեմբ. 8-ին Սինօղը լսելով Թիֆլիսի ու Լուսաւորիչ եկեղեցու միաբան Մկրտիչ քահանայ Գուլամիրեանցի և մի քանի ծխականների խնդիրը, հրամայեց.—

Ռրովհետեւ Արշակ սարկաւազ յարութիւնեանը ձեռնադրուած է քահանայ ու Լուսաւորիչ եկեղեցու ծխականների վրայ, ուստի մերժել վերոյիշեալ խնդիրը, որի մասին և տեղեկագրել նոցա Վրաստանի և Իմերէթի Կոնսիստորիայի միջոցաւ:

Նոյն թուին Սինօղը լսեց աղէքսանդրապօլցի Գուկաս քահանայ Տէր Վարդանեանի մասին եղած բողոքողիրն ու քննական գործը, արդար ճանաչեց նորան, կարճեց նրա մասին եղած գործը և այս մասին հրամանագրեց Երևանի Կոնսիստորիային:

Նոյն թուին Սինօղը լսեց Բաղու ի նախնիքապետի դրութիւնը Շամախու Կոնսիստորիայի տուած քաղտածքների մասին, որոնք մատուցում են ղինուորագրական ատեսաններին և յաճախակի միևնոյն անձինք հանդիսանում են զանազան ժամանակ ծնուած և միանգամ վիճակ հանելուց յետոյ, կրկին հրաւիրւում են վիճակահանութեան. (մատնանիչ են արուած մի քանի դէպքեր) պ. նախնիքապետի դրութեան հետ լսուեց նաեւ Շամախու Կոնսիստորիայի բացատրութիւնը, որից երևաց, որ այդ թիւրիմացութիւնն առաջ է դալիս Ժողովրդի այն սովորութիւնից, որ նրանք հաւատով մկրտութեան անունների, յաճախ այլ և այլ անուններ են աւելիս և այդպէս էլ շարունակում են կոչել մանուկներին առանց մկրտող քահանաներին այդ մասին տեղեկագրելու, որի պատճառաւ և առաջ է եկել յիշեալ թիւրիմացութիւնը ի վնաս ղինուորութեան կանչուածների: Ուստի այդ բանում յանցաւոր չը գտնելով ոչ Կոնսիստորիան և ոչ էլ քահանաներին, որոշեցին շրջաբերականով պատուիրել ռուսահայոց բոլոր կոնսիստորիաներին, որ նորածին մանուկներին մկրտող քահա-

նաները առանց սխալմունքի պարտաւոր են մուծել մկրտութեան ժամանակ արձանագրական մատեաններում՝ նախապէս բացատրելով նրանց ծնողներին, թէ ինչ թիւ ըրմացութիւններ են առաջ դալիս մանուկների անունների փոփոխութիւնից զինուորագրութեան ժամանակ:

Նոյն թուին Սինօդը լուծեց Երեանի բնակիչ Ռուբէն Պօղոսեանի և Եղիսաբէթ Շահումեանի պօսկը և իրաւունք առաւ Եղիսաբէթ Շահումեանին նորէն ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինօդը լսեց Զանգեզուրի դաւառի Դաւորս գիւղի քահանայ Աբրահամ Տէր Մինասեանի դէմ եղած բողոքը ժողովրդի կողմից և Տաթևի հոգևոր կառավարութեան բացատրութիւնը, արդար ճանաչեց յիշեալ քահանային, որի մասին և հրամանագրեց Երեանի Կոնսիստորիային:

Նոյն թուին Սինօդը որոշեց մարմնաւոր իշխանութեան դատարանին յանձնել Նուխի քաղաքի քահանայ Սիմէօն Տէր Պօղոսեանցին վիճ. դրամներէց 399 ռ. 46 կոպէկ իւրացնելու համար, և սոյն վճիռն իրագործելու համար հրամանագրեց Ղարաբաղի Կոնսիստորիայի:

Նոյեմբ. 10-ին Սինօդը թոյլատրեց ընդունել հոգևորականութեան մէջ և քահանայ ձեռնադրել Կարսի նահանգի Քերս գիւղի վրայ Յակովբ Ղափլանեանցին:

Նոյեմբ. 12-ին Սինօդը քահանայութեան արժանի համարեց Զիւանշիրի դաւառի Գիւլաթաղ գիւղի բնակիչ Սահակ Տէր Զաքարեան Միրզաքելայեանցին և դիմեց Գանձակի նահանգապետին օրինական համաձայնութեան համար յիշեալ Սարգսին քահանայ ձեռնադրելու Բառանի գիւղի վրայ:

Նոյն թուին Սինօդը որոշեց անպահանջ թողնել տ. Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսի Թիֆլիզի վիճակային արգիւնքներից ստացած 440 ռուբլին, որի մասին կարգագրեց յայտնել իրան:

Նոյեմբերի 15-ին Սինոդը մերժեց Թէոդոսիայի հայ հատարակութեան խնդիրը Լուգանսկ քաղաքի ծխատէր Ներսէս քահանայի փոխադրութեան մասին, որովհետեւ այդ բանի համար անհրաժեշտ էր Տուրիկեան նահանգապետի համաձայնութիւնը:

Նոյեմբ. 19-ին Սինոդը մերժեց Զանգեզուրի գաւառի Ղարաքիլիսա գիւղի բնակիչ Բադալ Բաբայեանի ամուսնալուծութեան խնդիրը:

Նոյն թուին Սինոդը մերժեց Զուլա գիւղացի Դաւուտ Մինասեանի և Վառինկա Դրիգորեանի ամուսնալուծութեան խնդիրը և երկուսին էլ համարելով դրժող ամուսնական ուխտի, դատապարտեց եկեղեցական ապաշխարանքի, զրկեց երկուսին էլ ցմահ ամուսնանալու իրաւունքից, մինչև որ կը զդատանան և կը համաձայնին ապրել իրար հետ:

Նոյն թուին Սինոդը մերժեց Դանձակ քաղաքի բնակիչ Մակար Ժամհարեանցի ամուսնալուծութեան խնդիրը:

Նոյն թուին Սինոդը մերժեց Էջմիածնի Պաւլոս Այւանլու գիւղի բնակիչ Դաւուտ Ամիրեանի խնդիրը ամուսնալուծութեան մասին կնոջ անդամալոյծ լինելու պատճառաւ, որովհետեւ կինն այդ հիւանդութեամբ ամուսնութիւնից յետոյ է հիւանդացել:

Նոյն պատճառով մերժեց նաեւ Շուշուայ գաւառի Բալուջա գիւղի բնակիչ Աղիզ Հայրապետեանի խնդիրը, որովհետեւ կինն հիւանդացել է ամուսնութիւնից յետոյ:

Նոյն թուին Սինոդը լուծեց Տփլիսի բնակչուհու Մարիամ Դանդուրեանի ամուսնութիւնը Յովսէփ Դանդուրեանի հետ և իրաւունք տուաւ Մարիամին նորէն ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինոդը քահանայութեան տրժանի դուռ Դեօդքիլիսա գիւղի բնակիչ Դրիգոր Մանուկեան Տէր Աստուածատրեանցին և դիմեց երեւանի պ. Նահանգապետին օրինաւոր թոյլտուութեան համար:

Նոյեմբ. 17-ին Սինոդը լսեց Երևանի Կոնսիստորիայի զեկուցումն Աղէքսանդրապոլի գաւառի Մօլլադեօքչա գիւղի բնակիչ Վահան Սիմէօնեանի և Բայազ Սարգսեանի ամուսնութեան մասին և ի նկատի առնելով, որ նրանց պատկել են անչափահաս, լուծեց նրանց ամուսնութիւնը, իրաւունք տուաւ երկու կողմերին ևս ամուսնանալու, իսկ սոյն գործում մեղաւորներին ազատ համարեց պատասխանատուութիւնից Ամենաողորմած Հռովմասէի համաձայն:

Նոյեմբ. 22-ին Սինոդը լուծեց Հին Նախիջևանի բնակիչ Կոստանդին Օհանեանի պատկը Խաթուն Յովհաննիսեանի հետ՝ վերջնիս անյայտ բացակայելու պատճառով և իրաւունք տուաւ Կոստանդին Օհանեանին նորէն ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց յանդիմանութիւն կարգաւ Ղևոնդ ա. քահանայ Աթանասեանցին Բաղրատ վարդապետ Թաւաքալեանի հոգեհանգստեան ժամանակ սեղանի վրայ հանդուցեալ վարդապետի լուսանկարը դնելու պատճառով և չրջաբերականով հրամայեց բոլոր կոնսիստորիաներին, որ սգակիւր սեղանի վրայ չը համարձակուին դնել ննջեցելոց լուսանկար պատկերներ, հակառակ դէպքում՝ յանցաւորներին ենթարկել խիստ պատասխանատուութեան:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց բժշկական վկայական պահանջել երկրորդ անգամ՝ ամուսնացող այրի կանանցից և երկրորդ՝ արգելել նաև թոքոխաւով վարակուածների պատկը:

Նոյն թուին Սինոդը քահանայութեան արժանի գտաւ Կարսի նահանգի Փաբր Փարկեթ գիւղացի Վահրամ՝ Զաքարեանցին և հրամայեց ձեռնադրել նրան յիշեալ գիւղի վրայ՝ կանխապէս գիւմելով Կարսի զինուորական պ. նահանգապետին օրինական հաճութեան համար:

Նոյեմբ. 24-ին Վեհափառ Հայրապետը հաստատեց Սինոդի վճիռը, որով վերջինս իրաւունք էր տուել ամուսնաւոյժ և եկեղեցական տաղաշխարանքին դատաւարատուած Ղուշչի Բիւակ գիւղացի Մելքոն Սարգսեանցին նորէն ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինոդը լուծեց Երևանի Առաջագարեան գիւղի բնակչուհի Թամամ Յովհաննիսեանի և Դրիգոր Շահպաղեանի պսակը և իրաւունք տուաւ Դրիգորին վերստին ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինոդը թոյլ տուաւ Սզնախ քաղաքի բնակիչ Բաղդասար Իօփանեան Սահամեանցի և Պայծառ Մկրտչեան Մայիլեանի պսակը խնամութեան չորրորդ աստիճանում:

Հոկտ. 27-ից մինչև նոյեմբերի 24 Սինոդը քահանայութեան անարժան դատաւ Խաչատուր Ղալայեանցին Չուչի գիւղի վրայ քահանայ դառնալու համար, Սիմէօն Ստեփանեան Մատթէոսեանին Սուրմալուի գաւառի Մուրչուզգալի գիւղի վրայ ձեռնադրելու, Առաքել Աբրահամեան Իշխանեանցին Շուշուայ գաւառի Հոգեր գիւղի վրայ, Դրիգոր Տէր Միքայէլեանին Ղարաբաղի թեմի Ղարաղլաղ գիւղի վրայ, Յարութիւն Տէր Դաբրիէլեանին Աղփարա գիւղի վրայ քահանայ՝—և Սեդրակ Սարգսեանին Լուգանսկի եկեղեցու համար սարկաւազ ձեռնադրելու:

ԱՐԵՐԸՏԻ ԸՆԹԵՐՅՈՂՆԵՐԻՆ

Սոյն ղեկավարների համարով Արարատ ամառփրը բոլորում է իւր երեսուն եւ եօթներորդ տարին եւ սկսում երեսուն եւ ութներորդը: Երեսուն եւ ութ տարին միանգամայն պատկառելի եւ չափահաս հասակ է մագանում ամառքի համար եւ Արարատը ուսանայոց միակ երկարակեաց ամառքին է շնորհիւ իւր քացառիկ դիրքի եւ հանգամանքների:

Եւ թէ եւ որոշ չափով ծառայել է հայրենի եկեղեցուն եւ դպրութեան, գրականութեան եւ գիտութեան, թէ եւ շօշափել է քազմաթիւ խնդիրներ, քայց ցաւօք սրտի պէտք է խոստովանենք, որ ցանկալի չափով քաւականութիւն չի տունել հայ եկեղեցականի եւ աշխարհականի հոգեկան ժամանակակից պահանջներին, մնացել է վտիտ եւ քաւականացել պաշտօնական գիտական բաժնով, առանց մշտնջող հայելի լինելու մեր եկեղեցու կեանքում՝ ժողովրդի եւ քահանայական շրջանի մէջ արծարծուող խնդիրների:

Այդ բանին կարծէք արգելք է եղել այն հանդամանքը, որ Արարատը լինելով Հայրապետական օրդան, չի ունեցել ազատ բաժին առօրեայ կրօնական քարոյական խնդիրների մասին ծագած հարցերը լուսաբանելու եւ մշակելու:

Մի երկրորդ պատճառ Արարատի անշաւարար կացութեան եղել է այն հանգամանքը, որ աշխատակիցների շատ սահմանափակ շրջան է ունեցել եւ այն ազգատիրաբար, ուստի եւ յաճախ զուրկ է եղել նիւթերի խիստ քնտրութիւն անելու հնարաւորութիւնից:

Երրորդ արգելքը պէտք է համարել մեր զործակալների, հոգեւոր կառավարութիւնների եւ կոնսիստորիայի պաշտօնեաների անփոյթ վերաբերմունքը դէպի Արարատի բաժանորդները, որոնցից շատ շատերը զանգատուում են, որ իրենց համարներ չեն ուղարկում, միւսները թէ՛ ուշ են ստանում եւ երրորդները՝ մանաւանդ զործակալներից, որոնք, եթէ իրենց

մասին թելթի համարում տալուց է որի է անախորժ պաշտօնական կադրադրութիւն, այդ համարները բաժանորդներին չեն ուղարկում, որպէս զի իրենց մերձակոր իշխանաւորի այս կամ այն գործը ստորադրեալներին յայտնի չը լինի. (այսպիսի դէպքեր տեղի ունեցան այս տարի): Ո՞րչափ մեծ էր մեր զարմանքը, երբ այս տարուայ օգոստոսի համարը, որ լոյս էր տեսել նոյն ամսի 15-ից ոչ ուշ, յանկարծ Գարալագեազի եւ Շարուրի բաժանորդները ստացան հոկտեմբերի 15-ին: Որպէս զի այդ անախորժութեանց առաջն առնուի, յատկապէս խնդրում ենք յարգելի բաժանորդներէց, որ օր առաջ յայտնեն իրենց հասցէները, որպէս զի միանգամ ընդ միշտ աշխատենք վերջացնել գործակալների միջոցով բաժանորդներին համարներ ուղարկելու սովորութիւնը որտեղ միայն հնարաւոր է: Դաւով աշխատակիցներին, խմբագրութիւնս պարտք է համարում յայտնել, որ տպագրութեան արժանի դատուած եւ համարում լոյս տեսած թարգմանական եւ ինքնուրոյն յօդուածներից կըտրուի արտատպութիւն 50 օրինակ, որանկց աւելին համար կախանջուի մի միայն թղթի զինք եւ եթէ վանքի նիւթականը հնարաւորութիւն տուաւ եւ Արարատի ազատ բաժանորդների թիւն աւելացաւ, կաշխատուի նաեւ դրամական որոշ վարձատրութիւն տալ աշխատակիցներին:

Վեհափառ Հայրապետի հրամանով քանալով նաեւ առանձին բաժին եկեղեցու վերադերեալ ըղծացիկ խնդիրների առթիւ ստացուած թղթակցութիւնների եւ հայ ժողովրդի մէջ մնացած քրիստոնէական համայնական սկզբունքների ուսումնասիրութեան համար այլեւայլ զաւառներում, յոյս ունինք, որ բաւականին բազմակողմանի նիւթ կունենանք մեր ժողովրդի կրօնական գգացման անցեալ եւ ներկայ կացութեան եւ պահանջների սասին, առանց որոց անհրաժեշտ է քաւարարութիւն տալ այդ պահանջներին: Դան նաեւ մի շարք հատուցած խնդիրներ, որոնք հակառակ մեր այս կամ այն տրամադրութեան, իրենց լուծումն են պահանջում եւ միայն կարելոր է ժողովրդի եւ հոգեւորականութեան տրամադրութեան արտայայտութիւնը,

որպէս զի ըստ այնմ լուծումն ստանան այդ խնդիրները եւ դադարեն դամոկլեան սրի նման մեր գլխին կախուած լինելուց: Անշուշտ չը պէտք է մոռանալ, որ Արարատի յաջողութիւնը ինչպէս եւ այդ խնդիրների լուծումը կախուած է աշխատակիցների թուից ու եռանդից, եւ մենք յոյս ունինք, որ մեր հոգեւոր դպրոցների ուսուցչական խմբերն ու հոգեւորականները արձագանք կը տան խմբագրութեանս հրաւերին եւ կաշխատեն իրենց զրական աշխատանքով աջակցել իրենց չափահաս կրօնական — զրական ամսաթերթին, մանաւանդ որ մեր ամսագրերի թիւը ուղղակի ողջալի է, իսկ ընթերցողներինը՝ աննշան:

ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԵՒ ՄԵՐ ՈՂՈՐՄԱԾՈՒԹԻՒՆԸ

Նրանի սղարածաց, զի չորս սղարութիւն գտցեն:

Աւետ. Մատթեոսի զլ. ե. 7—8:

Զգեցարուք այսուհետեւ իբրեւ ընտրեալք Աստուծոյ՝ սուրբք եւ սիրեցեալք, զգութ, զորմութիւն, զքաղցրութիւն, զխօնարհութիւն, զհեղութիւն, զերկայնմտութիւն, ներել միմեանց, չնորհել իրերաց, եթէ ուրուք զումեքէ արտունջ ինչ իցէ, որպէս Աստուած Քրիստոսիւ շնորհաց ձեզ, նոյնպէս եւ դուք:

Կողոսացոց ք. զլ. գ. 12:

ՍԻՐՈՅ արտայայտութեան ամենագլխաւոր ապացոյցներից մինը, ինչպէս գիտենք, գոյքի մասնագրութիւնն է երբ բոլորովին կտրիք չկայ անձնագոհութեան: Մենք մէկի ունեցած սէրը դէպի ընտանիքը, դէպի իւր զաւակներն ու մերձաւորները ժամանակակից հասկացողութեամբ

չափում ենք նրանով, թէ սիրող անձը ինչ չափով է նրանց մասնակից անում իւր աշխատանքի պտուղներին, ինչո՞վ և ինչ միջոցներով է արտայայտում իւր կապը նրանց հետ և նպաստում նրանց բազմաւորութիւն կոչուած բանին:

Մեզանում երբ ուզում են ասել, որ այս ինչը բազմաւոր է, սկսում են հաշուել ծառաներն ու աղախինները, խոհարարների արուեստն ու արտադրութիւնը, սեղանն ու խորտիկները, հագուստներն ու զարդերը, բնակարանն ու կարասիք, ձիաներն ու կառքերը և այլն և այլն: «Բազմաւորը ճամիրամբ է, տեսէք ինչպէս է ապրում, քանի ծառայ ու աղախին ունի, ինչպիսի տուն ու զարդարանք ունի, ինչպէս սիրուն ու պճնուած է ման ածում իւր զաւակներին, կառքից օտքը դետին չի դնում. ա՛յ, նա թող ամուսնով պարճենայ, սիրելն այ այդպէս կլինի և ինչ և ինչ»:

Բնական է, որ թէ կինը և թէ զաւակներն հէնց այդ ձևով էլ սովորում, պահանջում են սիրոյ արտայայտութիւնը և թէև ոչ բոլորովին, բայց որոշ չափով այդ ճշմարիտ է: Եթէ ես սիրում եմ մէկին, նրա համար ոչ թէ ունեցածս, այլև կեանքս չըսկտի խնայեմ. այո՛, հէնց այդպէս է արտայայտում սիրոյ զգացումը: Ծիշտ այդպէս էլ ընդունում էր Փրկիչը սիրոյ զգացմունքը թէ դէպի իրեն և թէ դէպի գաղափարը, այլապէս նա ոչ ոքի չէր ընտրում իրեն աշակերտ և իւր քարոզած ամենալուսեմ գաղափարների առաքեալ: Յիշենք Փրկչի պատուէրը մեծատուն երիտասարդին, որն ամենայն ճշտութեամբ կատարել էր մովսիսական բոլոր պատուիրանները, կատարել էր այնպէս ինչպէս շատ շատերը փարիսեցիներից. բայց դա շատ մասնաւոր բան էր, շատ չնչին՝ յաւիտենական կեանք ժառանգելու և ահա Փրկիչը նրան հրամայում է. «Եթէ կամիս կատարեալ լինել, երթ, զոր ինչ ունիս վաճառես և տուր աղքատաց. և ունիցիս դանձս յերկինս. և առ ըդ խաչն, և եկ զկնի իմ: Եւ նա խոթուեաց ընդ բանն՝ դնաց արտում, զի ունէր ինչս բազումս» (Մարկ. դ. Ժ. 21—23): Գաղափարի զինուորութեան, երկնքի արքայութեան հասնելու համար պահանջում է, որ մարդս ամենայն ինչ զոհէ,

ամեն բան մոռանայ յանուն այդ գաղափարի։ Որպէս ապացոյց գաղափարի զինուորութեան, Փրկիչը պահանջում էր, որ մենք երկնային գանձի, յաւիտենական կեանքի համար աւելի մտածենք և աշխատենք, քան երկրայինի համար։ «Զի ուր գանձք ձեր են, անդ և սիրտք ձեր եղիցին»։ և սա մի անսուրանալի, անվիճելի ճշմարտութիւն էր և կրկնում ենք՝—իրեւ նշան իրեն հետևողների գաղափարապաշտութեան ամենից առաջ պահանջում էր ողորմածութիւն, պահանջում էր վաճառել ունեցած չունեցածը և տալ աղքատներին, ուրիշ խօսքով սեփականութեան գաղափարից խուսափել, Աստուծոյ ծառայելիս՝ չը ծառայել մամանայի, սրովհետև այդ երկուսը միաժամանակ և միասին անարարագրելի են։ Քրիստոնէութեան առաջնակարգ և զլիւսուոր պահանջներից մէկն է ողորմածութիւնը, որ կարող է արտայայտուել զանազանակերպ և ծառայել որպէս սիրոյ ապացոյց։

Ասացինք, որ աշխարհս սեփականութեան, աշխատանքի և նրա արդեանց մասնաբաժանութեան չափով է կըշռում մարդուս սէրը դէպի մերձաւորները, որոնց նա մասնաբաժնւմ է այդ աշխատանքը։ Բայց տարաբաղդաբար միանգամայն սխալ է մեր այդպիսի գատողութիւնը։ Եւ ահա թէ ինչո՞ւ։ Երբ մէկը ամեն կերպ աշխատում է իւր ընտանիքի և իւր զաւակների շուրջութեան, փարթամութեան և ճոխ ապրուստի համար, գեռ այդ ապացոյց չէ նրա սիրոյ, գեռ հարց է դրանով նա ո՞ւմն է աւելի սիրում, իրեն թէ չըձապատողներին։ Կարծում ենք, որ նա աւելի իրեն է սիրում, որովհետև նա եթէ չըզգար նրանց գոյութեան կարիքը իւր երջանկութեան համար, եթէ նա փոխադարձ աւելի մեծ չափով չըստանար նրանցից իրեն տուածը կամ ստանալու յոյս չունենար, հազիւ թէ յանձն առնէր նրանց համար նոյն իսկ մի շաքաթուայ աշխատանք։ Բայց իրեն զգացած ետական կարիքը, անձնասիրութիւնը, հասարակական կարծիքն և բազմաթիւ այլ հոնգամանքներ ստիպում են նրան այդպէս անել և ոչ թէ սէրը՝ բառիս ամենախսկական մտքով։

Պարզ է ուրեմն, որ մենք, որպէս Աւետարանի աշակերտներ և քրիստոնեաներ պարտաւոր ենք ողորմած լինել, պարտաւոր ենք գանձել մեր գանձը երկնքում, մամանան չ'առտուածացնել և այն չըշինել մեր կեանքի նպատակն ու հսկար: Ողորմածութիւնը, կամ Աւետարանի խկական մտքով սեփականութիւնից հրաժարուելու և հասարակաց դարձնելու տրամադրութիւնն ու պատրաստակամութիւնը միայն համարում է ճիշտ յայտարար մեր անկեղծութեան, գաղափարապաշտութեան և սիրոյ ու գոհութեան և սա աստիճաններ, չափ և սահմաններ չունի:

Մենք էլ քրիստոնեայ ենք և հետեապէս պարտաւոր ողորմած լինելու. բայց մի փոքրիկ ակնարկ ձգենք, թէ ինչպէս ենք կատարում մեր ողորմածութիւնը: Պէտք է ասել, որ ինչպէս քրիստոնէական ուրիշ պարտականութիւններ, այնպէս և ողորմածութեան գաղափարը վաղուց խռովել է մեղանկոյ: Մենք ի թիւս այլ հասարակական և ընկերակրական պարտականութիւններին՝ այդ աւելորդ բռն էլ ենք շատ հեռու չալրաւել և ինչ որ անում ենք, պտտում է միմիայն մեր անյաղ և անզուտ կրքերով լի անձի շուրջը: Բայց որովհետեւ գեռ յաճախ է լուում՝ «ողորմութիւն արէք», «ողորմութիւն տուի», «աղքատաւէր է», «ողորմած է» բառերը այս կամ այն անձի մասին, ուստի և կանգ կառնենք մեր ողորմածութեան, կարիքների և ձևերի վրայ:

Նախ՝ մենք սիրում ենք, որ մեր աղքատները շարուած լինին կամ մեծ փողոցներում, կամ հրապարակներում, և կամ եկեղեցիների առաջ. երկրորդ՝ պահանջում ենք, որ մեր աղքատները կամ անդամաւոր լինին, կամ կոյր, կամ կաղ, կամ բորոտ, կամ հաշմանդամ և անօգնական, այլապէս չենք ուզում ընդունել, որ կայ և կարող են լինել բազմաթիւ գէպքեր, երբ առողջ մարդիկ ու կոնայք աւելի ծանր կացութեան մէջն են և աւելի վտանգաւոր վայրկենի հասած՝ քան բոլոր հաշմանդամները. և մեր ժամանակին տուած խելացի օգնութիւնը կարող է փրկել մօլոր զաւակների համար, ազատելով բարոյական մա-

հունանից, երկտասարդին հասարակութեան համար և դըրանով փրկել նոյն հասարակութիւնը ապագայ՝ յակաժայիցս աւագակ և մարդասպան դարձածից և այդ՝ ժամանակին օգնող և խնամող ձեռքի չըհանդիպելուց:

Մենք ողորմութիւն չենք տալիս, ոչ մենք մեր տուածով ծաղրում ենք թշուառութիւնը և ծաղրում մեզ. մենք այնպիսի անքակտելի շաղախով ենք կպած մեր դոյքին, որ աւելի շուտ պատրաստ ենք կեանքից բաժանուելու՝ քան թէ մեր ունեցածից: Երբ ենք մեր ողորմութիւն կոչուած կոպէկները չալրտում մուրացկաններին, սրտեղ և ինչ չափով:

Պահանջում ենք, որ աղքատը դայ շաբաթ օրը, «աղքատը շաբաթ օրը կըդայ» առածը նոյն իսկ ժողովրդի բերանում՝ դարձել է շատ սովորական. որ աղքատը ժամի դռանը կամ գերեզմանատանը կըլինի:

Մենք ինքներս երբէք չենք սրտնում, երբէք չենք հետաքրքրուում, թէ սրտեղ է ողորմութեան իսկական կարիքը: Խիղճներս հանդարտեցնելու համար այդ էլ դրել ենք մի խումբ մարդկանց վրայ, անուանել նրանց բարեգործական կամ՝ աղքատախնամ ընկերութիւն, այդ ընկերութիւններից ինքներս խուով ենք մնացել և կարծում ենք, որ այդ անունով ընկերութեան գոյութիւնը միանգամայն բաւական է թշուառութիւնը մեր կեանքից ոչնչացնելու և տանջուածների արցունքը սրբելու համար:

Ի՞նչպէս ենք օգնում այդ ընկերութիւններին:

Հարկւր հաղարուոր հարուստ քաղաքացիներից մի երեք տասնեակ մարդիկ ստանում են կէս բռնի և կէս կամաւոր հինգ ուսուրի անգամավճարի տոմսեր մեծ դժգոհութեամբ. ի հարկէ այդ տոմսը իրաւունք է տալիս որոշ կոչման՝ «անգամ բարեգործական ընկերութեան», որոշ ընտրութիւնների մասնակցելու և ընտրուելու և հրապարակներում փառաբանուելու, դա մի տեսակ վարագուրում է մեր միւս գործերը և այլն և այլն: Այդ խմբի ընտրուած մարդիկն էլ, որոնք արդէն վարչութիւն են կոչուում, պարտք են համարում որոշ ժամանակ տարեկան մի երկու ներ-

կայացում և պարահանգէս սարքել, բարեգործութեան գիմակի տակ ժողովում են հազարաւոր մարդկանց, բարեգործաբար զուարճացնում, զուարճանում, բարեգործաբար պար ածում և այդ անբարեգործ եղանակով ժողովում և կոտորում է կատարում ողորմածութեան այն այլանդակութիւնը, որին մենք բարեգործութիւն անուն ենք տալիս: Այո, այս է մեր՝ քրիստոնեաներիս հակաքրիստոնէական բարեգործութիւնը հրապարակներում, հանդիսասրահներում և այլն և բարեգործութեան — ողորմածութեան համար մեր տուածը մի միլիոներորդ մաս չի կազմում մեր միմիայն շռայլութեան, հարբեցութեան և շուայտութեան վրայ ծախսածներէ: Օ՛, եթէ մենք կարողանայինք վիճակագրական տեղեկութիւններ կազմել և հրապարակի վրայ դնել, թէ ներկայ քրիստոնեայ մարդկութիւնը որքան է ծախսում անմեղ մարդկանց կործանելու և բարոյապէս ոչնչացնելու ու մեռցնելու վրայ և որքան է տալիս որպէս ողորմութիւն իրեն մեռցրածներին փրկելու, հասարակութեան պիտանի և պատուաբեր դարձնելու համար, հաւատացած ենք, որ շատ անհախաճելի պատկեր կըստացուէր: Բայց այս ամօթալի կացութիւնից, մեղանում տարածուած է նաև բարեգործութիւն — ողորմածութիւն մահուանից յետոյ: Կենդանութեան ժամանակ կեանքի դնով ժողոված հարստութեամբ չըդոնելով փափագած հանգիստն ու փառքը, չըկարողանալով յաւիտենական դարձնել իրենց կեանքն ու խրախճանք, մարդիկ մահուան անկողնում, կեանքի վերջին րոպէներին նոր զգում են իրենց պարտքը, զգում իրենց սխալը, շտապում են նստար և քահանայ կանչել և կոտորում են իրենց ունեցածը այն րոպէներին, երբ նրանք այլ ևս ոչ մի իրաւունք չունին այդ սեփականութեան վրայ: Երբ նա պէտք է իսկապէս հաստատակաց դառնար՝ որպէս անբարեգործ դոյք: Հարցրէք այդ տեսակ մեռնողներից, թէ ինչ են լինելու իրենք մի քանի ժամից կամ օրերից յետոյ, ի՞նչ իրաւունք ունին ամբարած հարստութեան վրայ, կամ ի՞նչ կարող են վայելել իրենց դոյքից: Հարցրէք,

թէ ինչո՞ւ է նա այդ բաղէներին յիշում բարեգործութիւնը և նա անշուշտ կ'արտասուի, որ հարկադրուած է այդպէս անել, որովհետեւ մեռնում է, որովհետեւ ժամանակին օգտուել չի կարողացել, որ իրեն կարծել է անմահ:

Զարմանալի չէ, առողջը պէտք է պարի բարեգործութեան համար, իսկ հիւանդը դիակ դառնայ, այլապէս նրանք ողորմածութիւն ասած բանը յիշել չեն կարող, այլապէս նրանց աչքերը փակ են շրջապատողների թշուառութիւնը տեսնելու: Սակայն այլ է քրիստոնէութեան պահանջը, այլ է առողջ բանականութեան և եսականութեան հիւանդութիւնից ազատ հոգու պահանջը. այո՛, նա ասում է մեզ, որ իւրաքանչիւր գաղափարի ճշմարիտ զինուորութեան համար ոչ թէ միայն սեփականութիւնը, հարստութիւնը պէտք է զոհել, այլ և կեանքը: իսկ կեանքը գաղափարին զոհելու համար պէտք է սովոր լինել գոյքը, աշխատանքի արդիւնքը զոհելուն. — «Երթ վաճառեա՛ն զամենայն զոր ունիս և տուր աղքատաց, և առ զիսպ իմ և եկ զինի իմ»¹. ահա այս էր հարկաւոր մեծատուն երիտասարդին յաւիտենական կեանք ժառանգելու համար. նոյն բանն է մեզ հարկաւոր գաղափարի ճշմարիտ զինուորութեան համար. նոյն բանն է հարկաւոր արժանաւոր քրիստոնեայ լինելու համար: Բայց մեր Փրկիչը մի ուրիշ պահանջ էլ էր միացնում ողորմածութեան հետ, նա պահանջում էր, որ մեր ողորմութիւնը հրապարակական չը լինի, որ մարդկանց ցոյց տալու համար չանենք այդ բանը, որպէս զի երկնայնորէն Հօրից ընդունելիք վարձատրութիւնից չըզրկուենք: Նա պահանջում էր, որ կեղծաւորների նման ազմուկ չըճանենք բարեգործութիւն անելիս մարդկանցից փառաբանուելու համար: Նա պահանջում էր ողորմութիւն տալիս այնպէս անել, որ աջ ձեռքի տուածը ձախը չիմանայ, որ մեր ողորմութիւնը ծածուկ լինի. «և Հայրն քո, որ տեսանէ ի ծածուկ, հատուցէ քեզ յայտնապէս» (Սւեա. Մատթէոսի 1—5) ասում էր նա:

Եւ իրաւ, միմիայն Փրկչի ցոյց տուած ողորմութեան ձեւը կարող է կոչուել համոզմունքից, հոգու խորքից և

սիրոյ ուժից ու գաղափարից առաջ եկած, այլապէս նա երբէք չի կարող մարդասիրութեան հետեանք լինել, երբէք: Նա կըլինի հետեանք կամ փառասիրութեան և կամ պարասիրութեան:

Հայ եղբայր. հայ քրիստոնեայ եղբայր. ձմեռ է, միջմայրդ վարակուած է աղքատութեան հիւանդութեամբ՝ — խօլերայով, ցուրտ և տանջանք անկարող և չքաւոր եղբայրներիդ համար: Մօտենում են քրիստոնէական ամենամեծ տօները, երբ քս մերձաւորներիդ համար մեծամեծ ծախսեր պէտք է անես: Արդեօք պէտք է սպասես, որ այդ աղքատները շարունակեղեցիներիդ դռներին և հրապարակներում, արդեօք պէտք է Բարեգործական Ընկերութեան տոմսակի սպասես և դիմակահանդիսի կամ պարահանդիսի, արդեօք պէտք է միշտ հաշմանդամ լինի քեզանից ողորմութիւն խնդրողը և պէտք է կոպէկանոց ողորմութիւն տաս «եախէդ աղտտելու համար», թէ պէտք է մտածես անձամբ որոնել և գտնել կարկըի բունը: Խեղացի ողորմութիւն պէտք է տաս և փրկես նրանց, որոնք անդունդի բերանին հասած՝ բարոյական և ֆիզիքական կործանումից պէտք է փրկուին ողորմութեամբդ:

Դու, սիրելի եղբայր, դու հայտատանեայց եկեղեցու պաշտօնէութեան և Աւետարանի սպասաւորութեան կոչուած քահանայ եղբայր, արդեօք փրկչական տօներին ծխերիդ այցելելիս պէտք է կարողանաս սլոփանք և մխիթարութիւն մտցնել զուտ Աւետարանի ոգով քո կարօտ ծխերիդ հարկի տակ Քրիստոսի Մենդեան և Յայտնութեան աւետիքի հետ:

Դու, հայ ձեբունի և մեծատուն, արդեօք դեռ էլի պէտք է հրեշտակապետի այցելութեան սպասես ողորմածութեան մասին մտածելու համար, թէ քաջութիւն պէտք է ունենաս մի քանի օր գոնէ իբրև ճշմարիտ քրիստոնեայ ապրելու:

Դու, հայ մայրեր, ինչպէս միշտ, այնպէս էլ այժմ միայն ձեզ, ձեր զաւակներին պճնելու հոգսով պէտք է սահմա-

նափակուիք, թէ պէտք է կարողանաք յիշել, որ կան մայրեր, որոնց մայրական սէրն ու դուժը վտանգի մէջ է մեր հասարակական հակաքրիստոնէական կազմակերպութեան շնորհիւ և կորստեան անդունդը լայն բացել է իւր բերանը նրանց էլ կլանելու միլիօնաւոր նմանների պէս:

Դժբաք, հայ երիտասարդներ, միմիայն ձեր զուարճութեան, կեր ու խումի, թղթախաղի և անքուն գիշերների մասին պէտք է մտածէք և դայթակղեցնող վատ օրինակ հանգիստանաք, թէ պէտք է աշխատէք վրկելու դեռ ևս պատանեկական հասակից կորստեան շաւղի վրայ ընկածներին և նրանց օգտակար մարդ պէտք է դարձնէք հասարակութեան համար:

Դժբաք, հայ օրիորդներ, դարձեալ պարբերելոյթներով պէտք է բարեգործ լինիք, ձեր պարով պէտք է բարեգործէք, ձեր արդ ու զարդի հոգսով ու ցուցահանդէս սարքելով պէտք է հանգիստէք, թէ պէտք է ընտրէք մարդասիրութեան պարգևած անապական և աննման զարդն ու դանձը և առանց դանելու, առանց զզուելու պէտք է կարողանաք մտնել խաւարի և աղքատութեան նկուղները և սիրտինք լինել բազմաթիւ թշուառ և աղքատութիւնից ու տղիտութիւնից տառապող փոքրահասակ հայ օրիորդներին: Աշխարհի և քո սիրած պաճուճանքն ու ազամանտները ոչ որք չեն լաւացրել, իսկ հաղարաւորներին կործանել են: Ժամանակ է, որ մենք աւելի գործնական լինինք, որ մեր քրիստոնէութիւնը գործով, աւետարանական գործով արտայայտենք և ոչ թէ լոկ բառերով միաթարեհ մեղ: «Եթէ սիրէք զիս՝ զպատուիրանս իմ պահեա՛լիք» (Յովհ. Ժզ. 15). «Զի եթէ սիրիցէք զայնսսիկ, որ սիրենն զձեզ, զինչ վարձը իցեն, ոչ ապաքէն և մաքսաւորք զնոյն գործեն. և եթէ տայցէք միայն սղոյն բարեկամաց ձերոց, զինչ աւելի առնէք. ոչ ապաքէն մաքսաւորք և մեղաւորք զնոյն գործեն» (Մատթէոս զլ. և. 46—48). իսկ մենք, միթէ պարսաւելի մաքսաւորներից գէթ մի քոյլ առաջ ենք անցել:

ՓՈՌՐՈԳԻ ԶՊԷՏՔ Է ԼԻՆԵԼ

(Թարգմանութիւն)

Ինչպէս իրական ու ջուրը, այնպէս էլ բարին ու չարը իրար հակառակ են։ Մէկն աշխատում է ոչնչացնել միւսին։ Բարին աշխատում է խելամուտ անել մարդկանց անաչառ ու սրտալի խօսքով, ջերմ կոչով դէպի Աստուծոյ արդարութիւնը, դարձեցնում է մարդու մէջ քնած խիղճը, ամրացնում նրա թոյլ կամքը, իշխանաբար ձգում-տանում իւր յետեւից։ Չարը, ընդհակառակն, աշխատում է խեղդել ամեն մի բարի ձգտում ու նախաձեռնութիւն, լուրտքանչիւր բարի միտք, նա միջոցների մէջ ոչ մի խտրութիւն չի դնում. որտեղ հնարաւոր է ուղղակի բռնութիւն է գործ դնում, որտեղ ուժով չի կարելի գործել, դիմում է խուրամանկութեան, շողոքորթութեան, խաբէութեան. ծայրայեղ դէպքում՝ բաւականանում է կեղտոտ բամբասանքով, վատթար զրպարտութեամբ, վիրաւորիչ կատակով ու չարամիտ ծաղրով։ Յիշեցէք Աւետարանը։ Դեռ նոր էր ծնունդ Բեթղէհէմում աշխարհին խոտաացուած Փրկիչն ու նրա հետ աշխարհ եկել Աստուծոյ արդարութիւնը, երբ չարն արդէն փորձում է հէնց օրօրացում ոչնչացնել նրան։ Հերովդէսը կոտորել է տալիս հաղարաւոր մանուկներ, որպէս զի նրանց հետ միասին մեռցնի նաեւ մանուկ Յիսուսին։

Անցնում է երեսուն տարի։ Քրիստոս անտպատում պահքով ու աղօթքով պատրաստում է մարդկանց վերելութեան գործի համար, չարի ոգին այլ և այլ փորձութիւններով, գայթակղութիւններով, շողոքորթութեամբ ու նենգութեամբ աշխատում է նրան յետ կանգնեցնել մարդկանց դէպի նոր, բարի ու մաքուր կեանք հրաւիրելու գործից։ Յիսուս դուրս է գալիս քաջողելու, աստուածային սիրոյ խօսքերով իւր շուրջն է հաւաքում անհամար

բազմութիւն, մաքրում է մեղաւորների ու մաքսաւորների սրտերը, Նրա վրայ ծիծաղում են, Նրան բեհեզդեբուզ են անուանում (Մատթ. ԺԲ, 24). չեն ուղում Նրան հրէայ անուանել. ասում են, որ Նա սամարացի է, ընտրեալ ժողովրդից մերժուած, որ Նրա մէջ դե կայ: Ահա այսպէս փշոտ է արդարութեան, բարոյ և սիրոյ ճանապարհը նաև այն բողոքի համար, որոնք այդ դործին են ծառայում: Այդպէս է եղել, է և կը լինի միշտ: Փրկիչն ասում է իւր աշակերտներին. «Այսպէս հալածեցին մարդարէներին, որոնք ձեզնից առաջ էին, այսպէս հալածում են և ինձ, այսպէս կը հալածեն և ձեզ»:

Մարդկանց կեանքի ճանապարհը ծածկուել է խիտ և խայթող փշերով, մարդկային անարդարութիւնը, անօրէնութիւնն ու ամեն տեսակ անբարոյականութիւնները, անանցանելի անտառի պէս, խափանում են դէպի Աստուած, դէպի Նրա սէրն ու ճշմարտութիւնը տանող ճանապարհը: Պէտք է, որ մէկը այդ խիտ անտառի միջով ճանապարհ բաց անէ դէպի Աստուծոյ արդարութիւնը և խոցատող փշերը մաքրէ, իսկ առանց աշխատանքի ու նեղութեան այդ անհնար է անել: «Աստուծոյ արքայութիւնը ուժով է վերցւում և միմիայն ուժ դործ գնողներն են ձեռք բերում այդ» (Մատթ. ԺԱ, 12): Դէպի սարը տանող ճանապարհը միշտ դժուար ու յոգնեցուցիչ է լինում, սակայն դրա փոխարէն ինչպիսի՞ լայն հորիզոն է բացւում մարդու առաջ, ինչպիսի՞ հրաշալի տեսարաններ են ներկայանում մարդու աչքին, ինչպիսի՞ մաքուր ու կազդուրիչ օդ է խաղում վերևում, ինչպէս ազատ ու հեշտ է շնչում մարդու կուրծքը:

Ամօթ է ու յանցանք վախենալ դէպի Աստուծոյ արդարութիւնը տանող ճանապարհի հետ կապուած դժուարութիւններից ու նեղութիւններից: Ո՞րքան ջանք ենք դործ գնում մեր և մեր սրբոց արտաքին կեցութիւնը բարելաւելու համար: Առևտրի ու վաստակի համար մարդիկ տանեակ օրերով ճանապարհ են գնում անջրդի անապատներով, փոթորիկից ծովերով, դժուարանցանելի լեռ-

ներով: Օրական հաց ձեռք բերելու համար մարգիկ խորասուզում են ովկիանոսի յատակը մարգարիտ գտնելու, խլուրդների նման գետնի տակն են մտնում այլևայլ մետաղներ ու քարածուխ հանելու համար: Մի՞թէ Աստուծոյ արդարութեան սակին և Քրիստոսի սիրոյ մարգարիտը արժանի չեն նման աշխատանքի: Արդոց համար սիրոյ, բարւոյ ու արդարութեան ժառանգութիւնից աւելի թոնդագին ժառանգութիւն չկայ: Եթէ մենք իսկապէս ցանկանում ենք մեր և մեր մերձաւորների կեցութիւնը բարելաւել, ամենից առաջ պէտք է աշխատենք նուիրել մեր ուժերը բարի, արդար ու եղբայրական սիրով ի կեանք ստեղծելու: Աւետարանում ասուած է. «Փնտռեցէք նախ Աստուծոյ արքայութիւնն ու նրա արդարութիւնը և միացած բաները կը տրուի ձեզ» (Մատթ. 2, 33):

Անիրաւացի կը լինէր պնդել, որ մարգիկ չեն փնտռում: Աստուծոյ արքայութիւնը, չեն ձգտում գէպի բարին, խուսափում են Աւետարանի սիրուց, զրպարտութիւն կը լինէր ասել, թէ Քրիստոսի գործի համար աշխատող, իրենց ուժերը երկրի վրայ Աստուծոյ արքայութեան հատատման գործին նուիրող մշակներ չկան: Թէպէտ այժմ էլ գեռ Աւետարանի խօսքերը, «Հունձը շատ է, իսկ մշակները՝ սակաւ» չեն կորցրել իրենց զօրութիւնը, բայց և այնպէս Աստուծոյ արտի համար աշխատող մշակների թիւը հեազհետէ աճում է, Գլխաւոր թերութիւնը մշակների թուի պակասութեան մէջ չէ (Յիսուս քարոզութեան ուղարկեց միմիայն տասներկու առաքեալ, սակայն նրանք ամբողջ աշխարհի կեանքը բարեփոխեցին), այլ հոգու ուժի և գէպի Աստուծոյ գործն ունեցած հաւատի պակասութեան մէջ է:

Երբեմն մենք պատրաստ ենք լինում անձնուիրաբար աշխատելու յանուն Քրիստոսի, առանց շահի ակնկալութեան նուիրում ենք մեր ուժերը, ժամանակն ու աշխատանքը այս կամ այն բարի գործին, բայց դրա հետ միասին սպասում ենք, որ մեր գործերն ու մենք ընդհանուր համակրանքի ու քաջալերութեան արժանանանք: Եւ երբ

մեզ իրր վարձատրութիւն միմիայն փշեայ պտակ են տալիս և ոչ ոք չի ուզում մեզ օգնել, այլ ամենքն էլ ծիծաղում են մեր գործի՝ իբրև մի դատարկ ու անօգուտ բանի՝ վրայ, մենք ընկճում ենք հոգով, մեր ձեռքերը թուրանում են և այլ ևս չենք ուզում մեր գործը առաջ տանել։ Այդ մի ամօթալի ու յանցաւոր փոքրագութիւն է։ Մենք մոռանում ենք Յիսուս Քրիստոսի, առաքեալների, քրիստոնեայ մարտիրոսների ու նահատակների օրինակը։ Յիսուսի դէմ էին Հերովդէս թագաւորը, ծերակոյտը, բոլոր գալիլէանն ու փարիսեցիները՝ ժողովրդի առաջնորդներն և ուսուցիչները։ Նրան չէին ընդունում նոյն իսկ Իւր մօտիկ ազգականները, նրան չէին հասկանում շատ բաներում նոյն իսկ Իւր հետ շրջող աշակերտները։ Այն ժողովուրդը, որի համար նա այնքան ցաւում էր ի սրտէ և որին այնքան բարիքներ էր անում, աւազակ Բարաբբային գերադասում է նրանից, և չնայելով այդ բոլորին Փրկիչը երբէք մի քայլ անգամ չի շեղում Իւր գործից։ Նա ասում էր. «Ես պէտք է կատարեմ Ինձ Ուղարկողի գործը» (Յով. Թ, 4). իսկ թէ ուրիշներն ինչ կանեն, ինչպէս կը վերաբերուեն Աստուծոյ գործին, դրա համար իրենք պէտք է հաշիւ տան Աստուծուն, այդ նրանց խղճի գործն է։ Նոյնը Փրկիչ պատուիրում է և մեզ. «Դու գիտես, որ մարդկանց ամենից առաջ և ամենից աւելի Աստուծոյ ճշմարտութիւնն է պէտք, ուրմն և ցանկը այդ սերմերը քո շուրջը. բարիք գործիր, որքան կարող ես և որքան ներում են ուժերդ. այդ քո պարտականութիւնն է»։

Իսկական բժշկի համար միեւնոյն է, հիւանդը ուզում է դեղ ընդունել, թէ ոչ, գովում է նրան, թէ հայհոյում. նա երբէք չի թողնում հիւանդին և միմիայն այն է մտածում, թէ ինչպէս օգնի, առողջացնի ու ոտքի կանգնեցնի նրան։ Քո թոյլ եղբայրների հոգու համար այդպիսի բըժիշկ եղիր։

Երբ մենք ուզում ենք ճաշել, ուշադրութիւն չենք դարձնում, թէ ուրիշները հաւանում են մեր արածը, թէ պախարակում. մեր քաղցը յագեցնելու համար մենք կա-

րիք չենք զգում՝ ներկայ եղողների հաւանութեանը: Նոյնը պէտք է լինի նաև Աստուծոյ գործի համար մեր ունեցած աշխատանքի նկատմամբ: Յիտուս ասում էր Իւր աշակերտներին. «Իմ կերակուրն այն է, որ Ինձ Ուղարկողի կամքն ու Նրա գործը կատարեմ» (Յով. Դ, 34): Այդ կերակրից երբէք մի զրկիր քեզ, մի խորշիր նրանից այն պատճառով, որ այդ ուրիշներին դուր չի գալիս: Այդ կերակուրը՝ Աստուծոյ կամքը յաւիտեանական կեանքի գլխաւոր ազրիւրն է: Քանի դեռ մարդիկ այդ կերակրի համը չեն առել, չեն էլ կարող ըստ արժանւոյն դնահատել. նրանք, փոքր երեխաների պէս, առողջարար ու սննդալար կերակրի փոխարէն փնասակար ու վատառողջ քաղցրեղէններն են ընտրում: Եթէ դու փոքրագոյն խորշես առողջարար կերակրից, ուր պէտք է սովորեցնի նրանց սնուելու այն միակ կերակրով, որ արդարև իսկական սնունդ է տալիս:

Նախկին քրիստոնեաների վրայ ծիծաղում էին, նրանց անմիտ էին համարում, աշխատում էին բանտով, տանջանքով ու մահուան պատմով յետ դարձնել նրանց իրենց նոր հաւատից: Սակայն քրիստոնեաները հաստատ էին մընում իրենց հաւատին, կեանքի վրայ ունեցած իրենց հայեցողին և հաւատի համար կրած տանջանքներով նոյն իսկ թշնամիների մէջ յարգանք էին ներշնչում դէպի քրիստոնէութիւնը:

«Նշանակում է քրիստոնէութիւնը մի դատարկ սնտուղաութիւն չէ, մտածում էին հեթանոսները, երբ նրա համար մտրդիկ այնպէս սիրով զոհում են իրենց կեանքը, նշանակում է նրա մէջ մի բան կայ, որ կարող է մարդկանց համար կեանքից էլ աւելի թանգ լինել և այդպիսով քրիստոնեաների հոգու արիութիւնը հեթանոսներին մեծ յարգանք էր ներշնչում դէպի Յիսուսի վարդապետութիւնը»:

Միմիայն այն ժամանակ կարելի է ուրիշներին ստիպել ամենից բարձր դնահատելու Աստուծոյ գործը, երբ նախ դու ինքդ ես այդ ամենից վեր դասում և գործով ու կեանքով նոյնը հաստատում:

Զպէտք է երբէք փոքրոգի լինել: Քրիստոսի գործի յաջողութիւնը նրա համար աշխատող մշակի բարոյական ուժի մէջ է: Այդտեղ հոգու արիութիւնն է պէտք, ջերմ սէր դէպի թշուառ եղբայրները, խոր համոզում ու հաստատուն հաւատ, որ լոյսը պիտի յաղթի խառարին, որ արդարութիւնը պիտի յաղթի անիրաւութեան: Յոյց տուր աւելի հաւատ դէպի բարու յաղթանակը, աւելի արիութիւն արդար գործի կռուի մէջ, աւելի քաջութիւն չարի յարձակումների ու սոսնձութիւնների դէմ:

Մամբրէ վարդապետ.

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ

Դեկտեմբերի երկուսին Ազգ. Վ. հաւատ. Հայրապետը ներդուելով ոտքի հիւանդութիւնից, օգտօնօրութեան նպատակաւ ուղևորուեց Ազէքսանդրապոլ այնտեղից Թիֆլիզ գնալու մտադրութեամբ: Մայր Աթոռից մինչև Էջմիածին կայարանը Նորին Սրբութեան ուղեկցում էին լուսարարապետ Առնոյ եպիսկոպոսը, Վանական կառավարութեան նախագահ Եղիշէ ծ. վարդապետ Մուրադեանը և Սինոդի անդամ Մատթէոս վարդապետ Մատթէոսեանը. իսկ մինչև Ազէքսանդրապոլ՝ — Կիւրեղ վարդապետ Կիւրեղեանը և պ. Խորէն Խրիմեանը:

Որովհետև Զուարթնոց եկեղեցու աւերակների շրջակայքում դանուեցին զանազան շինութիւնների բաղմամբիւ յետքեր, ուստի Մայր Աթոռիս միաբան տէր Մեսրոպ վարդապետ Տէր Մովսիսեանը գիմեց Կայսերական Հնագիտական Ընկերութեան օրինաւոր թոյլտւութիւն ստանալու յիշեալ տեղում պեղումներ կատարելու: Թոյլտւու-

Թիւնն որդէն ստացուած է և նպաստաւոր եղանակներ լինելուն պէս՝ սկսուելու են ընդարձակ պեղումներ, որոնք անշուշտ չափազանց հետաքրքիր պէտք է լինին՝ բանալով մեր առաջ դարերի ընթացքում հողի տակ թաղուած բազմաթիւ յիշատակարաններ:

Դեկտեմբերի 4-ին ս. ս. Թադէոս և Բարդուղիմէոս առաքելոց տօնին Վեհափառ Հայրապետի հրամանով ս. Դայանէի վանքում աբեղայ ձեռնադրուեցին Ներսէս սարկաւազ Տէր Միքայէլեանը և փիլիսոփայութեան դօքտոր և Առտուածարանութեան լիցէնցեանս Երուանդ սարկաւազ Տէր Մինասեանը:

Մայր Աթոռ վերադարձաւ Կարսի վիճակի փոխանորդ Կիւրեղ վարդապետ Կիւրեղեանը, որը թողեց յիշեալ վիճակի փոխանորդութիւնը:

Տ. Արտակ վարդապետը նշանակուեց Նոր-Բայազիդի գործակալ:

ԱՅԼ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

ՊՐԷԻՍԼԻԻ ԵԿԵՂԵՑԻ ՌՈՒՍԸՅ

*Церк. Вѣстник-ի 44 համարում կարդում ենք.

Վերջին ժամանակներս ոչ միայն աշխարհական մամուլը, այլև մեր թեմական լրագրիւնները բաւականին տոկուն և միաբան քննում են այն երեոյթը, որ մեր հոգևոր դպրոցների սաների մէջ հետզհետէ թուլանում է հովուական պաշտօնավարութեան վերաբերեալ դադարաւորական ոգևորութիւնն ու ուժը:

Այդ երևոյթը ուշադրութեան արժանի է մանաւանդ նրանով, որ նա տեղի ունի միջնակարգ դպրոցների ծրագրի բարեփոխութեան վերաբերութեամբ տեղի ունեցող եռանդուն խորհրդաժողովիւնների միջոցին:

Եթէ մենք ամեն կողմից արտունջներ ենք լսում աշխահական դպրոցների մասին, (թէ ընտանիքի և դպրոցի մէջ գոյութիւն ունի ինչ որ «միջնապատ», արդեօք նոյնը տեղի չունի՞ նաև ընտանիքի և հոգևոր դպրոցի մէջ: Ահնեւե է, որ հոգևոր դպրոցներն էլ շատ ծաղկած վիճակ չունին, երբ որ նրանց դատապարտում են ոչ թէ միայն դպրոցական վարչութիւնները, այլև հոգևորականութեան լաւագոյն ներկայացուցիչները: Հոգևոր դպրոցների սաներին մեղադրում են, որ նրանց մէջ թուլացել է սէրը դէպի եկեղեցին և հովուական պաշտօնավարութիւնը, այսինքն հէնց այն բանի համար, ինչ որ պէտք է տար նրանց հոգևոր դպրոցը:

Դպրոցական վարչութիւններն, ինչպէս այդ ցոյց է տալիս Օրէնբուրգի դպրանոցի վարչութեան փորձը՝ իրենց անզօր համարելով ներշնչել սաներին «հովուական ողի», դիմում են ծնողներին կրթիչ աղղեցութեան իրենց զաւակներին վրայ:

Այսպիսով պարզ է, որ վերոյիշեալ երևոյթի պատճառ են համարւում դպրոցն ու ծնողները:

Ինչո՞ւմ է դպրոցի մեղաւորութիւնը: Հոգևոր դպրոցն այս դէպքում մեղաւոր է նրանով, որ նա աշխատում է բոնի կերպով խլացնել և ոչնչացնել սաների ժամանակակից գրականութեան գաղափարների հետ ծանօթանալու բնական ծարաւը և տքնում չափազանց արհեստական կերպով պատուաստել հովուական պաշտօնավարութեան և եկեղեցու սէրը: Հոգևոր դպրոցի ամբողջ կադմակերպութիւնը, գիտութիւնների ծրագիրը, սրտեղ գերիշխող դեր ունին աստուածաբանական աւարկաները, սաների հոգևոր հայեացքից ծածկում են գիտութեան և կեանքի այն ընդարձակ շրջանը, որին ձգտելը աւելի քան բնական է պատանեկական հասակում: Եւ ինչքան էլ խլացնեն այդ բնական ձգտումը, վերջիվերջոյ նա դպրանոցաւարտին մղում է դէպի կեանքն ու ժամանակակից քաղաքակրթութիւն տարածող հիմնարկութիւնները: Ահա այս է պատճառը, որ մեր օրով դպրանոցների սաների մեծ մասը փախչում է՝ ամենալաւերը դէպի բարձրագոյն դպրոցներ, միջակները՝ դէպի քաղաքացիական ծառայութիւն: Առաջինները գնում են գիտութեան և կեանքի, իսկ վերջինները կեանքի վայելքների ետեւից. մնացածներն էլ իրենց ամբողջ կեանքը

ընթացքում մաքառում են դպանոցներում ձեռք բերած ծաւաւի դէմ և մի մի միայն անդուլթ իրականութիւնը նրբեմն ընկճում է նրանց:

Հոգեւոր դպրոցները սաների ծնողաց յանցանքը կայանում է նրանում, որ նրանք չեն կարողանում արմատացնել իրենց կեանքի եղանակով բարի հովուի իդէալը և շօշափելի կերպով ցոյց տալ իրենց զաւակներին հովաւական պաշտօնավարութեան վսեմութիւնը և նրա հետ կապուած հոգեւոր առաւելութիւնները՝ քան աշխարհականինը: Ի՞նչ ինչմէ չեն կարող, այդ մեր հոգեւորականութեան ամբողջ կեանքի խնդիրն է: Այդ կեանքը խելամաւա գիտողին իդէալի և կեանքի այնպիսի հակառակութիւններ է տալիս, որ մի միայն կամքի տէր և կոչումն ունեցող մարդիկ կարող են արժանաւոր հովիւներ լինել:

Հոգեւոր դպրոցները սաներն ու հովիւները ամենից առաջ իրենց ժամանակի ծնունդն են և այդ պատճառով էլ մարմնացնում՝ կրում են իրենց մէջ ժամանակի թէ լաւ և թէ հիւանդութիւնները: Իսկ իւր ժամանակի ոգուն չենթարկուող ու դոտ սաղմերը: Իսկ իւր ժամանակի ոգուն չենթարկուող ու չթաւալացող հովիւն Աստուածային շնորհաց ծնունդ է: Հետեւապէս և հոգեկան թուլութիւնը կտրելի է բուժել մի միայն ձեռնադրութեան շնորհիւ, որ լցուցանում է շնորհօք ձեռնադրուող հովիւներին, ինչպէս այդ տեսնում ենք մեր ծեր և լրօք եկեղեցական արժանաւոր հայրերի վրայ:

Ինչ կըլերարերի դպրանոցի սաների կրօնական թուլութեան, նրա առաջը կառնուի մի միայն այն դէպքում, երբ մեր հոգեւոր դպրանոցները կըդառնան հանրակրթական ուսումնականներ և աստուածաբանական դասընթացները կը պահուին մի միայն հովուի կոչումն զգացողների և արժանաւորագոյնների համար: Իսկ քանի որ այդ այդպէս չի եղել, այդ երեւոյթի առաջն առնելու բոլոր վարչական և պատժական միջոցները զուր են և երբէք նպատակին չեն հասցնել:

— Յայտնի է, որ նոյն երեւոյթը դանադան չափերով նկատուել և նկատուում է նաև մեր մէջ. մեզ մօտ էլ հոգեւոր դպրոցները սաները շատ անդամ փախուստ են տալիս հովուական ասպարեկից և դիմում այլ և այլ պարապմունքների, սակայն որոնք են դրա դիտաւոր շարժառիթները, կաշխատենք պարզել հետեւեալ անգամ:

Նոյն թերթի № 45-ում կարդում ենք. մարդ տխուր ապաւորութիւն է ստանում երբ կարդում է այն անկարդութիւնների մասին, որ դործել են պահեստի կանչուած զինուոր-

ները մի քանի դաւաճներում՝ գլխաւորապէս Մօզլէեօլի, Վիսեգրադի և Կիևի նահանգներում: Մի զէնքում հարկադրուած են եղել զէնքի դիմելու և եղել են սպանուածներ և վիրաւորուածներ: Անկարգութիւնների տղբիւրը որոշ չափով պարզուած է: Առաջին տեղն է բռնում պահեստի զինուորների ճնշուած արամադրութիւնը, որն առաջ է եկել նրանց՝ իրենց սովորական կենցաղավարութիւնից, ծնողներից և մերձաւորներից բաժանուելու պատճառով, որոնք այդ բոլորի հետ միասին կարողացել են տեսնել, թէ ինչպէս դործի ամբողջ դժուարութիւնը ծանրանում է գլխաւորապէս խեղճ մարդկանց վրայ, մինչդեռ հարուստները մի կերպ ազատուած են, իսկ ճարպիկ հրէաները նոյն իսկ չեն մասնակցում: Ապա մեզքի մեծ մասը ծանրանում է սասիկանութեան և զինուորական վարիչները վրայ, որոնք չեն կարողանում ժամանակին կարգադրել ինչ որ պէտքն է, որոնք և պարտաւոր են հոգալ նրանց ուտեստը, բնակարանը և կանոնաւորել նրանց փոխադրութեան դործը, մանաւանդ հատուածեն հէնց սիլբից կանոնաւոր կարգապահութիւն: Չափազանց վճռական նշանակութիւն է ունեցել օդին, որ Ռուսաստանի ամենավտանգաւոր թշնամին է և անփոփոխ ուղեկից ամենայն անկարգութիւնների, անօրէնութիւնների, բռնութեան և աւերի: Պահեստի զինուորներն իրենց պարտք են համարել մնաս բարեաւին կոնծել՝ կրկնապատիկ արժէք վճարելով այն վաճառականներին, որոնք օգտուել են արքունական օղեվաճառանոցների փախումից զինուորների գալտեան միջոցին և ահա հարբած վիճակումն էլ կատարել են իրնց վայրագութիւնները: Ահա այսպէս՝ այստեղ էլ երևան եկաւ ռուսական հարբեցութեան դարաւոր ախար իւր ամբողջ աննախանձելի մերկութեամբ, որի դէմ մաքառելը մենք բոլորս անհրաժեշտ ենք գտնում:

Այդ առթիւ „Новое Время“ն գրում է. իւրաքանչիւր քայլափոխում ստիպուած համոզում ես, որ չի կարելի հաշտուել հայրենի հարբեցութեան և դրա համար ամենայն ինչ վատնելու սովորութեան հետ: Ժամանակ է, ժամանակ, որ միջոցների դիմենք փրկելու մեր թուլակամ հայրենակիցներին օղու առաջ բերած թմրութիւնից: Օղու համար և օղու պատճառաւ սրբան բռնութիւն և այլանդակութիւն է կատարուում Ռուսաստանում: Սարսափելի բան է: Հրամանադրելով հարբեցութիւն վերացնել չի կարելի: Այս սոսկալի թշնամու դէմ մաքառելու համար հարկաւոր է պետութեան և հասարակութեան փոխադարձ աջակցութիւնը: Առաջինը պարտաւոր է

գանձաւրան լցնելու այլ միջոցներ գտնել, իսկ միւսի վրայ ծանրանում է բարոյական պարտականութիւն զգաստութեան ուժեղ և անկեղծ քարոզ սկսելու: Մի միայն հասարակական զօրեղ շարժումը կարող է մահացու վճիռ ստորագրել օղու դէմ, որն անկարգութեանց գլխաւոր դրդիչն է:

Խօսելով պետութեան և հասարակութեան համերաշխ դործունէութեան մասին, յօդուածագիրը լրութեան է տալիս եկեղեցու ազդեցութիւնը, գուցէ այն պատճառով, որ հոգեւորականութիւնը ցայսօր շատ քիչ բան է արել հարեցութիւնն արմատախիլ անելու համար: Բայց այստեղ կարելի է հարց տալ, թէ արդեօք հոգեւորականութիւնը ինքն է մեղաւոր, որ այս խնդրում բան չի արել և թէ արդեօք նա ուրիշ պայմաններում չէ՞ր կարող աւելի դործ կատարել: Մենք այստեղ առաջ կը բերենք Ս. Պետ. Վեդօմոստի մէջ տպուած բժշկի նամակից հետեւեալ մի քանի տողերը. —

«Դիւզական քահանաները թւում կան այնպիսի բարձր անձնաւորութիւններ՝ քաղաքական և եկեղեցական այնպիսի լայն աշխարհայեցողութեամբ, որ նրանց գաղափարապետիկ կեանքն ու մի քանի անպէտք թղթեր գրողները մեր կեանքի համար ամենափնասահար թիւրիմացութիւն է: Սակայն երեւակայեցէք դուք մի ողբալուծ և գաղափարական քահանայ դիւզական համայնքում, արձակեցէք նրա ձեռքի կապանքներն ազատ դործի համար, թող տուէք նրան լինել ծխականների հայր և ոչ թէ իւր դործակալի քարտուղար. նախաձեռնութեան իրաւունք տուէք: Այո՛, նա երկու տարուայ ընթացքում կը կարողանայ համայնքի վճռով փակել դինեառունը դիւզում, կը զգաստացնի ժողովրդին, կընտելացնի նրան ներքին ճշմարտութեան, կընդլայնեցնի կը դարձնի, կը կազմակերպի հասարակական կընքնօգնութիւն և այլն և այլն: Հաւատացէք, որ ես փորձով եմ խօսում: Ես ճանաչում եմ մէկ քահանայի, որ մի գաղափարական կալուածատիրուհու հետ միասին հիմնել են իրենց ընտանեկան բանկը, նրանք գնել են անասուններ ձիադուրիկ զիւղացիների համար, անբասիր վարք ունեցողներին օգնել են ամեն ժամանակ և ամեն տեսակ կարիք ունեցած դէպքում, և այս բոլորի միակ պայմանն է եղել համայնքը՝ համագիւղացիների աչքում անբասիր վարքը: Այսպիսով՝ նրանք հասել են զարմանալի, նոյն իսկ անհաւատալի հետեւանքների՝ այդ ձխի նիւթական բարեկեցութեան և բարոյական յառաջադիմութեան տեսակէտից:

— Որ քահանան մեծ դործ կարող է անել իւր ծխականների նիւթական և բարոյական բարեւաւորութեան համար, դրա-

նում ոչ մի կասկած չկայ: Դրա համար հարկաւոր է, որ քահանան կօնծելու սովորութիւնից ազատ լինի և խմբիչներն լրաց նայի որպէս թոյնի լրաց: Իսկ ինչ կը վերաբերի այն մեղադրանքին, որ իբրեւ թէ հրէաները խոյս են տալիս ամեն բանից և դորձի ամբողջ ծանրութիւնն ընկնում է աղքատ ժողովրդի վրայ, թող ներուի մեզ ասել, որ Церк. Вѣстникъ թերթի խմբագրութիւնը դեռ չի ազատուել հին հիւանդութիւնից և մեր տգիտութեան ու հարբեցութեան պատճառով առաջ եկած տխուր երևոյթները բացատրում է դատապարտելի ձևով: մանաւանդ որ հէնց ռուսական մամուլը միաբերան վկայում է, թէ ինչ անձնուրաց կերպով են դործում թէ հրէայ և թէ քրիստոնէայ բոլոր ազգերի ղինուորներն ու բժիշկները հեռաւոր Աերեւելքում: Իսկ նիւթական ծախսերից էլ, ինչպէս գիտենք, ոչ ոք ազատ չէ և չի կարող լինել, որովհետեւ դրա համար կայ օրէնք, որը երբեք ղիջում չի տնում ոչ ոքին՝ նամանաւանդ հրէաներին:

Հողւոր դպրոցներից շատերի տաները դիմել էին շրջանական հոգաբարձուներին և իրաւունք խնդրել համալսարան մըտնելու: Վերջիններս այդ խնդիրներն ուղարկել էին ո. Սինօզի Օբեր պրօհուրօր Պոբէդոնօցեին, որը ինչպէս հաղորդում են մայրաքաղաքի թերթերը, քննելով յիշեալ միջնորդութիւնները, տուել է բացասական եղբակացութիւն:

Աստուածաբանական „Православный Путеводитель“ թերթի նոյեմբերի համարի 600 երեսին կարգում ենք.

«Հնածէսները (старобрядцы) համեմատում են այն, ինչ որ գոյութիւն ունի պրաւօսլաւների և իրենց մէջ: Ահա այդ համեմատութիւնը.

1) Մենք հնածէսներս յունական եկեղեցու նման կազմում ենք եկեղեցու մարմինը:

2) Մեր և մեր հովիւների մէջ գոյութիւն ունի կատարեալ համերաշխութիւն և միութիւն: Մեր քահանաներն ապրում են ժողովրդի հետ և ժողովրդի համար:

3) Մենք ենք ընտրում մեր հովիւներին բարեպաշտ ժողովրդից, ինչպէս այդ անում են յոյները.

4) Մենք ենք պահում մեր հովիւներին առանց դանձաբանի կողմից որ և է նպաստի:

5) Եկեղեցու եկամուտները, որպէս աղքատների կայք, մենք ծախսում ենք բարեգործութեան համար:

6) Մեր եպիսկոպոսները ճանաչում են իրենց հօտը, ինչպէս և հօտը գիտէ իւր եպիսկոպոսներին:

Այժմս դիմենք իշխող եկեղեցուն:

1. Այնտեղ ոչ թէ եկեղեցական գործերում բոլոր իրաւունքները զուրկ ժողովուրդը, այլ հոգեւորականութիւնն է եկեղեցի համարւում:

2. Եկեղեցու և հովիւների մէջ գոյութիւն ունի կատարելապէս անջատ կացութիւն և հոգեւորականութիւնն ապրում է մի միայն իրեն համար, որովհետեւ պետութեան կողմից բուլղովին ապահովուած է և ծխականներին երեւում է միայն այն ժամանակ, երբ, ինչպէս նկատել է Ուսպենսկի Պօրփիրիոս եպիսկոպոսը, նրան հարկաւոր է «բուրվառ, մշտիկ, ձէթ և գերեզմանի բահը»: Ծխականներն անտարբերութեամբ ընդունում են նրանց քահանայական դատակարգից, մինչդեռ նրանց պապատութիւններն իրենց յայտնի են:

3. Եկեղեցու հովիւները նշանակւում են եպիսկոպոսներից՝ հակառակ ծխականների կամքի ու ցանկութեան շատ անգամ ոչ միայն պախարակելի վարույց տէր, այլ և անհաւատ անձերից:

4. Տիրող եկեղեցու հոգեւորականութեանը շատ անգամ ժողովուրդը մերժում է նիւթական ապրուստ, որի համար և պետութիւնն է նրան պահում:

5) Եկեղեցական տների և հողերի եկամուտները ոչ թէ բարեգործութեան և ծխի հիւանդների պահպանութեան համար է գործադրւում, այլ հոգեւորականների և հոգեւոր իշխանութեան վրայ:

6) Տիրող եկեղեցու եպիսկոպոսները չեն ճանաչում իրենց հօտը, որպէս և վերջինս չի ճանաչում նրան: Նրա եպիսկոպոսներն ապրում են գանձարանից ստացուող ռոճիով և վանքերի եկամուտներով, որոնց և վարդապետ են համարւում հակառակ ու կանոնների: Վերայիշեալ յօդուածի առթիւ ու Պետերը. Վեդոմոստի թերթը նկատում է. —

Վերջապէս մեզ մօտ էլ կրօնական թերթերը սկսան խօսել կենդանի լեզուով և դադարեցին մեզ քնացնել մեր «միտիօնարութեան» յաջողութիւններով, որի կաղմը անընդհատ աճում էր: Ապագայում մեզ առաւել կարեւոր է գիտենալ եկեղեցուց հեռացողներին, քան պրաւօսլաւութեան դարձողների թիւը: Դառն ճշմարտութիւնն առաւել օգտակար է, քան քաղցր սուտը:

և լռութիւնը. և ասել այսպիսի ճշմարտութիւնն առաւել աղնիւ և հայրենասէր գործ է, քան լռութիւնը:

Ուշադրութիւն դարձրէք մեր հնաժէաների (старобрядцы) հաղմած այդ վեց համեմատական կէտերի վրայ: Զէ՞ որ մեր ամբողջ բանակութիւնը, անվերջ վիճաբանութիւնները, խօսակցութիւնը, քարոզչական (միստիօնարական) ամբողջ շէնքը, որ հիմնուած էր մի միայն վիճաբանութեան վրայ, խորտակուած է հիմքից: Հնապաշտը հարցնում է. «դուք ցանկանո՞ւմ էք» որ ես միանամ ձեզ հետ: Ես պատրաստ եմ միանալ, եթէ կոպացուցանէք ձեր համայնքի կանոնականութիւնը. այն ի՞նչ՝ կարգացէք մեր համեմատութիւնը»:

Այնուհետև լրագիրը դառնում է, որ պէտք է միստիօնարական դործը հիմնիվեր բարեփոխել, կենդանացնել. այլապէս նա աղանդաւորների հետ յաջողութիւն չի ունենալ: Այս առթիւ եկեղեցական համբաւաբերը իւր № 46 սւմ նկատում է «Նամակադիրը պահանջում է, որ մեր հնապաշտներին ազատութիւն տրուի և իրաւունք՝ սեփական թերթ ունենալու. սակայն կասկած չկայ, որ այսպիսի իրաւունք տալով նրանց, իսկ մեր կրօնական մամուլի վերաբերութեամբ թողնելով նախկին դրութիւնը, մենք ահագին առաւելութիւններ տուած կլինէինք հնապաշտներին՝ քան թէ պրաւօսլաւներին: Նախ կրօնական մամուլի համար պէտք է ստեղծել դոյութեան արելի նպատաւաւոր պայմաններ և հնարաւորութիւն տալ նրան ազատ զարգանալու և արհեստեւ ապա վտանգաւոր չեն լինի հնապաշտների և աղանդաւորների մեքենայութիւնները:

— Ազատ թողէք իւրաքանչիւրին ազատօրէն պաշտելու իւր Արարչին և աշխատեցէք նրա կեանքը մօտեցնել Աւետարանի պահանջներին. ահա զլխաւորը: Ժամանակ է, որ ձէսը ստանայ ծիսի նշանակութիւն և հաւատացողները զբաղուեն Աւետարանի պահանջած գործով ու կենցաղաւարտութեամբ: Քանի որ չի ստեղծուել մեր կեանքի և հաւատոյ համերաշխութիւնը, մենք մի միայն Աւետարանի վարիտեցիւնների նման կլինինք և ոչ Քրիստոսի աշակերտներ և Նրա հիմնած եկեղեցու զաւակներ:

Անգլիական (եպիսկոպոսական) եկեղեցի

Անգլիական եկեղեցու կեանքում նշանաւոր տեղ են բռնում իւրաքանչիւր տարի գումարուող եկեղեցական համաժողովները, որտեղ հաւաքուած և ներկայ են լինում եկեղեցական

և աշխարհական անձինք՝ քննելու եկեղեցական հասարակական կեանքի ընթացիկ խնդիրները: Այդ համաժողովները պաշտօնական չեն, բայց արտայայտում են գոյութիւն ունեցող եկեղեցական կուսակցութիւնների հայեացքները և օրէնսդրական աշխատանքի նիւթ են տալիս հոգևոր իշխանութեան: Այլերպուլում այս սարուայ հոկտեմբերին 4—7 տեղի ունեցող համաժողովը, լրագիրների տուած տեղեկութիւններին նայելով թէ ներկայ եղող անդամների թուով և թէ կատարուած աշխատանքով պէտք է համարել ամենայաջող: Համաժողովի ծրագիրը եղել է շատ ընդարձակ: Նա ընդգրկել է բացի եկեղեցական խնդիրներից, որոնք են — քրիստոնէութեան պաշտպանութիւնը անհատատութեան դէմ, նոր կտակարանի քննադատութիւնը, եկեղեցական կադճակերպութեան բարեփոխութիւնը, հանգանակների պարտաւորականութիւնը, եկեղեցիների միութիւնը, քահանաներ պատրաստելը, քարոզչութիւնը, եկեղեցի յաճախելը և այլն, այնպէս էլ եկեղեցու ընկերվարական աշխատանքի վերաբերեալ խնդիրներ՝ — անժուժկալութեան դէմ մղուելիք կռիւը, չբաւորների բնակարանների բարեկարգութիւնը, դատարարականութիւնը, առևտրական կեանքի էտիկան (բարոյականը) և վերջապէս մասնաւոր կրօնական կեանքին վերաբերեալ խնդիրներ՝ ընտանեկան աղօթքի և Սասուածաշնչի ընթերցանութեան մասին: Համաժողովի նիստերի վերաբերեալ հաշիւները անդիւստիս եկեղեցու ժամանակակից կեանքի բաւականին լիակատար պատկեր են տալիս՝ նրա բազմախողմանի աշխատանքի, շահերի և կարիքների: Համաժողովի պարապմունքներէից երևում է, որ անդլիւայումն էլ եկեղեցի յաճախողների թիւը հետզհետէ պակասում է: Նայելով 2. Բուտսի վկայութեան, ժողովրդի ահագին մասաններ միանադամայն խորթ են մնում կրօնից: Համաժողովում այդ բանի պատճառներ են համարել ամենից առաջ կրօնական պարտաւորութեան զգացման անկումը, որն առաջ է եկել բիբլիական նոր քննադատութեան շնորհիւ և ապա կեանքի ընդհանուր ուղղութիւնը, որն ամենից բարձր է դասում նիւթական յառաջադիմութիւնն ու կոմֆօրտը: Այժմ արդէն թողել են չքարծողների մասին գոյութիւն ունեցող դաժան գաղափարները, ճգնաւորութիւնն ու անվստահութիւնը դէպի մեր անձը մօգայից դուրս են եկել, նրանց վիտարէն իդէալ է համարում բնական քրիստոնէական առողջութեան հաճելի զգացմունքը, որը պահպանւում է չափաւոր, հեշտ և եկեղեցական գործերին ոչ այնքան եռանդոտ մասնակցութեամբ: Լաւագոյն կրօնն է համարւում ամենահեշտը: Իբրև չարիքի

առաջն առնելու միջոցներ՝ մատնանիշ եղան, որ հարկաւոր է աշխարհականներին առաւել մեծ չափով մատնակից անել եկեղեցական գործերին՝ վերականգնելով նրանց իրաւունքը. որ հարկաւոր է ժամանակակից դարձնել քարոզը, հարկաւոր է պահպանել եկեղեցական կարգերը, վերականգնել հին անցեալի եկեղեցական կեանքը և կիւրակէն սուրբ պահել:

Եկեղեցեաց միացման խնդրի մասին կարգացուեց նոր-վիզի դէկան Լէֆրոյի դատախօսութիւնը: Իրեն հիմք ընդունելով անդլիական և ամբրիկական եպիսկոպոսների մշակած չորս պայմանները (ճանաչել բարձրագոյն հեղինակութիւն և բաւարարութիւն Սուրբ գրքի, հաւատոյ առաքելական և ծիսական հանգանակները, Փրկչից սահմանուած երկու խորհուրդները և պատմական եպիսկոպոսականութիւնը) հեղինակը համեմատում է կաթոլիկ և յոյն եկեղեցիները և գտնում, որ առաջինն ըստ ամենայնի, իսկ երկրորդը շատ քանքրում անհամապատասխան են վերոյիշեալ պահանջներին: Յունական եկեղեցին Սուրբ գրքը մեկնելիս պարտադիր է համարում աւանդութիւնը և նրան սուրբ գրքի չափ հեղինակաւոր նշանակութիւն է տալիս. իւր վարդապետութեան և խորհուրդների վերաբերութեամբ համաձայնութեան յոյս չի տալիս, չի ընդունում անգլիական կրօն-խիայն՝ նուիրապետութեան իսկութիւնը: Միութեան աւելի մեծ յոյս են տալիս Նոնիոնֆօրմիտ (անգլիական պետական եկեղեցի չընդունող) համայնքները և 293 այգլիսի համայնքները՝ գլխաւորապէս մէթոդիստները. (անգլիական ադանդ է, որը ծնունդ առաւ 1727 թուին և որի նպատակն է աւետարանական բոլոր պահանջների պահպանութիւնը): Դատախօսը գտաւ, որ վերջիններս կը միանան ամենադիւրին կերպով և որ նրանց քահանաներին կարելի է ընդունել առանց նոր ձեռնադրութեան:

ՐՈՂՈՔԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՅԻ

Այս տարի հոկտեմբերին Սախոնիայի Դրէզդէն քաղաքում տեղի ունեցաւ Աւետարանական միութեան XVII համաժողովը: Կաթոլիկութեան դէմ մաքառող այդ միութեան համաժողովին առիթ տուաւ պապականութեան հետզհետէ աճող քաղաքական նշանակութիւնը Գերմանիայում: Վերջին ժամանակներս միութեան անդամները թիւն աճել է 66 հազարով և հասել 250 հազարի: Համաժողովին կարգացուած ղեկուցում-

ների մեծագոյն մասը գլխաւորապէս վերաբերում էր աւետարանական սկզբունքների պարզաբանութեան և թէ նրանց որքան հաւառակ է կաթողիկոսութիւնը: Ուսուցչապետ Կիրնը խօսելով «Աւետարանական եկեղեցւոյ» կոչման և ոյժի մասին, պարզաբանեց աւետարանական եկեղեցւոյ հատկացողութիւնը, որը տարբեր է կաթողիկոսեան: Բէալինգը պաշտպանեց գերմանական իրաւունքը հաւառակ պապական—հռովմէականի: Տրաֆալգաուզէն համեմատեց աւետարանական և պապական դաստիարակութեան սկոտեմները (եղանակները)՝ ուսուցչապետ Չալվերաը տուաւ լիւտերի աւետարանական պատկերը և հաւաքեց այն կաթողիկոս Գէնիփլին և այլն: Ընդհանուր առմամբ պահպանողական մամուլը գոհունակութեամբ շեշտում է միութեան աշխատութիւնների մէջ այս տարուայ դրական բովանդակութիւնը, որ առաջներում արտայայտուում էր միմիայն բողոքներով և մերժումներով: Գործնական տեսակէտից առանձին նշանակութիւն ունէր միութեան գործունէութեան եղանակի վիճելի խնդիրը՝ թէ արդեօք նա պէտք է սահմանափակուի միմիայն աւետարանական ներգործութեան շրջանակում, թէ՛ կարող է գործ դնել և քաղաքական միջոցներ: Առանձին դատաւսումնական մէջ, որի վերնագիրն էր «Աւետարանական միութիւնը քաղաքական խնդիրներ ունի», թէ ոչ, Բերլինիւնը մեկնում էր այդ խնդիրն այն մտքով, որ աւետ. միութիւնը քաղաքական միութիւն չէ, բայց նա նպատակ ունի կրթելու իւր անդամներին նաև քաղաքական կեանքի համար՝ պաշտպանելու գերմանական ազգի և աւետ. եկեղեցւոյ շահերը և քաղաքական հողի վրայ՝ ուրիշ խօսքով՝—միութիւնը չի կարող քաղաքականութեամբ զբաղուել, բայց նրա անդամներից իւրաքանչիւրը պարտաւոր է զբաղուել նրանով: Համաժողովն ընդունեց երկու վճիռ. մէկով շնորհակալութիւն է յայտնում «Գերմանական Աւետարանական եկեղեցւական Կոմիտէին» նրա յայտարարութեանց համար, որովք հանդիտանում են համարձակ վկայութիւն աւետարանական քրիստոնէութեան ճշմարտութեան և յոյս է տաժում, որ նա այսուհետև ևս կը ներկայացնի աւետ. եկեղեցւոյ շահերը և կընպաստի եկեղեցիների աւելի մեծ միութեան:

Միւս վճիռը կոչ է անում աւետարանական ժողովրդին «միացեալ ոյժերով համարձակ հանդէս գալ հասարակական կեանքի բոլոր ասպարէզներում», որպէս զի վերջ դուրի գերմանական ժողովրդի մէջ մնացած և փոքրամասնութիւն կազմող կաթողիկոսեան՝ բողոքականութեան հայրենիքում:

— Մի փոքր էլ որ առաջ գնան և ուժեղանան, յոյս կայ, որ դերմանական ետականութիւնը մի նոր ինկլիզիցիա կը ստեղծէ յանուն աւետարանականութեան. դոնէ այս ընթացքը պարզապէս այդ է աստուծոյ իւրաքանչիւր բանիւրուն ընթերցողին:

ԻՆՉՊԷՍ ՊԷՏԳ Է ՊԱՇՏՊԱՆԵԼ ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ՄԵՐ ՕՐԵՐՈՒՄ. *)

Դատական հնութեան ժամանակից մեզ հասած մի յայտնի անեկդոս ասում է, մի անգամ մի տիկնացի ճառարտոս գալիս է Սպարտա և ակաւարում, թէ մի գովառանական ճառ պիտի արատասնէ Հերակլէսի վրայ: Այն ժամանակ մի խոհուն և սակաւաւիտ լիակնացի նորան ուղղում է հետեւեալ շիտթեցուցիչ հարցը. «Մի՞թէ որևէ մէկը նորան պարտաւել է»: Ցաւօք որտի սպասելի չէ, որ մէկն էլ դաւնայ ու իմ ընտրած խնդրի մասին մի նման տուարկութեամբ ինձ հարցնէ. «Սակայն մի՞թէ մէկն ու մէկը յարձակումն է գործել քրիստոնէութեան վրայ»: Բայց հաւանական է, որ ոմանք ասեն. «Այդ խնդրին ինձ չի՛ վերաբերում. ես ո՛չ պատկանում եմ այն մարդկանց շարքին, որոնց դէմ քրիստոնէութիւնը պէտք է պաշտպանել, ղի ես նորան ի բոլոր սրտէ յարգում եմ, ո՛չ էլ նոցանից եմ, որոնց գործն է նորան պաշտպանելը, քանի որ ես ուսումնաժառանգ եմ»:

Բայց և այնպէս իմ կարծիքով ամեն մի քրիստոնէի համար լու է, որ նա երբեմնակի կշռադատէ, թէ ի՞նչ ձևով պէտք է պաշտպանել քրիստոնէութիւնը յատկապէս մեր օրերում:

Մենք զգում ենք, որ հէնց մեզանից ամեն մէկի մէջ մի բան կայ թագնուած, որի դէմ միշտ ևս նորէն առաջ պիտի մղել քրիստոնէութեան պաշտպանութիւնը, մենք զգում ենք՝ լինում է ըոպէ, երբ մենք՝ թէպէտ և սրտով քրիստոնեայ, մըտքով հեթանոս ենք, այո՛, երբեմն էլ նոյն խի սրտով լու՛ր քրիստոնեայ չենք:

Սակայն մենք գիտակից ենք նաև, որ քրիստոնէութեան պաշտպանութիւնը պէտք չէ՛ թողնել միմիայն հոգեւորականնե-

*) Քաղաածօրէն *purgedumizad* D. Paul Mehlhorn, *Wie ist in unserer Zeit das Christentum zu verteidigen?* 2 Aufl. Berlin, 1894, գրքոյկից:

րին և աստուածաբաններին, այլ որ մենք ևս պարտք ունենք իւրովսման նպատակով իւր յարատեւութեան դորժին, որով և մի տեսակ՝ զինուոր լինելու ընդհանուր պարտականութիւն՝ կատարելու:

Ամենից առաջ մենք բնականաբար պիտի տանք հետեւեալ հարցը. «Ի՞նչ պէտք է լինի իսկապէս մեր պաշտպանութեան նիւթը»: Հարկաւ քրիստոնէութիւնը. սակայն այս մի խիստ ընդարձակ ըմբռնումն է, որ և կարող է շատ մեկնութիւններ վերցնել: Քրիստոնէութիւնն ունեցել է զարդացման շատ և շատ աստիճաններ. նա այսօր ընդգրկում է մի շարք եկեղեցիներ կամ դաւանանքներ, իսկ սոցանից ամեն մէկն ունի բազմաթիւ տրամադրութիւններ, ձգտումներ և մտապատկերներ, որոնք երևան են դալիս և արտայայտուում սովորութիւններին, կարգերին ու վարդապետութիւններին մէջ: Ի՞նչը պէտք է մենք պաշտպանենք այս բոլորից:

Մեր ժամանակի մի անկորուստն էլ յաղթանակ է, որ մենք ամեն մի լոկ դրոյց եկող հեղինակութեան դէմ մեզ վերապահում ենք մեր՝ քարեթղծօրէն կշռադատած լիորձաւութեան ծնունդ՝ սեպհական կարծիքը: Նաև այն մտքերը, որոնք առանց գիտակցական ջանքերի մի տեսակ նուաճող զօրութեամբ և հաւաստիութեամբ յանկարծակի ծնունդ են առնում մարդկային մի հոգւո մէջ և որոնց մենք կրօնի նկատմամբ յայտնութիւն անունն ենք տալիս, այլոց համար տիրող ճշմարտութիւններ են դառնում լոկ այն ժամանակ, երբ որ նոցա ներքին աշխարհում արդէն հաստատութիւն են դառնում ու նոցա լիորձաւութիւններին շարքն անցել:

Քանի որ այսօր աստուածաբանական դիտութիւններին նոյն իսկ պահպանողական ներկայարուցիչները ձեռք են վերցրել ու Փրքի տառացի կերպով աստուածաշունչ լինելու ուսումը, *) անխորհուրդ բան է պաշտպանութեան նիւթ դարձնել այն ամենն, ինչ որ սովորաբար հասկացուում է քրիստոնէութիւն բառի ներքոյ, այլ պէտք է պաշտպանել միմիայն քրիստոնէութեան ուղին ու ծուծը, իւր էութիւնն ու հիմնական ճշմարտութիւնները: Սոքա էն. Աստուած սէր է. Յիսուս Քրիստոսի ձեռքով մարդկութիւնը կոչուած է յորդեգրութիւն երկնաւոր Հօր. մար-

*) Հեղինակն ի նկատի ունի գիտական հիմունքներով առաջ ընթացող եւ «քողովական—սուտաբանական» անունը կրող սաստիկ աստուածաբանութիւնը:

գիկ կազմում են մի ընտանիք—աղբայութիւն Աստուծոյ—և պարտք ունին եղբայրական ուրոյ:

Իսկ ո՞ւմ դէմ պէտք է պաշտպանել քրիստոնէութիւնը մեր օրերում:

Նախ՝ այս պաշտպանութիւնը պէտք չէ՝ ուղղել քրիստոնէական այլ և այլ դաւանանքների դէմ, զի ընդհանուր թըշնամու առաջ ուշադրութեան պիտի չառնել այն մանր տարբերութիւնները, որոնք պատճառ են այլ և այլ աստուածաբանական և եկեղեցական ուղղութիւններին, այն ինչ քրիստոնէական հիմնական ճշմարտութիւններն ընդհանուր են ամենքին էլ:

Երկրորդ՝ նոյնպէս անտեղի կը լինէր կռիւ մղել գիտութեան ձեռք բերած անհերքելի ճշմարտութիւններին դէմ: Կրօնը հոգու և սրտի գործ է, նա զբաղւում է աշխարհի յաւիտենական պատճառով և նպատակով և իւր լինել-չլինելը կախումն չունի երեւութական աշխարհի նկարագրութիւնից ու բացատրութիւնից: Աստուած սէր է, Աստուած Քրիստոսն մէջն էր և Աստուած կամենում է սիրելի անձնաւորութիւնների թագաւորութեան մէջ լինել ամենայն յամենայն. և քրիստոնէի համար միանգամայն նոյն բանն է, արգեօք ըստ հին հայեացքի արեգակն է երկրի շուրջը պտտում, թէ ըստ նորի՝ երկրն արեգակի, արգեօք մեր աշխարհը վեց օրում՝ թէ ժամանակի անվերջ շրջաններում է յառաջ եկել, արգեօք Աստուած մի՛միայն երբեմն է ձեռնամուխ լինում աշխարհի անիւին, թէ՛ յաւիտենական կտրգերի մշտական կատարման մէջ է իւր գործը: Մի՛միայն այն դէպքում, երբ ո՛չ «գիտութիւնն», այլ մի անկոչ ներկայացուցիչ որ և է դիտութեան ժխտում ու հակառակում է այն բանին, որ մեր սրտի ամենամեծ բովանդակութիւնն ու նորա թռիչքի ոյժն է, ժամ է կռիւ մղելու, սակայն յարձակումն գործողի դէմ և ո՛չ այն «գիտութեան», որն զրօշակը նա անկոչ կերպով կրում է:

Երրորդ՝ նոյն կերպ պիտի վերաբերի քրիստոնէութիւնը նաեւ ամեն մի զուտ քաղաքական կամ տնտեսական հայեցակէտի, եթէ սոքա չեն ելնում իրենց սահմաններից: Իսկ եթէ քաղաքական և ընկերավարական կուսակցութիւններն բանավարներն (Worführer) սիրում են այլ և այլ ձևերով քրիստոնէութիւնը ծաղրի առարկայ դարձնել, եթէ նոքա կեանքի ո՛չ մի աւելի վեհ նպատակ չեն ընդունում քան զգայական վայելքը կամ մտքի լուսաւորութիւնը և իրենց նպատակներին հասնելու համար կանգ չեն առնում ո՛չ մի անիրաւութեան և բռնութեան առաջ, ապա հարկաւ պիտ հնչէ յարձակման

կոչը՝ պաշտպանել քրիստոնէութիւնն այսպիսի ուղղութիւններէ անատուած և անպատկառ ներկայացուցիչներէ դէմ:

Ըստ այսմ քրիստոնէութեան հակառակորդներէ տուաճին և աչքի վարնող խումբն են «զմարմնոյն խորհողները» (Հռովմ. Ը. Ծ.) կամ իրօք անատուածներն ու մատերիալիստները:

Նրկորդը կարգի հակառակորդներն են անսականապէս ո՛չ քրիստոնեայ անձինք, մարդիկ, որոնք կրօնական համոզմունքները կամ ուղղակի ժխտում են և կամ միանգամայն անվստահելի—անկայուն յայտարարում. սոքա իրապէս դեռ ևս մասամբ քրիստոնեայ են, քանի որ շարունակում են պահել իրենց հայրերից ժառանգած անգլիտակցական քրիստոնէութեան դէթ մի մասը. սակայն վտանգը մեծ է, թէ սոքա ևս կարող են հետպահատէ հրաժեշտ ասլ քրիստոնէական կրօնին:

Վերջապէս քրիստոնէութեան քարգաւաճման ու յարատեւութեան հակառակորդ պիտի համարել նաև այն մարդկանց, որոնք քրիստոնեայ լինելով հանդերձ, եկեղեցուց դուրս են մնում. սոքա են ո՛չ պատմականօրէն մտածող անձինք, որոնք չեն ըմբռնում եկեղեցու նշանակութիւնը, որպէս պատմութեան ընթացքում քրիստոնէական իդէալը պահպանող և իրագործող հիմնարկութեան:

Ինչպէս որ տարբեր ահսակի են քրիստոնէութեան հակառակորդներն, այդպէս էլ տարբեր պիտի լինի քրիստոնէութեան պաշտպանութեան ձևը—հարկաւ միշտ ևս լոկ արդար, հոգևոր և սիրոյ միջոցներով: Քրիստոնէութիւնը պէտք է պաշտպանել ո՛չ միայն խօսքով, այլ և անձնական կենդանի վկայութեամբ, բարի օրինակով և սիրոյ գործով: Մենք այստեղ խօսում ենք միմիայն քրիստոնէութիւնը խօսքով պաշտպանելու մասին:

Ամենից տուաճ պէտք է բարեխղճօրէն քննել հակառակորդի ատածն ու համարձակ ընդունել, ինչ որ նորա ատածների մէջ իրաւացի է: Այո կանոնին մենք պէտք է աւելացնենք նաև այլ երկու հիմնական կանոններ: Նախ՝ խնամքով կշռադատելը քո մէջ բերած հիմքերի գորութիւնն ու խռոտիկը ամեն մի շտապականցութիւնից, որ հակառակորդի վտահառութիւնն իսպառաւրել կարող է. և երկրորդ՝ բացատրելը, թէ ինչպէս են յառաջ եկել քրիստոնէական աւանդութեան այն ուսմունքներն ու պատմաւածքները, որոնք թէպէտ և արդի մտածողութեան հակասութիւններով լին և անկարելի են թուում, բայց և այնպէս խորազնին աչքի համար երբեք անհիմն ցնորաբանութիւններ չեն. թուի՛ր այն փորձառութիւնները, իրականութիւններն

ու հոգու տպաւորութիւնները, որոնց ծնունդ և արտայայտութիւն են վերոյիշեալ ուսմանքներն ու պատմութեանքները: Ժամանակակից կենդանի մարդու մէջ կայ երկու միանգամայն իրաւացի պահանջ, որոնց պէտք է բաւարարութիւն տալ մի ջերմ ցանկութիւն որոշելու մնայունը կրօնական ճշմարտութեան, աշխարհին յաղթող, երջանկացնող ու սրբացնող իդէալներին մէջ և իրեն հասունացած զգացող բանականութեան պահանջը՝ ո՛չ մի անմարտելի բան կուրօքէն կուլ չտալու: Նորայդ պահանջներին մէնք բաւարարութիւն տալ կարող ենք մի'միայն այն դէպքում, երբ ընդունենք, որ դարգացման դադարիարը վերաբերում է նաև քրիստոնէութեան մտապառկերների աշխարհին: Մի'միայն այսպէս կարող ենք մենք այսօր միաժամանակ պահպանել և՛ բարեպաշտութիւնը, և՛ ազատութիւնը, և՛ բարեպաշտութեան, և՛ դիտութեան իրաւունքները: Մենք կանդ պիտի չառնենք ո՛չ բանաւոր և ո՛չ գրաւոր աւանդութիւնների վրայ, որոնք այնուամենայնիւ բազմազան կառկածների տեղ են թողնում, այլ մարդկային հոգու խորքում տեղի ունեցող այն փորձառութիւնների, որոնք մատչելի են ամենքին և որոնց անհամեմատ աւելի մեծ արժէքը պարզ է ամեն մի մարդու, եթէ նա դիտմամբ աչքերը չի՛ խփում՝ այդ շտանկելու:

Աշխատենք հնարաւորութեան չափ կարծ կերպով յիշատակել այն փորձառութիւնները, որոնք անհրաժեշտ են քրիստոնէական համըմունքի իրաւունքը հաստատելու համար:

Ամենից առաջ մեր դէմն է ելնում ընդհանրապէս կրօնաստիճիկ երգուեալ թշնամին՝ մատերիալիզմը (ու յաջող թարգմանութեամբ—նիւթապաշտութիւնը) և ասում. «Ա՛յ թէ ինչ, ուրեմն դուք փորձառութեան մասին էք այդպէս զուռանցում ու դատարկաբանում: Զէ՛ որ հէնց դորա շնորհիւ էլ ի չիք է դառնում կրօն աստիճիկ, քանի որ նա փորձառութեան հակասում է: Փորձառութիւնը մեղ ո՛չ մի տեղ ցոյց չի՛ տալիս ո՛չ Աստուծուն և ո՛չ էլ հողի. նոյն իսկ այն, ինչ որ մենք մարդկային հոգի ենք անուանում, լոկ ծնունդ է նիւթի որոշ մասնիկների շարժման: Ի սկզբան էր ո՛չ շողին, այլ նիւթն»:

Նիւթ—ըստ երեւութին այս մի վերին աստիճանի պարզ ըմբռնումն է. և սակայն այս կարծիքը յատուկ է լոկ վայրի վերոյ մտածող և կամ մտածելու կարողութիւնից զուրկ անձանց: Իսկապէս ի՞նչ բան է նիւթը: Այն, ինչ որ ըստ տալիս թափութեան ընդարձակում է և տարածութիւնը լցնում: Բայց արդեօք ինչպիսի է լի տարածութիւնը: Թէ ինչն է տարա-

ծուծիւնը լցնում, մենք մարդիկս գիտենք մի'միայն այն չափով, որ չափով որ մենք ծանօթութիւն ենք ստանում նորա մասին՝ իւր մեղ վրայ ունեցած ազդեցութիւնից, այլ և մեր փորձառութիւնից, թէ ինչ ոյժ ունի նա:

Ասել է թէ նիւթը չէ՛ եւթակայ մեր անմիջական փորձառութեան, այլ մենք նորան համարում-մտածում-ընդունում ենք մի'միայն իբրեւ պատճառ այլ և այլ ոյժերի: Զննենք փոքր ինչ մեր փորձառութեան հիմք կազմող ոյժերը և կը տեսնենք, որ տարբեր բաներ են արտաքին շարժողութեան և ներքին զգացման ոյժերը: Մեր թմեկաթաղանթը շարժող ոգի ազդեցութեան ներքոյ ենթարկւում է մի շարք տատանումների և մենք զգում ենք երբեմն մի բարեհնչիւն մեղեդի, իսկ երբեմն մի շփոթ ու աններդաշնակ աղմուկ: Մի'թէ պարզ կերպով մեր առաջն է գրուած այն պատճառը, որից յառաջ են գալիս վերոյիշեալ հակադիր տպււորութիւնները, մի'թէ մենք տեսնում կամ զգում ենք ոգի տատանումների թիւն ու ժամանակի միջոցները: Ի՞նչպէս է լինում, որ նոյն միջոցին, երբ մի ալիք անվերջ կերպով հրում է միւսին, ալիքների այս խաղի հետ միան-ժամանակ մենք մտքի տունն ենք ընկնում ու մեր սիրտը լցւում է զգացումներով.—արդեօք ըմբռնելի՞ է այս մեղ: Ա՛յ, եթէ կամենում ենք լաւ մտածել ու ազնւութեամբ խօսել, ապա կարող ենք ասել մի'միայն հետեւեալը՝ մենք գիտենք, որ արտաքին աշխարհում տարածութեան մէջ տեղի ունեցող շարժումները և ներքին աշխարհի անտարած զգացումները յերաւել յաբարեբութիւն և կապ ունին միմեանց հետ, բայց մենք երբեք չենք կարող ասել, թէ ասա այս որոշ հոգեկան զգացումը հետեւանք է նիւթի այս ինչ շարժման: Դիւբուա Ռայմոնդ բնագէտն ասում է. «Բոլորովին անըմբռնելի կը լինէր ասել, թէ ածխածնի, ջրածնի և թթուածնի հիւլէների համար միանդամայն նոյն բանը չէ, իրենք սրտեղ են և կամ ինչպէս են շարժւում»:

Ո՛րն է նախնական և հաստատուն, այն՝ որ մենք մի բան ենք զգում թէ՛ այն՝ որ մենք կամ մեր շրջապատը շարժողութեան մէջ ենք: Երբ մենք շոգեկառքում նստած ենք ու հարեան գծի վրայ մի այլ դնացք շարժւում է, մենք կարող ենք սխալուել ու կարծել, թէ շարժողը մեր դնացքն է. նոյնպէս մենք կարող ենք սխալուել ու չիմանալ, թէ ինչ փոփոխութիւն է տեղի ունենում մեր մարմնի մէջ, որ իրապէս պատճառ է մեր նոյն միջոցին զգացածի: Բայց որ մենք այս ինչ զգացումն ունինք՝ այս մեղ համար մի այնպիսի անժխտելի իրականութիւն է աշ-

խարհում, որ ո՛չ որ և ո՛չ մի բան մեզ չի՛ կարող համոզել, թէ մենք այդ չենք զգում: Շապիկը մարմնին աւելի մօտ է քան բաճկոնն ու վերարկուն, այդպէս և մեր ինքնազգացումն ու ինքնագիտակցութիւնը՝ ապա ուրեմն մեր ներքին հոգեկան փորձառութիւնը՝ մեզ համար շատ աւելի հաւաստի ու աներկբայելի են քան թէ ամբողջ արտաքին աշխարհը և մենք երբէք չենք կարող իրապէս ըմբռնել ու ասել, թէ ներքին փորձառութիւնը հետեանք և արդիւնք է արտաքին աշխարհի: Եթէ կամենանք միակողմանի լինել և այդ երկու բաներից մէկն ու մէկը ժխտել, ապա մեր իմացողութեան օրէնքների դէմ աւելի քիչ կը մեղանչենք նիւթական աշխարհի քան թէ հոգու գոյութիւնն ուրանալով. բանականութեան շմտ աւելի մօտիկ է ասել, որ այն աշխարհը, որի մէջ մենք ապրում ենք, է գործ և և յայտնութիւն յաւիտենական հոգու, քան թէ ընդունել, թէ այն աշխարհը, որ մեր ներսն է ապրում, լոկ մի աղդեցութիւն կամ օգապատկեր է հոգեգործի նիւթի:

Իրօք Լոցցէ աշնիւ իիլիսոփան մեխի ուղիղ գլխին է խփում ասելով. «Մարդկային մտքի բոլոր մոլորութիւններից ինձ համար միշտ էլ ամենից աւելի տարօրինակն այն է, որ մարդս սկսել է կոսիածել իւր իսկ սեպհական էութեան մասին ու նորան համարել ծնունդ արտաքին բնութեան, ընութեան, որ մեզ մատչելի է լոկ այն իսկ հոգու միջոցով, որի գոյութիւնը սոյն բացատրութեան հետ էլ արդէն իսկ ուրացւում է»:

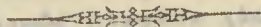
Այսպէս ուրեմն քրիստոնէութիւնը բնաւ առիթ չունի իրեն մատերիալիզմի առաջ յաղթուած յայտարարելու. «Եւ Հոգին է որ վկայէ, զի Հոգին իսկ է ճշմարտութիւն» (Ա. Յովհ. Ե. 6). Կրօն ասածիդ, լինի դա զարգացման ստորին թէ վերին աստիճանի վրայ, որմտոր մարդու հոգեւոր էութեան և իւր անմիջական ինքնազգացման մէջ է: Կարելի է իրաւամբ ասել. ամեն մի մարդ, որ իւր կեանքը փոքր ի շատէ զնահատում է, ի վերջոյ կամ պիտի յուսահատուի և կամ հաւատայ: Նա զգում է, որքան էլ մութ լինի այդ և շիտթ, որ ամբողջ աշխարհը որ և է խորհուրդ ունի միմիայն մտածող հոգու և որ և է արժէք լոկ զգացող սրտի համար:

Այս գիտակցութիւնն ապրում է նորա մէջ և ահա նա աշխատում է աէր լինել «անզգայ բնութեան» մէջ: Սակայն ս՛րբան յաճախ է բնութիւնը նորա դէմ ելնում ու նորա ծրագրերներն անողոք կերպով խանգարում: Ո՛րքան յաճախ է աշխարհին տիրելու կոչումն ունեցող մարդս, ինքն իրեն այդ իսկ աշխարհի առաջ օտար, լքեալ ու անօգնական զգում: Անձնաւ-

սուր լինել այս լքեալ-անօգնական վիճակին նշանակում է յուսահատուել, մարդկային արժանեաց վառ գիտակցութիւնը մի դատարկ ու հակասութիւններով լի երազ համարել և այդպիսով էլ երես դարձնել նորանից: Եւ սակայն կենդանի մարդը երբէք չի յուսահատուում լիովին, զի այդ հաւասար կը լինէր մահուան: Կեանքի հակասութիւնները համար նա լուծումն է որոնում. քանի ծանր է կռիւը՝ այնքան էլ ոյժերը լարումը, որքան մութն է ճանապարհը՝ այնքան էլ մեծ է ճիշդ գէթ փոքր ինչ անոնելու: Եւ անս՝ ահա լոյսը բացւում է. ահա սկսում է փայլել մի սոսող այստեղ և մինն այնտեղ. ահա հետզհետէ մի մեծ լոյս է ծագում և ամբողջ հորիզոնի վրայ սփռւում. վերջապէս ելնում է և արեգակը, նսեմացնում նաև կիսալուսնի անդօր փայլը և ահա աշխարհին տիրում է օրուայ պայծառ և ջերմ լոյսը:

Նստենք առանց պատկերի. մարդիկ խայտաբղէտ արտաքին աշխարհից այն կողմն ու վեր դիմում և որոնում են հոգևոր ոյժեր, որոնց իրենք էակից են և որոնց հետ հաղորդակցութիւն ունենալ կարող են: Նորա երբեմն այդ հոգևոր ոյժերը սխալմամբ այլ տեղ են որոնում, նորա յաճախ շատ միամիտ ու մանկական հայեացք են ունենում այդ ոյժերի մասին. յաճախ միամիտ է նաև իրենց կարծիքը, թէ ինչ կերպ կարելի է օգնութիւն ստանալ այդ ոյժերից: Սակայն քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ ի վերջոյ յաղթահարւում է այն ամենն, ինչ որ հաստատուն ու մնայուն չէ, և հարթւում այն ուղին, որ մարդկանց առաջնորդում է գէպի այն վեհ գաղափարը, թէ «Հոգի է Աստուած, և երկրպագուաց Նորա՝ հոգւով և ճշմարտութեամբ պարտ է երկիր պաղանկել, (Յովհ. Դ. 24) և թէ «Մի Աստուած, և Հայր ամենեցուն՝ որ ի վերայ ամենայնի, և ընդ ամենեանի՝ և յամենեանի ի մեզ» (Նիկեո. Դ. 6):

Ներսէս արեղայ Տէր-Միխայէլեան.

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակութիւն)

Կարծում եմ, աւելորդ է տպացուցանել, որ այն դպրոցը, ուր երեք ամսում սովորելիքը երեք տարում են սովորեցնում, պարապութեան և ծուլութեան դպրոց է։ Երեխան, որ պարտաւոր է անշարժ վեց ժամ նստել դրքի առաջ, կէս ժամում սովորելիքը մի ամբողջ օրում սովորելով՝ արհեստական կերպով վարժւում է ամենակատարեալ և վնասակար պարապութեան։ Երբ այսպիսի դպրոցից տղաները վերադառնում են, տառն ծնողներից ինն, առանձնապէս մայրերը, տեսնում են, որ իրանց երեխաները մասամբ փչացած են, մասամբ ֆիզիքապէս թուլացած և օտարացած, սակայն նոցանից կեանքում յաջողութիւն ունեցող մարդիկ պատրաստելու պահանջը հարկադրում է, որ ծնողները դեռ գաւառական ուսումնարան էլ ուղարկեն իրենց որդիներին։ Այս հիմնարկութեան մէջ զօրեղ կերպով շարունակում են սովորեցնել պարապութեան ու խաբեբայութեան, կեղծատրութեան ու ֆիզիկական թուլութեան։ Գաւառական դպրոցում դեռ ևս մարդ տեսնում է առողջ տղաներ, իսկ գիմնազիայում քիչ անգամ, համալսարանում որ դրեթէ երբէք։ Գաւառական ուսումնարանում աւանդուող առարկաները դեռ աւելի պակաս չափով դործադրելի են կեանքում, քան թէ առաջնում աւանդուողները։ Այստեղ սկսում են անցնել Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Գուադելուպա և տալիս են սխալ բացատրութիւն բնութեան երեւոյթների մասին, որոնք ոչինչ չեն առաջացնում աշակերտի մէջ բացի դատարկ

հպարտութիւնից և ծնողներին արհամարհելուց. մի բան, որում նոցա խրախուսում է ուսուցչի օրինակը: Ու չէ ճանաչում այն աշակերտներին, որոնք խիստ արհամարհում են ողջ պարզ և անկիրթ ժողովուրդը այն հիմունքով, որ լսել են ուսուցչից, թէ երկիրը կըլոր է և թէ օգը բազկացած է բորակածնից ու թթուածնից, Վիպասաններից ծաղրուող մայրը դեռ աւելի այն ժամանակ է ցաւում իւր ֆիզիքապէս և բարոյապէս փոփոխուած զաւակի վրայ, երբ սա աւարտած է լինում գաւառական ուսումնարանը: Վրայ է հասնում գիմնազիական դասընթացքը հէնց նոյն եղանակի քննութիւններով և ստիւմունքով, որոնք աշակերտի մէջ զարգացնում են կեղծաւորութիւն, խաբէրայութիւն և դատարկութիւն, և վաճառականի կամ սակաւահող ազնուականի որդին, որ չէ խմանում, թէ որտեղ պէտք է մշակ կամ դործակատար որոնէ, անգիր է սովորում ֆրանսերէնի, լատիներէնի քերականութիւնն ու Լիւտերի պատմութիւնը և օտար լեզուով կառավարութեան ներկայացուցչական եղանակի օգտաւէտութեան մասին շարադրութիւն գրելու է վարժուս: Բացի այս անպէտք և չգործադրուող իմաստասիրութիւնից, նա արդէն սովորում է պարտք անել, խաբել, ծնողներից խորամանկութեամբ փող կորզել, ղեղի կեանք վարել և ուրիշ բաներ, որոնք իրենց վերջնական զարգացումը համալսարանումն են ստանում: Այստեղ, գիմնազիայում, արդէն տեսնում ենք, որ տանից վերջնականականապէս կտրուած են: Լուսաւորուած ուսուցիչներն աշխատում են նոցա իրանց բնական շրջանին հասցնել. այս նպատակով կարգալու են տալիս Բելինսկի, Մակոլէյ, Լիւիս և այլն. և այս բոլորը ոչ թէ նորա համար, որ մի որևէ բանի բացառիկ հակում ունենան, այլ որպէսզի, ինչպէս որ այս անուանում են նոքա, ընդհանրապէս զարգացնեն աշակերտներին: Եւ գիմնազիայի աշակերտը մութ գաղափարների և նոցա համապատասխանող՝ յառաջագիւծութիւն, ազատամտութիւն, մատերիալիսմ, պատմական զարգացում և այլ բառերի հիման վրայ արհամարհանքով և խորշան-

քով է նայում իւր անցեալին: Դատտիարակները հասած են իրենց նպատակին, սակայն ծնողները, յատկապէս մայրը, դեռ ևս մեծ տարակուսանքով և տխրութեամբ են նայում իրենց ջարդ ու փշուր եղած, օտար լեզուով խօսող և ուրիշի խելքով մտածող, ծխող ու խմող, անձնապաստան և ինքնագոհ Վանիային: Ամեն ինչ եղած պրծած է. «ուրիշներն էլ են այսպէս», ասում են ծնողները, «հաւանօրէն այսպէս էլ պէտք է լինի», և Վանեան համալսարան է ուղևորուում: Ծնողներն իրենք իրենց չեն համարձակում ասել, որ սխալուել են:

Համալսարանում, ինչպէս որ ասել ենք արդէն, շատ քիչ անգամ ենք առողջ, երեսը կարմիր տղաներ տեսնում և ոչ մի հոգի չենք կարող գտնել, որ յարգանքով կամ թէկուզ արհամարհանքով, բայց գոնէ անդորր կերպով նայէ այն միջավայրին, որից դուրս է եկել ինքը և որի մէջ յետոյ պէտք է ապրի: Նայում է նորան արհամարհանքով, զղուանքով և գոռող ցաւակցութեամբ: Այսպէս է նայում իւր միջավայրի մարդկանց, իւր ազգականներին, այսպէս է նայում և այն գործունէութեանը, որ սպասում է նորան իւր ունեցած հասարակական դիրքի համեմատ: Միայն երեք ասպարէզ կայ, որ նորան սոկի փայլով է երևում. այն է գիտնականի, գրականագէտի և աստիճանաւորի:

Չկայ աւանդուող առարկաների մէջ մէկը, որ կեանքում գործադրելի լինի, և աւանդում են ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ Աբաղովսիու աշխարհագրութիւնը և սաղմոսն են անգիր անում: Բացառութիւն են միայն փորձնական առարկաները, այն է բնախօսութիւնը, անգամագննութիւնը, մինչև իսկ աստղաբաշխութիւնը, որոնց վրայ ուսանողները ստիպուած աշխատում են: Մնացած բոլոր առարկաները, իմաստասիրութիւն, պատմութիւն, իրաւաբանութիւն, բանասիրութիւն անգիր են սովորում՝ այն նպատակով միայն, որ պատասխանեն քննութեանը, ինչ քննութիւն էլ որ լինի, փոխադրական թէ աւարտական, մի և նոյն բանն է: Դիտեմ՝ այս տողերը կարդացող ուսուցչապետների մեծամիտ արհամարհանքը: Մինչև անգամ

արժանի չեն համարում ինձ չարացնել. և չեն իջնում իրենց մեծութեան բարձունքից, որպէսզի ապացուցանեն վէպեր գրողին, թէ նա ոչինչ չէ հասկանում այս կարևոր և խորհրդաւոր գործից։ Ես այս գիտեմ, սակայն բնաւ չեմ կարող այս պատճառով ծածկել բանականութեան և դիտողութեան տուած եզրակացութիւնները։ Երբեք չեմ կարող ընդունել պ. պ. ուսուցչապետների հետ միասին, թէ կրթութեան այն խորհուրդը, որ անկատելի կերպով կատարում է ուսանողների վրայ, անկախ է ուսուցչապետների դասախօսութիւնների ձևից և բովանդակութիւնից։ Չեմ ընդունում այս ամենը ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ չեմ ընդունում դասական դաստիարակութեան կրթական ազդեցութիւնը, որ այնքան խորհրդաւոր է համարւում և որ ոչ ոք չէ բացատրել և որի մասին արդէն աւելորդ են համարում վիճել։ Ինչքան էլ ամբողջ աշխարհից ճանաչուած իմաստուններն ու բնաւորութեամբ յարգելի մարդիկ պնդելիս լինեն, թէ մարդու զարգացման համար ամենից օգտակարը բոտիներէնի քերականութիւնը և յոյն ու լատին ոտանաւորները բնագրով սովորելն է, երբ նոցա թարգմանութիւնը կարելի է կարդալ, — չեմ հաւատայ այս բանին, ինչպէս որ չեմ հաւատայ, թէ մարդու զարգացման համար հարկաւոր է երեք ժամ մի սովորելու կանգնել։ Միայն փորձով չպէտք է ապացուցանել այս։ Փորձով ապացուցանում են այն ամենը, ինչ որ օգտակար է։ Սաղմոսասացը փորձով հաստատում է, որ դրել կարգաւ սովորելու լաւագոյն միջոցը սաղմոսարան կարգաւն է։ մաշկակարն ասում է, թէ արհեստ սովորելու լաւ միջոցն այն է, որ երեխաներին երկու տարի ստիպենք ջուր կրել և փայտ կտրել։ Այս ճանապարհով կապացուցուեն այն բոլորը, ինչ որ ուղենք։ Այս ամենն ասում եմ այն նպատակով միայն, որ համալսարանների պաշտպանները չխօսեն հետս պատմական նշանակութեան, խորհրդաւոր կրթիչ ազդեցութեան և պետական դաստիարակչական հաստատութիւնների ընդհանուր կապի մասին, որ օրինակ չբերեն Օքսֆորդի, Հայդելբերգի համալսարանները. — այլ որ

Թոյլ տան խորհրդակցեմ պարզ և առողջ մտքով և իրենք էլ հենց այսպէս դատեն։ Այն դիտեմ միայն, որ երբ 16—18 տարեկան մտայ համալսարան, իմ մտած փափուկների համեմատ արդէն որոշուած էր ծանօթութիւններիս սահմանը և որոշուած էր բոլորովին կամայական կերպով։ Յաճախում եմ փափուկանալով կարգացուող դասախօսութիւններից մէկն ու մէկին, պարտաւոր եմ ոչ միայն լսելու այն բոլորը, ինչ որ դասախօսում է ուսուցչապետս, այլ և անդիր անելու և եթէ ոչ բառաբար, գոնէ խօսքառախօսք։ Եթէ չսովորեմ այս ամենը, ուսուցչապետս աւարտման կամ փոխադրական քննութեան ժամանակ անհրաժեշտ վկայական չի տալ ինձ։ Դեռ չեմ խօսում այն չար դործադրութիւնների մասին, որոնք հազար անգամ կրկնուում են։ Այս վկայականը ստանալու համար պէտք է կտտարեմ իմ ուսուցչապետի սիրելի սովորութիւնները. այն է՝ կամ միշտ պէտք է նստեմ՝ առաջին նստարանի վրայ ու գրեմ կամ քննութեանը վախեցած կամ ուրախ ցոյց տալ ինձ, կամ պէտք է նոյն համոզումներն ունենամ, ինչ որ ուսուցչապետս ունի, կամ թէ ճշտութեամբ պէտք է յաճախեմ նորա երեկոյթներին (այս իմ հնարած բաները չեն, այլ ուսանողների կարծիքներն են, որ միշտ կարելի է լսել ամեն մի համալսարանում)։ Դասախօսութիւնները լսելով կարող եմ չհամաձայնել ուսուցչապետիս հայեացքներին, ուսանելի առարկայիս վերաբերեալ արած ընթերցանութիւններիս հիմունքով կարող եմ նկատել, որ իմ ուսուցչապետի դասախօսութիւնները վատ են, — բայց և այնպէս պէտք է լսեմ կամ գոնէ պէտք է սովորեմ։

Համալսարաններում մի ինչ որ դաւանանք դոյութիւն ունի, որ ուսուցչապետները չեն յայտնում, այս դաւանանքն ուսուցչապետների պապական անսխալականութիւնն է։ Դեռ այս բառական չէ, ուսուցչապետները, ինչպէս և բոլոր նուիրեալները, ուսանողներին կրթում են խորհրդաբար, ծածուկ կերպով, յարգանք պահանջելով չնուիրեալներից և ուսանողներից։ Ուսուցչապետը հենց

որ նշանակուում է, սկսում է դասախօսել, ուղում է նա բնութիւնից ապուշ լինի, ուղում է յիմարութիւններ անէ պաշտօնավարելիս, գիտութիւնից յետ մնացած լինի բոլորովին, ուղում է բնաւորութեամբ անարժան մարդ լինի, — մի և նոյնն է, շարունակում է դասախօսել, քանի դեռ շարունակում է գոյութիւն ունենալ, և ուսանողները ոչ մի միջոց չունեն իրենց գոհութիւնը կամ դժգոհութիւնը արտայայտելու: Բաւական չէ այս, այն, ինչ որ դասախօսում է ուսուցչապետը, բացի ուսանողներից մնացած բոլորի համար գաղտնիք է մնում: Գուցէ այս իմ տգիտութիւնից է առաջանում, սակայն ինձ ծանօթ չեն այդպիսի ուղեցոյց գրքեր, որոնք ուսուցչապետների դասախօսութիւններից կազմուած լինին: Եւ եթէ եղել էլ են այսպիսի գաղտնիքներ, այն էլ հարիւրից մէկը:

Այս ինչ է նշանակում: Ուսուցչապետը բարձրագոյն կրթական դպրոցում գիտութիւն է աւանդում, ասեմք թէ ուսուսկան իրաւունքի պատմութիւն կամ քաղաքացիական իրաւունք, ուրեմն նա գիտէ այս գիտութիւնն իւր բարձրագոյն զարգացմամբ, ուրեմն նա կարողացել է այս գիտութեան մասին եղած բոլոր տարբեր կարծիքները հաշտեցնել կամ թէ ընտրել է նոցանից մէկն ու մէկը, ամենաժամանակակիցը, և կարողացել է ապացուցանել, թէ ինչո՞ւ այս այսպէս է. եթէ ճիշտ են այս բոլորը, էլ ինչո՞ւ է մեզ բոլորիս և ամբողջ Եւրոպան զրկում իւր իմաստութեան արդիւնքներից և միայն իրեն լսող ուսանողներին աւանդում: Մի՞թէ նորան յայտնի չէ, որ գոյութիւն ունեն լաւ հրատարակիչներն, որոնք լաւ գրքերի համար լաւ էլ փող են վճարում. որ գոյութիւն ունի գրական քննադատութիւն, որ գնահատել գիտէ գրական երկերը. և որ ուսանողներին շատ աւելի յարմար կըլինէր, իւր գիւլքը տանը մահճակալի վրայ սլառկած կարգոյին, քան թէ իւր դասախօսութիւնները գրէին: Եթէ իւրաքանչիւր տարի գիտութիւնը փոփոխւում և լրացւում է, ապա իւրաքանչիւր տարի էլ կարող են լրացուցիչ յօդուածներ լոյս տեսնել. գրականութիւնն ու հասարակութիւնը

շատ շնորհակալ կըլինէին: Սակայն ինչո՞ւ չեն տպում իրենց դասընթացները:

Եւ կըցանկայի բացատրել այս նրանց անտարբերութեամբ դէպի դրական յաջողութիւնը, սակայն դժբախտաբար տեսնում եմ, որ գիտութեան առաքեալները չեն հրաժարւում քաղաքական բաւականին թեթեւ յօդուածներ տպագրելուց, որոնք երբեմն չեն էլ վերաբերում իրենց առարկային: Վախենամ համալսարանական դասաւանդութեան գաղտնիքն այն բանից առաջանայ, որ եթէ դասընթացները տպուեն, 100-ից 90-ը չդիմանայ մեր անզարգացած դրական քննադատութեան: Ուսուցչապետը ինչո՞ւ պէտք է անպատճառ դասախօսութիւն կարգայի և ոչ թէ տայ հաւանողների ձեռքը խը կամ ուրիշի լաւ գիրքը. կամ ինչո՞ւ չպէտք է տայ երկու կամ տասն լաւ գրքեր:

Այն պայմանը, թէ համալսարանում ուսուցչապետը պէտք է դասախօսէ և անպատճառ իրենից, պատկանում է համալսարանական պրակտիկայի այն դաւանանքներին, որին չեմ հաւատում և որ անհնարին է տպացուցանել: «Անգիր աւանդելն աւելի է տպաւորում մտքներում և այլն», կասեն ինձ. ոչ մէկն էլ իրաւացի չէ: Ծանաչում եմ ինձ, նաև ուրիշ շատ շատերին, որոնք բացառութիւն չեն, այլ ընդհանուր կանոն, որոնք անգիր դասատուութեան ժամանակ ոչինչ չեն հասկանում և այն ժամանակ են միայն լաւ հասկանում, երբ տանը հանգիստ կերպով կարդում են գիրքը: Անգիր դասաւանդութիւնն այն ժամանակ միայն նշանակութիւն կունենայ, երբ ուսանողները հակաճառելու իրաւունք ունենան, և դասախօսութիւնն էլ խօսակցութիւն լինի և ոչ թէ դաս: Այն ժամանակ միայն մենք, հասարակութիւն հանդիսացողներս, ուսուցչապետներից իրաւունք չենք ունենայ պահանջելու այն ձեռնարկների հրատարակութիւնը, որոնցով 30 տարի է, սովորեցնում են մեր երեխաներին ու եղբայրներին: Իսկ իրերի ներկայ դրութեան ժամանակ դասախօսութիւններ կարգալը ծիծաղելի արարողութիւն է, որ ոչ մի միտք չունի, և մասնաւոր ծիծաղելի է այն անհրաժեշտութեան տեսակէ-

տից, որի պատճառով տեղի է ունենում այս արարողութիւնը:

Համալսարաններն ուղղելու միջոցներ որոնող չեմ, ես չեմ առում, թէ ուսանողներին դասախօսութիւններին հա՛կաճառելու իրաւունք տալով կարելի կըլինի իմաստ տալ համալսարանական դասաւանդութեանը: Ինչքան ճանաչում եմ ուսուցչապետներին և ուսանողներին, ինչ թւում է, թէ այս դէպքում ուսանողները ստահակութիւն կ'անեն, ապստամբութիւն կըբանեցնեն և ուսուցչապետները չեն կարող ստոնարիւնութեամբ և առանց լշխանութեանը դիմելու առաջ տանել վիճաբանութիւնը, և այսպիսով գործն աւելի վատ կընթանայ: Սակայն իմ կարծիքով այս բանից երբէք չէ հետևում, որ ուսանողները պարտաւոր են լսելու, իսկ ուսուցչապետներն իրաւունք ունեն ասելու այն բոլորը, ինչ որ իրենց խելքին փչում է. այս բանից այն է հետևում, որ ամբողջ համալսարանական կազմակերպութիւնը սխալ հիմունքների վրայ է դրուած:

Հասկանալի է այն համալսարանը, որ համապատասխանում է իւր կոչմանը և իւր հիմնական դա՛ղափարին, փոխադարձաբար կրթուելու համար մարդկանց ժողովին: Թէև մեզ անյայտ, այսպիսի համալսարաններ երեւան են դալիս և գոյութիւն ունին Ռուսաստանի զանազան անկիւններում. հէնց համալսարաններում ուսանողների շրջանում մարդիկ ժողովում են, կարդում, ասում խօսում են իրար հետ և վերջապէս կանոններ են հաստատում, թէ ինչպէս պէտք է ժողովուեն, ասեն խօսեն իրար հետ: Ահա այս է իսկական համալսարանը: Իսկ մեր համալսարանները՝ չնայելով նրանց ազատ կազմակերպութեան մասին եղած բոլոր դատարկ մտքերին՝ այնպիսի հիմնարկութիւններ են, որ իրենց կազմութեամբ ոչնչով չեն տարբերում կանանց դպրոցական հաստատութիւններից և զինուորական վարժարաններից: Ինչպէս որ զինուորական վարժարանները սպաներ են պատրաստում, իրաւաբանական դպրոցները՝ աստիճանաւորներ, այնպէս էլ համալսարաններն աստի-

ճանաւորներ և համալսարանական կրթութիւն ունեցող մարդիկ են պատրաստում (այդ էլ, ինչպէս յայտնի է ամենքին, մի առանձին տեսակի աստիճան, կոչում կամ դատակարգ է)։ Վերջին տարուայ համալսարանական դէպքերն ինձ համար պարզում են ամենապարզ եղանակով։ Թոյլ են տուել, որ ուսանողներն իրենց չապիկներին օսլայած օձիք դնեն, համադգեստի կոճակները չըկոճկեն, կամեցել էին, որ այլ ևս ուսանողներին չպատժեն դասախօսութիւններին չյաճախելու համար, և այս բաների պատճառով ամբողջ հիմնարկութիւնը քիչ էր մնացել քարուքանդ լինէր։ Այսօր ուղղելու համար մի միջոց կայ՝ նորից պէտք է պատժարան (капитан) ուղարկեն դասախօսութիւններին չյաճախողներին, վերանորոգեն համադգեստները։ Դեռ աւելի լաւ կը լինէր, եթէ անգլիական հաստատութիւնների օրինակին հետեւելով՝ պատժէին անբաւարար յառաջագիմութեան և անբարեբարոյ բնւորութեան համար, և, որ զլլատուն է, սահմանափակէին ուսանողների թիւը պիտանի մարդկանցով։ Աստիճանաբար կրլինի այս, և այսպիսի կազմակերպութեան ժամանակ համալսարանները մեզ այնպիսի մարդիկ կտան, ինչպէս որ առաջ էին տալիս։ Համալսարանները, քանի դեռ հասարակութեան, նեղ մտքով ասած՝ աստիճանաւոր հասարակութեան անդամներին կրթելու համար էին շինուած — մի միտք ունէին, բայց հէնց որ կամեցան ամբողջ ուստ հասարակութիւնը կրթելու հաստատութիւն դարձնել, բանից դուրս եկաւ, որ ոչ մի բանի պէտք չեն։ Բնաւ չեմ հասկանում, թէ ինչ հիմունքով զինուորական վարժարաններում համադգեստն ու կարգապահութիւնը անհրաժեշտ են համարում, իսկ համալսարաններում, որտեղ դասաւանդութիւնը ճիշդ նոյն եղանակով է տեղի ունենում, այսինքն այստեղ ևս քննութիւն, ստիսլմունք և ծրագիր կայ։ Այստեղ ևս սովորողներն իրաւունք չունեն հակաճառելու և խուսափելու դասախօսութիւններից, — յանկարծ ազատութեան մասին են խօսում և ուզում են առանց զինուորական վարժարաններում դորժադրուող միջոցների

կառավարուել: Թող մեզ չանհանգստացնէ գերմանական համալսարանների օրինակը. մենք գերմանացիներին օրինակ առնել չենք կարող. ամեն մի սովորոյթ, ամեն մի օրէնք սուրբ է գերմանացու համար, իսկ մեզ համար բարեախտաբար ասեմ, թէ դժբախտաբար՝ ընդհակառակն է:

Ինչպէս համալսարանական, այնպէս և կրթութեան ընդհանուր գործի ժամանակ ամբողջ դժբախտութիւնն աւելի այն մարդկանցից է առաջանում, որոնք չեն խորհրդածում, այլ հնազանդում են դարի գաղափարներին, ուստի և կործում են, թէ միաժամանակ կարելի է երկու տիրոջ ծառայել: Սոքա նոյն այն մարդիկն են, որ առաջ արտայայտած մտքերիս այս են պատասխանում: «Ծիշտ է, անցել է արդէն այն ժամանակը, երբ երեխաներին ծեծում էին սովորեցնելու համար. երբ մեքենայօրէն անդիր էին անել տալիս. բոլորն էլ շատ ճիշտ են. սակայն ընդունեցէք, որ երբեմն անհնարին է առանց ուղղի (մտրակի) և երբեմն պէտք է ստիպել, որ անդիր սովորեն: Դուք իրատեսի էք, սակայն ինչի՞ համար են ծայրայեղութիւնները», և այլն և այլն:

Այնպէս է երևում, թէ շնորհալի կերպով են դատում այս մարդիկ, բայց հէնց այս մարդիկն են, որ ազատութեան ու ճշմարտութեան թշնամի են դառնում: Այնուհետև իբրև թէ համաձայնում են ձեզ հետ, որպէսզի ձեր միտքն իմանան և յետոյ իրենց ուզածի պէս փոփոխեն, տակից զլխից մկրատեն: Սոքա բնաւ համաձայն չեն, որ ազատութիւնն անհրաժեշտ է. այս ասում են միայն այն պատճառով, որ վախենում են, չըխոնարհուել մեր դարի կուռքի առաջ: Աստիճանաւորների պէս իւր ներկայութեամբ զովաբանում են այն նահանգապետին, որի ձեռին է իշխանութիւնը: Հազար անգամ աւելի եմ գերադասում բարեկամ քահանայիս, որ ուղղակի ասում է՝ աւելորդ է մտածել այն մասին, թէ մարդիկ կարող են դժբախտացած մեռնել, եթէ կրօն չիմանան. ուստի, ինչ միջոցով էլ ուղղում է լինի, անհրաժեշտաբար պէտք է երեխային կրօն սովորեցնենք, փրկելու նորան: Նա ասում է, թէ

ստիպումներն անհրաժեշտ է, թէ ուսումն ուսում է և ոչ թէ զուարճութիւն։ Նորա հետ կարելի է խօսել, դատել, իսկ բռնակալութեանը և ազատութեանը ծառայող պարօնների հետ չէ կարելի։ Հէնց այս պարօններն են, որ առաջ են բերում համալսարանների այն առանձնակի դրութիւնը, որ գոյութիւն ունի այժմ, որին անհրաժեշտ է դիւանագիտական մի առանձին հմտութիւն և որի ժամանակ, Ֆիգարոյի տսելով, յայնի չէ, թէ ով է ում խաբում. աշակերտները խաբում են ծնողներին ու դաստիարակներին, դաստիարակները, ծնողներին, աշակերտներին ու կառավարութեանը և այլն, և խաբում են ամեն մի հնարաւոր փոխադրութեան և զուգադրութեան դէպքում։ Եւ մեզ ասում են, թէ այս այսպէս է և այսպէս էլ պէտք է լինի. մեզ ասում են՝ դուք նուիրեալ չէք, մեր դործին մի խառնուէք. այստեղ մի առանձին տեսակի հմտութիւն ու ծանօթութիւն է պէտք. պատմական զարգացումն այսպէս է սրահանջում։ Սակայն ինչքան հասարակ բան է երևում, մի քանիսը սովորեցնել են կամենում, մի քանիսն էլ՝ սովորել։ Թող սովորեցնեն, ինչքան կարող են, թող սովորեն, ինչքան կարող են։ Յիշում եմ, համալսարանների կատարմարեան նախագծի հինց տաք ժամանակը պաշտպանել եմ այս նախագիծը մի ուսուցչապետի հետ։ Ինչպիսի՞ աննման և խորիմաստ լրջութեամբ, գրեթէ շշնչելով, ազդու և դադունի կերպով վրայ բերեց ուսուցչապետը. «Բայց դիտէք այս ինչ նախագիծ է. սա ոչ թէ նոր համալսարանի, այլ համալսարաններ ոչնչացնելու նախագիծ է», — ասաց ուսուցչապետը սարսափած նայելով ինձ։ — Սակայն ինչ արած, այդ շատ լաւ կըլինէր, որովհետեւ համալսարանները վատ են։ Ուսուցչապետն այլևս ինձ հետ խորհրդածել չկամեցաւ և չէր կարող իսկապէս, ինչպէս որ ոչ մի մարդ էլ չէ կարող ապացուցանել, որ համալսարանները լաւ են։

Բոլոր մարդիկ էլ մարդիկ են, մինչև իսկ ուսուցչապետները։ Ոչ մի դործաւոր չի ասիլ, թէ պէտք է ոչնչացնել այն դործարանը, որտեղ ինքը մի կոոր հաց է ճաշ

րում, և այն էլ ոչ թէ այն պատճառով, որ այս հանգամանքն աչքի առաջ ունի, ոչ, այլ անգիտակցաբար: Համալսարանի վեհ ազատութեան մասին հոգացող պարօնները նման են այն մարդուն, որ տանը սոխակի ձագեր է մեծացնում և համոզուած լինելով, որ սոխակներին ազատութիւն է պէտք, դուրս է բերում վանդակից և աշխատում է թերի վրայ ազատութիւն ասլ նոցա, բայց յետոյ զարմանում է տեսնելով, որ սոխակներն իրենց ոտներից կապած պարանի վրայ ևս չեն մեծանում, այլ միայն իրենց ոտներն են խեղում և ստաւկում:

Չեղաւ որ մէկը մտածէր այն մասին, թէ համալսարանները պէտք է ժողովրդի պահանջի հիմունքի վրայ հաստատուեն: Այս անհնարին էլ կրկնէր, քանի որ ժողովրդի պահանջը անյայտ է եղել, անյայտ էլ մնում է: Այլ համալսարանները հիմնուել են մասամբ կառավարութեան, մասամբ էլ բարձր դասակարգի պահանջների համար: Համալսարանների համար արդէն կառուցուած է իրենց ամբողջ նախապատրաստական սանդուխքը, որ ուսումնական հաստատութիւններն են և որ ոչ մի կապ չունին ժողովրդի պահանջի հետ: Կառավարութեանն աստիճանաւորներ, բժիշկներ, իրաւաբաններ, ուսուցիչներ են պէտք եկել, այսպիսի մարդիկ պատրաստելու համար էլ համալսարաններ են հիմնել: Այժմ բարձր դասակարգին որոշ տեսակի ազատամիտներ են հարկաւոր, և համալսարանները պատրաստում են այսպիսի մարդիկ: Սխալն այն է միայն, որ այսպիսի ազատամիտներ քնաւ պէտք չեն ժողովրդին:

Սովորաբար տսում են, թէ համալսարանի թերութիւնները դպրոցների թերութիւններից են առաջանում: Ես հակառակն եմ պնդում. ժողովրդական, մանաւանդ գաւառական ուսումնարանի պակասութիւններն աւելի համալսարանի սխալ պահանջից են առաջանում:

Այժմ տեսնենք համալսարանի դործնականը: Լսարան կազմող յիսուն ուսանողներից տասը առաջին երկու նստարանների վրայ տետրակներ ունեն և դրում են. այս տասն

հոգուց վեցն ուսուցչապետին դուր գալու համար է գրում՝
 դպրոցի և գիմնազիայի մշակած հաճոյանալու զգացմունքից
 դրդուած. չորս հոգին էլ ամբողջ դասընթացը դրի անց-
 նելու անկեղծ ցանկութեամբ են գրում. բայց չորրորդ
 դասախօսութեանն արդէն դէն են ձգում, և շատ շատ
 նոցանից երկուսը կամ երեքը, այսինքն կուրսի $\frac{1}{3}$ կամ
 $\frac{1}{40}$ -ն է դասախօսութիւններ կազմում: Չափազանց դժուար
 է, որ մարդ ոչ մի դասախօսութիւն բաց չթողնէ: Մատե-
 մատիկական, այլ և մնացած ամեն մի առարկայից բա-
 ւական է, մի դասախօսութիւն բաց թողնեն, կապն ար-
 դէն կորած է: Ուսանողը լրացնում է ձեռնարկի օգնու-
 թեամբ, և քնականաբար մտքովն անցնում է այն բանը,
 թէ դասախօսութիւններ գրելու համար դուր աշխատանք
 չթափէ, քանի որ միևնոյն բանը կարելի է որևէ ձեռնարկի
 կամ ուրիշ գրածի միջոցով էլ ձեռք բերել: Իւրաքան-
 չիւր ուսուցիչ պէտք է իմանայ, որ մատեմատիկայ և այլ
 ամեն մի առարկայ աւանդելիս ոչ մի աշակերտ միշտ չէ
 կարողանում հետևել ուսուցչի եզրակացութիւններին և
 ապացոյցներին, ինչքան էլ ուսուցիչը մանրամասը, պարզ
 և գրաւիչ կերպով աշխատէ դասախօսել: Շատ յաճախ
 պատահում է, որ աշակերտը ժամանակաւորապէս ցնոր-
 ւում է, ուրեմն նորան պէտք է հարցնել, թէ քիչ առաջ-
 ուայ եզրակացութիւնն ինչպէս ստացուեցաւ, ինչո՞ւ ան-
 պատճառ այնպէս պէտք է լինէր և ոչ ուրիշ կերպ. ու-
 սանողը կապը կորցրել է, իսկ ուսուցչապետը շարունա-
 ցողով է իւր դասախօսութիւնը: Ուսանողների գլխաւոր
 հոգսը և դեռ խօսքն ամենալաւ աշակերտների մասին է,
 միայն այն է, որ գրի անցրած դասախօսութիւններ կամ
 ձեռնարկներ ճարեն, որոնցով քննութեան պատարաստ-
 ուել կարողանան:

Լ. Ն. Տալսոյ,

Ժ. Ը

ԳՐԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԱՐԱՆ

Ե Ի

«ՀԱԶԱՐ ՈՒ ՄԻ ԽԱՂ».

Է.

Այս յօդուածը վաղուց գրուած էր և մնում էր միայն տպագրութեան համար պատրաստել, երբ հրատարակուեցաւ իմ և Կոմիտաս վարդապետի խմբագրութեամբ «Հազար ու մի խաղ» ժողովրդական երգարանի առաջին յիսնեակը: Այս երգարանը «Մուրճ» ամսագրի մէջ 1903 թ. № 11. եր. 200 «արժանացաւ» մատենախօսութեան, որի միակ գովասանական խօսքն է. «Այսպիսի երգարաններ չատեն են հրատարակել հրէշաւոր աղաւաղումներով, սակայն և ոչ մէկը չի արժանացել քննութեան» (երևի, «Մուրճի» մէջ):

Մեզ համար գովեստն առանձին արժէք չունի, քանի որ գրքոյկն արգէն իւր ճանապարհը բաց է արել. բայց որ մեր դրական ամսագրի մէջ այդպիսի ձախ ձեռով գրած մատենախօսութիւն է երևան գալիս, այդ ցաւ է պատճառում մեզ: Այս առթով մեր յօդուածը փոքր ինչ փոփոխութեան ենթարկեցինք, որը գուցէ յարմար չէ մասնագիտական ուսումնասիրութեան տեսակէտից, բայց մեր ընթերցողներին քչերն են մասնագէտ: Այս ի նկատի ունենալով՝ աւելորդ չենք համարում այստեղ մի քանի խօսք ևս ասել:

Մատենախօսը շատ անորոշ ու տարտամ գաղափար ունի հայ ժողովրդական երգերի մասին և չի հասկացել թէ մեր խմբագրած երգարանը ինչ է:

Նախ արդեօք միևնոյն բանն է «ժողովրդական երգա-

րան», և «Ժողովրդական երգերի խմբագրուած ժողովածու» և կամ ընդհանրապէս «Ժողովածու», ինչպէս դնում է մատենախօսը մեր խմբագրած երգարանի համար:

Թէ միևնոյն բանը չէ, այդ կարծում ենք պէտք է հասկանայ ամեն մարդ, որ ձեռք է գտնում մատենախօսութիւն գրելու. բայց «Մուրճի» Մատենախօսն այդ տարրական բանը չէ հասկանում. նա ժողովրդական փոքրիկ երգարանից պահանջում է ինչ որ ժողովածուներէից միայն կարելի է պահանջել:

Ինչ պիտի լինի մեր բանահաւաքների, այսինքն ժողովածուներ կազմողների խնդիրը մեր ժողովրդական երգերի նկատմամբ:—Շատ պարզ բան. անել այն, ինչ որ ցարդ արել են, այսինքն գրի առնել բոլոր ժողովրդական երգերը, ինչ ձևով որ ժողովուրդը երգում է, անիմաստ թէ իմաստալից, թերի թէ ամբողջ, աղճատուած թէ ուղիղ, անկապ կցուած թէ իմաստալից կապալցուած եմք. մի խօսքով, ինչպէս ժողովրդի բերանից լսում է, այնպէս էլ պէտք է գրել և հրատարակել յիշելով թէ երբ, որտեղ ումից է գրի առնուած երգը: Այս խնդիրը գուցէ 1860-ական թուականներում դեռ նոր էր մեզնում. բայց այժմ արդէն վաղուց ի վեր հասարակաց գաղափար է դարձած, և այդպէս էլ վարուել են և վարւում են մեր բանահաւաքները: Այդ հասկացողութիւնը կարելի է «Մուրճի» նորաբոյս մատենախօս Ա. Վ. Ղ.-ի համար նորութիւն է եղել. մի տեղ կարդացել է ու հաւանել և ապա իւր գիւտը սաղացնել է ուղեցել մեր «Ժողովրդական երգարանի» գլխին, չհասկանալով թէ ինչ է նշանակում խմբագրել մի երգարան, թէպէտ և մենք երգարանի ծանօթութեան մէջ բացատրած ենք թէ ինչպէս ենք կատարել «Հաղար ու մի խաղի» խմբագրութիւնը. բայց այդ մասին կատարեալ ւրուութիւն պահելը երևի խոհեմութիւն է համարել մատենախօսը: Ահա թէ ինչ է գրում Ա. Վ. Ղ.

«Ինչեւ այժմ մեր Ժողովրդական երգարանները թէ բովանդակութեան եւ թէ եղանակների կողմից մեծ մասամբ խեղաթիւրումների են ենթարկուել (երեւի ուզում է ասել՝ երգերը, թէ չէ այդ հրգարանները եւ հիմքեր են խեղաթիւրումների ենթարկել)».

հրատարակութեան ձեռնամուկն են եղել Կոմիտաս վարդապետն եւ Մ. Աբեղեանը, մենք ուրախացանք, որովհետեւ գիտենք հայր Կոմիտասի հմտութիւնը եղանակների եւ ալ. Աբեղեանի գիտական պատրաստութիւնը առ հասարակ ազգագրական գիտութեան եւ ի մասնաւորի հայ ժողովրդական բանահիւսութեան նկատմամբ. Այսպիսի տրամադրութեամբ զննուած դէպի հրատարակչները, մենք ձեռք զարկինք նրանց «Հաղար ու մի խաղ» երգարանի ընթերցմանը. Անշուշտ հրատարակութեան միտքը շատ գեղեցիկ է՝ տալ ժողովրդական երգերի խմբագրուած (գծածն իրենն է) ժողովածու. Դժբախտաբար մեր սպասելիքը (Աստուած գիտէ թէ ինչ էր սպասուած Ա. Վ. Դ.) չարդարացաւ. Երգերի մէջ կան կտորներ, որոնք ժողովրդական չեն, այլ թխուած, սարքած, բերենք օրինակներ»:

Եւ բերում է իբրեւ ապացոյց օրինակներ և բոլորն այսպիսի աննման «օրինակներ».

«Ք 1 երգի Բ եւ Դ քառատողերը ժողովրդական չեն ու չեն երգուում, այդ երգը երկու քառատող ունի միայն¹⁾. Ք 11. Ժողովուրդը ձին չի թախում, այլ թամբում է. Ք 13. Դ քառատողն ակներեւ սարքովի է, ըստ իս միայն Ա քառատողն է բուն ժողովրդական. Ք 17 երգի առաջին երկտողը սարքովի ենք հաշուում, ինչպէս եւ միացած մի երկուսը. ՔՔ 20, 21, 22 եւ 24 երգերի վերջին քառատողերը թխովի են. Ք 29 ժողովուրդը կուրծք չգիտէ. ասում է սիրտ եւ դօշ. չորրորդ տողի «ծովինը» ժողովրդական չէ. պէտք է «մաւին» լինի. Ք 31 երգի մէջ «ձօյ նազան իմ» չէ, այլ «ձօյ նազան ըմ». (Ք 37 երգի կրկնակի «գարնան քարեր դուն վարդ արիւ»-ը ժողովրդական չէ, այլ թխովի. Ք 38 Զուգի երգի կրկնակի վերջին երկու տողը թխովի է. Առաջին եռեակի երկրորդ տողը իսկականի մէջ «սիրուն արի» չունի, այլ «իրգուն արի». Ք 40 երգի երկրորդ քառատողի շինծուութիւնը իր սյուք ցոյց է տալիս «տուրալով» բառի գործածութիւնը, որ

1. Հետաքրքիր է իմանալ, թէ ո՞րն է մատենախօսի խմացած երկրորդ քառատողը, քանի որ «Հաղար ու մի խաղի» մէջ դրած երրորդ քառեակը, ինչպէս և երկրորդն ու չորրորդը, խմբագրողներին ընտրութեամբ, այն էլ վարիանտները բաղդատելուց յետոյ են դրուած իբրեւ շարունակութիւն առաջին քառեակին. Այս յայտնուած է և երգարանի ծանօթութեան մէջ. Արդ ինչպէս է լինում, որ մեր ընտրութեամբ իբրեւ շարունակութիւն դրած երկրորդ ու չորրորդ տները չեն երգուում, իսկ երրորդը, որ դարձեալ մենք ենք դրել իբրեւ շարունակութիւն, երգուում է ժողովրդի մէջ. Շատ պարզ է, որ մատենախօսը ուղեցել է միայն մի բան ասած լինել. Իսկ թէ երկրորդ և չորրորդ քառեակները, ինչպէս և միւս «թխովի» համարած երգերը, ժողովրդական են, ուելորդ է ապացոյց բերել, քանի որ մատենախօսն առանց փաստի պատգամ է տալիս. Մենք այդ քառեակներից շատերի համար նոյն իսկ վարիանտներ ունինք և կարող էինք ցոյց տալ թէ որը որ տալուած ժողովածուի մէջ կայ:

ժողովրդական չէ¹⁾։ № 41 երգի մէջ «չար ազգաւը» չի արուամ ժողովուրդը, այլ չար ազգաւ, կամ սեւ ազգաւ։ Հաջորդանի մասին թողնում եմ բան ասել առ այժմ, № 42-ի կրկնակի երկրորդ տողը «սիրունիկ, պաղը անուշ է» չունի, որ ժողովրդական չէ, այլ «սիրունի պաղն անուշ է»։ № 43 երգը երկտող է. առաջին տողի մէջ «մէջ ջիւան» չէ, այլ «մէկ ջիւան», անկասկած²⁾։ Երկրորդ կրկնակն այս երգին չի պատկանում, կպցնովի է. երկրորդ քառատողի երկրորդ եւ չորրորդ տողերը թխովի են։ Եթէ «Թաղացան»-ը պիտի հայերէնի թարգմանուէր, այն ժամանակ «նորացանի» տեղ պէտք է վերցնէին ժողովրդական «նորոգուան» ձեւը»։

Միթէ քննադատութեան մարգարիտներ չեն այս, և միթէ որ և է խմբագրութեան համար պատուարէր է այսպիսի անկանխորդ բան տպագրելը։ Բայց մենք ամբողջ արտագրենք.

№ 6 երգը հիմնովին աղծատուած է. դա սկսւում է այսպէս. «Հոյ նարէ, դու թանը հաց կը տանիմ»³⁾։ № 10 երգն սկսւում է այսպէս. «Երկինքը ամպ է ... Երգի շինծուութիւնը առաջի քառատողի «Հոգեակ հոն է» տողն է մատնում, որ ժողովրդական չէ։ № 29 երգն այսպէս է. կայնեւ ես № 33 երգը Ղարսեցոց երգ է եւ հիմնովին աղծատուած է ժողովածուի մէջ. «Հոն իսկականը» «Իս վերէն կուգայի ...»⁴⁾։ № 24 եւ 28 երգերը կողքի լէ-լէնքերից են. արժէ դրանց իսկականը վերականգնել, որ ժողովածուի մէջ խառնափնիթորուել է ուրիշ բովանդակութեան հետ»։

Եւ եպա բերում է իւր գիտցած մի բան իբր «Իսկական»։

Մենք արտագրեցինք այդ գոհար քննադատութեան փաստերն, կամ քննադատի «օրինակներն» ամբողջ. և անշուշտ իրաւունք ունէր մատենախօսն այդպիսի անհերքելի օրինակներից հետեւեալ եղբայրացութիւնն անելու.

«Այսքանը շատ բաւական ենք հաշւում ցոյց տալու համար, որ խմբագրութիւնը շատ դէպքում ձեռքի տակ եղած նիւթից չէ կարողացել ջուր կել բուն ժողովրդականը շինծու, թխովի տողերից՝ թէեւ այդպիսիները նոյն իսկ իբր բանաստեղծութիւն գեղեցիկ լինէին»։

Եւ դու, ընթերցող, պարտաւոր ես համոզուել, որ եթէ Ա. Վ. Ղ. թխովի, սարքովի է ասում, ուրեմն թխովի

1. Իս տպագրական սխալ է։ Մեր ժողովածուի մէջ ունինք այդ տողի համար վարիանտներ. «Կաքուռի պէս սորալով», «Բանց կաքաւ սորոր տալով» և «Բանց կաքաւ չորոր տալով»։

2. Մեզ տպագրական սխալ է. տեղ ցանկը, որի մէջ մեկ է։

3. Մենք այս կրկնակն ու տունը տեսանք մեր յօդուածի ընթացքում։

4. Մենք այս էլ տեսանք մեր յօդուածի ընթացքում։

և սարքովի են. դու պէտք է հաւատաս նրան, այդ լոկ խօսքերին: Ի՞նչ պէտք են ապացոյցներ: Բաւական է, որ կրիտիկոսն ասում է՝ Այս է «խակականը»: Իսկ մենք էլ ակնածութեամբ կը լսենք հետեւեալ խրատին, որ տալիս է մեզ Ա. Վ. Ղ.

«Որովհետեւ դիրքը կրում է խմբագրեցին անունը, ուստի պարտք ենք համարում մի քանի խօսք ասել պ. Աբեղեանին, որովհետեւ այն ինչ որ չենք կարող պահանջել հ. Կոմիտասից, իրաւունք ունինք պահանջելու պ. Աբեղեանից, իբր յասնագէտից եւ պատրաստութիւն ունեցողից, որ արդէն գործով էլ ցոյց է տուել այդ բանը: Ահա մեր նկատողութիւնները. — Նախ. Ժողովրդական երգերը, որոնք Ժողովրդի մտքի եւ հոգու ծնունդն են, չը պիտի ենթարկուեն որեւէ սրբագրութեան. դա ներքեւի չէ եւ ոչ մի տեսակէտից, Ժողովրդական բանաստեղծութիւնը ազգագրական նիւթ է, դրական, գեղարուեստական, լեզուական եւ այլ ինքիւններ ուսումնասիրելու համար. այդ նիւթերը շատ անգամ դալիս են խորը հնութիւնից. նրանք մեզ պատմում են անցած-գնացած բաներից խօսուն կենդանի լեզուով: Ասացէք խնդրեմ, ինչ իրաւունքներով սրբագրութիւններ մոցնել նրանց մէջ: Նա, ով չգիտէ, Ծառօթ չէ հրատարակուած նիւթին, ինչպէս իմանայ, թէ որպիսի սրբագրութիւններ են արուել, ինչ օտար բառեր են հայերէնի վերածուել, եւ առ հասարակ ինչիւ այդ բառերը թարգմանել, ի սէր ազգագրական գիտութեան ձեռքի տակ եղած նիւթերը տուէք առանց սրբագրութեան, այնպէս ինչպէս որ կան. նրանք առանց սրբագրութեան էլ շատ գեղեցիկ են»:

Ընթերցողը կը ներէ, որ մենք գրեթէ ամբողջ արտագրեցինք այդ յօդուածը. բայց կարծում ենք՝ աւելորդ չէ, որովհետեւ այդտեղից հենց երևում է, որ «Ժողովրդական» երգարան» և «ազգագրական նիւթ» խառնուում են մեղմում: Իսկ մենք հենց այդ շփոթ գաղափարն ենք պարզել ուղղում: Այն ամենը, ինչ որ Ա. Վ. Ղ. գրում է՝ իբրեւ նորութիւն ծախելով մեզ, վերաբերում է միայն ազգագրական նիւթեր Ժողովրդական, այս գէպքում բանահաւաքներից. և ոչ թէ Ժողովրդական երգարան խմբագրողներին: Դա հում նիւթն է, անմշակ ու խառն դրութեան մէջ:

Այդ աստիճանից յետոյ նախ քան երգարան խմբագրելը գալիս է դեռ բանասէրների գործը: Ի՞նչ պիտի լինի մեր բանասէրների խնդիրը: Ուսումնասիրել այդ հում նիւթը. բազդատել երգերի վարիանտները, վերականգնել աղճատումները, ինչպէս մենք ցոյց տուինք նախորդ գլուխների մէջ. դասաւորել խառն նիւթը բովանդակութեամբ

կամ որ և է տեսակէտով նայելով ուսումնասիրողի հայեացքին ու նպատակին, եայլն: Բայց այս արդէն մասնագէտ մարդու աշխատանք է, և մասնագէտն առանց մեզ էլ դիտէ թէ ինչ կարելի է և ինչ պէտք է անել: Իսկ մասնագիտական զարգացում չունեցողին ուսումնասիրութեան ծրագիր տալ չի կարելի: Միայն այսքանը ասենք, որ ոչ մի մասնագէտ մարդիւր ուսումնասիրութեան նիւթի համար չի դիմիլ մեր «Հազար ու մի խաղին», մի ժողովրդական երգարանի, որի երգերը, ինչպէս ծանօթութեան մէջ, եր. 65, ասուած է. «որոշուած են երգելու և ոչ թէ կարգալու համար»: Այլ նա կը դիմի Շերենցի, Սրուանձտեանի, Լալայեանի և ուրիշների ժողովածուներին: Եւ ոչ մի մասնագէտ չի պահանջիլ, որ այդպիսի երգարանի մէջ, որ կարգալու համար չի որոշուած, երգերը բաժանուած լինին ըստ գաւառների: Միմիայն պ. Ս. Վ. Դ.-ի պէտքերը կարող են ժողովրդական երգարանի համար գրել. «երգերը չեն բաժանուած ըստ գաւառների, այլ խառն ի խառն¹⁾». մինչդեռ այդ անհրաժեշտ է շատ նկատումներով: Գտնէ վերջում ցանկ լինէր ըստ գաւառների:— Զետաքրքիր է իմանալ, որոնք են այդ «շատ նկատումները», որ պահանջուում են մի երգարանից, որի երգերը որոշուած են երգելու և ոչ թէ կարգալու համար:—

Այս բանասիրական աշխատանքից յետոյ միայն կարելի է երգարան խմբագրել:

Ի՞նչ պիտի լինի ժողովրդական երգարան խմբագրողի խնդիրը և յատկապէս, ինչպէս այս դէպքում, երբ երգերը ժողովրդական են: Ահա մի դործ, որ նորութիւն է մեզիւմ և որի մասին ուզում ենք գրել այսպէս:

Արդեօք երգարան խմբագրողը երգերը պիտի տպագրէ ան ձևով, ինչպէս ժողովուրդն է երգում, աղճատուած, անիմաստ, անկապ, յաճախ կոպիտ բովանդակութեամբ: Այդ շատ հեշտ բան է, և այդպէս վարուել են մեր մի

1. Սեր երգարանի մէջ երգերը դասաւորուած են ըստ բովանդակութեան:

երկու այսպիսի երգարան կազմողները: Սակայն այդ սխալ բան է: Ժողովուրդն այսպիսի երգարանի կարիք չունի. նրան առանց այդպիսի երգարանների էլ յայտնի են իւր երգերը բերնէ բերան լսելով. և եթէ յայտնի չեն, հարկաւոր էլ չէ, որ նա այդպիսի անմտութիւններ սովորէ: Եթէ մէկը երգարան է տալիս ժողովրդի ձեռք, այն էլ իրեն ժողովրդի երգերը, ինչպէս ամենայն ժողովրդական գիրք՝ աւելի ևս երգարանը պէտք է կրթիչ լինի: Այս նպատակի համար պէտք է ուրեմն խմբագրելով ազնուացնել երգերը.

Բացատրենք մեր միտքը:

Ազնուացնել չի նշանակում թէ հրատարակողը իւր քէֆին՝ ուղած ձևով փոփոխելով ժողովրդական երգերը «չինծու», «թխովի», «տարքավի» երգեր պիտի տայ ժողովրդին ժողովրդական երգի անուան տակ: Այդ եղանակով, եթէ խմբագրողը շնորհքով է, արդարև կարելի է ժողովրդական երգը որոշ չափով ազնուացնել. յայն երգը կը կորցնի իւր ժողովրդական բնակարանութիւնը և կը դառնայ մասամբ արուեստաւոր երգ:

Չորս տարի առաջ Կոմիտաս վարդապետի հետ միտք ունեցանք ժողովրդական երգարան հրատաղակելու՝ սկսելով ժողովրդական երգերից: Սկզբում կարծում էինք, թէ դա մի թեթև բան է. հարկաւոր է միայն երգերի պատրաստի նիւթից օգտուելով շարել տներ: Բայց երկու ամիս չանցած տեսանք, որ այդպիսի երգարանը ոչ մի արժէք չի ունենալ: Դա նոյն հում նիւթը կը լինէր, ինչ որ կայ մեր ժողովածուների մէջ: Փորձով համոզուեցանք, որ նախ քան երգարան խմբագրելը հարկաւոր էր մի ծանր աշխատանք կատարել: Նախ պէտք էր յանձն առնել բանասիրական ծանր աշխատանքը, որի մասին վերևում յիշեցինք, և որ դեռ կատարուած չէ մեր երգերի վերաբերմամբ: Եւ մենք երկու տարի պարապեցինք այդ դժուր ծով. նախ քան երգեր խմբագրելը մեր ձեռի տակ ունեցած բազմաթիւ ու բազմազան խաղերի և ուրիշ երգերի վարիանտները բաղդատեցինք, որպէս զի խմբագրու-

Թեան ժամանակ կարողանանք որոշել աղճատուած ու անխմտ երգերը և օգտուենք միայն ընտիրներից: Ուրիշ խօսքով, որպէս զի ժողովրդական երգերն աղնուացնենք ժողովրդականի սահմաններում: Եւ միթէ այս չենք յայտնած մեր երգարանի ծանօթութեան մէջ. եր. 65. «Ձեռի տակ ունեցած լինելով մօտ 25 հազար քառասուն զերի ժողովածու, ինչպէս և ուրիշ երգերի վարիանտներ, բաղդատել ենք նոյն երգերի վարիանտները և վերցրել մեր կարծիքով ընտիր համարուած ձևերը: Եթէ թուրքերէն բառերի տեղ հայերէնը գտել ենք, հայերէնն ենք պահած. բայց և այնպէս դեռ յաճախ մնում են թուրքերէն բառեր, մանաւանդ յանգերի մէջ»:

Կարծում ենք, ամեն ընթերցող պէտք է այս կարգալուց յետոյ հասկանար թէ մենք ինչ ենք արել: Բայց Ա. Վ. Ղ. այդ չի հասկացել, գուցէ և չի ուզեցել հասկանալ. գուցէ և, բայց անհասկանալի կերպով, դիտմամբ լռել է այդ մասին:

Ինչպէս պէտք է անել ժողովրդական երգերի խմբագրութիւնը և ինչ հայեացքով պէտք է առաջնորդուել:

Երգարան խմբագրողը պէտք է ի նկատի ունենայ.

1. Որ բաղդատութիւնից ձեռք բերած իմաստալից ու գեղեցիկ վարիանտները պիտի մտնեն երգարանի մէջ.

2. Որ բոլոր կոպիտ զգացումները, գռեհիկ մտքերն ու արտայայտութիւնները տեղապիտի գտնեն երգարանի մէջ.

3. Որ երգերի լեզուն ժողովրդի տուածի սահմաններում հնար եղածի չափ մաքրուի և մօտեցուի գրական լեզուին.

4. Որ անկախ խաղերից կաղմուած երգերի մէջ տըների ընտրութիւնն այնպէս լինի արած, որ ամբողջ երգը քիչ ու շատ ընդհանուր կապակցութիւն ունենայ և իմաստալից բան դառնայ:

Այս կէտերից առաջինի մասին. այն է աղճատուած և իմաստալից վարիանտների ընտրութիւնը, մենք արդէն գրել ենք, բացատրենք միւս կէտերը:

Ժողովրդական երգերը լի են կոպտութիւններով.

քանի որ ժողովուրդն ինքը բիրտ է: Ինչի նման կը լինի, եթէ այդպիսի բիրտ ու տղեղ բաները, որովհետեւ ժողովրդական են, ժողովրդական երգարանի անուան տակ յետ դարձուն ժողովրդին:

Այդպիսի բրտութիւնները ժողովրդական երգերի ժողովածուների մէջ իրենց տեղն ունին. որովհետեւ սրանք գիտական բնաւորութիւն ունին. բայց երգարաններից, իբրեւ ժողովրդական գրքերից, պիտի հալածուին անալոյման, և հալածուին երկու կերպ. կամ ամբողջ երգը կամ խաղը չպիտի առնել երգարանի մէջ, կամ, նթէ վարիանտները տալիս են նրբացած և աղնուացած ձևեր, այս վերջինները պիտի վերցնել: Օրինակով բացատրենք:

Մենք վերևում խօսեցինք Զուլոյի բնաւորութեան մասին. նրա վրայ երգուած քառեակների մէջ բնական է լինին այնպիսիները, որոնք զեղծ բնաւորութիւն ունենան: Օրինակ հետևեալը, որ կայ ֆնար Հայկական եր. 176.

Մեր տան ետև արտ մ' մասուր,

Զուլոն առնեմ, մտնեմ մուր,

Զուլոն սիրեմ, թորկեմ սկեսուր:

Արդեօք պէտք է ժողովրդական երգարանի մէջ առնել այդ տունը. կամ Մաստարեցի Ալեքի այս զեղծ հրաւերն՝ ուղղուած Զուլոյին:

Ես Ալեքն եմ Մաստարեցի,

Իրիուն արի մեր տուն կեցի՛

Դէմ աղօթբան եկեղեցի:

Կամ աւելի բացայայտ Զուլոյի, այդ անտուակ կնոջ հրաւերն ուղղուած տղային.

Ես Զուլոն եմ Մաստարեցի,

Իրիուն արի մի տուն կեցի՛

Դէմ աղօթբան եկեղեցի:

Արդեօք պէտք է այդ և դրանց նման տները մտնեն ժողովրդական երգարանի մէջ: «Մուրճի» գաւառադիտուն մատենախօսի կարծիքով՝ այո՛. որովհետեւ «խականների մէջ

սիրուն արի չունի, այլ իրգուն արի»։ Բայց դա ճաշակի
և զգացմունքի խնդիր է, եթէ կան այնպիսիք, որոնք
իրենք սիրեն և հաճութեամբ ժողովրդի ձեռը տան այդ-
պիսի բամբառակ երգեր, մենք այդ մեր ճաշակից ու
զգացմունքից շատ հեռու ենք գտնում։ Մեր կարծիքով
սխալ է այդ, սխալ նոյն իսկ արուեստի տեսակէտից։
Երգարանն ու երգը դրանով կորցնում են իրենց ար-
ժէքը քանի որ ամենայն դրական երկի արժէքը չափւում է
այլ և իւր բարոյականով։

Ժողովրդին երգարանի մէջնոյով այդպիսի բամբա-
ռակ բաներ տալ՝ նշանակում է քաջալերել այդ, կըրթե-
լու և ազնուացնելու փոխանակ՝ աւելի ևս փչացնել։ Ի՞նչ
պիտի անել ուրեմն, կամ, ինչպէս ասացինք, այդպիսի
խաղերը պէտք է դուրս ձգել, կամ, եթէ կայ, պէտք է
ազնուացած վարիանտը վերցնել։ Եւ բարեբախտաբար
ինքը ժողովուրդն արդէն յաճախ ազնուացրել է այդ-
պիսի կոստումները։

Ահա թէ ինչի համար է հարկաւոր նախ քան երգա-
րան կազմելը ժողովրդական երգերի վարիանտներ բող-
դատել։ Աշխատանքը ծանր է, բայց երգարան-խմբագրողը
պարտաւոր է այդ անել։ Եթէ մենք այդ աշխատանքն
առաջուց արած չլինէինք, գուցէ մեզ ծանօթ չլինէր, որ
իբրուն բառի տեղ այդ խաղի մի վարիանտի մէջ կայ
սիրուն բառը.

Ես Ալեքն եմ Մաստարեցի,
Սիրուն, արի մեր տուն կեցի,
Դէմ աղօթրան եկեղեցի։

Մի բառ է փոխւում, ճիշտ է, բայց որքան տար-
բերւում է այդ մի բառով երգի իմաստը։ Առաջին եր-
կու վարիանտի մէջ տղան Զուլոյին կամ Զուլոն տղային
հրաւիրում է, որ երեկոյեան գայ իւր տանը մնայ, «դէմ
աղօթրան եկեղեցի», այսինքն մինչև լուսաբաց, ժամ ասելը։
Միտքը հասկանալի է։ Իսկ այստեղ երրորդ վարիանտի մէջ
տղան աղջկան, սիրունին, հրաւիրում է իւր տանը մնալու.

բայց ոչ երեկոյեան, այլ հասկանալի է, իբրև իւր կինը: «Դէմ աղօթրան եկեղեցի» տողը, քանի որ ժամանակ ցոյց տուող իրկուն բառը չկայ, կորցնում է իւր ժամանակի իմաստը և ստանում է տեղի իմաստ: Դրանով տղան որոշում է իւր տան տեղը: Դուքէ գտնուին մեզ հետ չհամաձայնողներ, բայց մենք մանրամասն բացատրութեան մէջ չենք ուզում մտնել: Այսքանը գոնէ կարելի չէ մերժել. որ իրկուն բառի փոխանակ սիրուն բառը մտնելով՝ երգը կորցնում է իւր ղեղծ բնատրութիւնը և որոշ չափով, մեր կարծիքով բոլորովին, ազնուանում է: Այս ի նկատի ունենալով մենք այդ երեք վարիատներից ընտրել ենք «սիրուն արի»... ձևը:

Բայց «Մուրճի» մատենախօսը, որ յանձն է առել քննել մեր «Հազար ու մի խաղը», այսպիսի «նկատումներին» մասին բնաւ չէր կարող մտածել, այլ այնպիսի «նկատումներին», որոնցով ժողովրդական մի փոքրիկ երգարանի մէջ երգերը պիտի բաժանուէին ըստ դաւառների... Եւ այդ քննադատը, որին ծանօթ է միայն վերևում դրած 2-րդ վարիանտը, պատրաստ է գրելու թէ այդ «եռեակի երկրորդ տողը իսկականի մէջ սիրուն արի չունի, այլ իրագուն արի»: Ի՞նչ կասէր նա, եթէ նրան ծանօթ չլինէր և առաջին տողը, «Ես Ալէքն եմ՝ մաստարեցի», այլ միայն աւելի տարածուած և յայտնի ձևը՝ «Ես Զուլոն եմ՝ մաստարեցի»։ չէր ասիլ թէ առաջին տողն էլ «չինծու» է: Ի՞նչ կասի նա, եթէ նրա առաջ զնենք այդ եռեակի մի չորրորդ վարիանտ ևս, որ կայ Քնար Հայկական եր. 173 և Տաղեր ու Խաղեր. եր. 243.

Ես Զուլոն եմ մաստարեցի,

Հինգ օ՝ արի մեր տուն կեցի,

Դէմ աղօթրան եկեղեցի:

Ահա այստեղ էլ «իրկուն»-ը դարձաւ «հինգ օր»։ Ո՞րն է «իսկականը»։ Անշուշտ «իրկունը», կասէ Ա. Վ. Ղ. որովհետեւ նրան այդ է միայն ծանօթ եղել:

Կարծում ենք, երբ մարդիկ յայտնում են թէ բող-

դատել ենք վարիանտները և «վերցրել մեր կարծիքով ընտիր համարուած ձևերը», պիտի հաւատալ նրանց և շատ շատ՝ պատճառաբանուած ձևով կարծիք յայտնել թէ վերցրած ձէն ընտիր չէ, այլ աւելի ընտիր է այս ինչ կամ այն ինչ ձևը, և ոչ թէ խրատ կարգալ թէ ժողովրդական «բանաստեծութիւնն ազգագրական նիւթ է և չպիտի ենթարկուի որ և է սրբագրութեան»:

Բայց մենք գանք միւս խնդրին, որ է երգերի լեզուն ժողովրդի տուածի սահմաններում՝ հնար եղածի չափ մաքրել և մօտեցնել գրական լեզուին:

Այս խնդրի նկատմամբ շատ բան կարելի է գրել, ուստի և այս յօդուածի մէջ չենք ուզում գրել, որովհետեւ հարկ պիտի լինէր բացատրել գրական լեզուի նշանակութիւնը մի ազգի համար: Միայն այսքանն ասենք, որ գրական լեզուին մօտեցնել չի նշանակում սրբագրութիւններ մտցնել ժողովրդական երգի մէջ, այլ տարբեր վարիանտներից այն ընտրել, որն աւելի մօտ է գրականին. օրինակ եթէ ունինք Ղարաբաղի և Արարատեան բարբառով վարիանտներ, պէտք է ընտրել վերջինս, որ աւելի մօտ է գրականին: Եւ որ գլխաւորն է՝ պէտք է խուսափել ժողովրդական արտասանութեան համեմատ ուղղագրութիւնից: Այս գէսքում բարբառները մեծ մասամբ կը մօտենան գրական լեզուին և հասկանալի լինելու համար դժուարութիւն չի լինիլ. որովհետեւ մեր բարբառները մէկմէկուց ոչ այնքան քերականութեամբ ու բառերով են տարբերում, որքան հնչիւնաբանութեամբ: Մի բան միայն անպայման պիտի կատարել, որ և մենք արել ենք «Հազար ու մի խաղի» մէջ. այն է եթէ վարիանտների մէջ, ինչպէս յայտնած ենք եր. 65, «թուրքերէն բառերի տեղ հայերէնը գտել ենք, հայերէնն ենք պահած»: Այս տարրական բանը և այսքան պարզ գրուած բանն ևս չի հասկացել «Մուրճի» մատենախօսը, որ բացականչում է թէ «մենք իրաւունքով» ենք մենք այդ արել: Այն իրաւունքով, որ հայերէն է, և որ հայերէնը հայոց լեզուի մէջ աւելի գերադաս է քան թուրքերէնը: Զարմանալի է ի հարկէ, որ այսքան պարզ ճշմար-

տութեան դէմ՝ կանգնողներ ևս կան և այդքան տարրական բանն էլ չեն հասկանում նոյն իսկ մատենախօսները... Բայց նրանք ոչ թէ չեն հասկանում, այլ կատարեալ լռութիւն պահելով այն մասին, ինչ որ մենք գրել ենք մեր ժանոթութեան մէջ, իրենցից բաներ են վերագրում մեզ՝ իբր թէ մենք «տարբաբեր հայերէնի ենք վերածել» կամ «թարգմանել»։ Եւ ահա սրտաճմլիկ արցունքներ՝ թէ «ժողովրդական բանաստեղծութիւնն» ազգագրական նիւթ է... Ի սէր ազգագրական գիտութեան ձեռքի տակ եղած նիւթերը տուէք առանց որբագրութեան, այնպէս ինչպէս որ կան, նրանք առանց որբագրութեան էլ շատ զեղեցիկ են»։ Եւ այս բոլորը ինչի՞ համար, — նրա՞ համար, որ եթէ մեր ձեռի տակ եղած մի վարիանտի մէջ թուրքերէնի տեղ հայերէնն է եղած, «հայերէնն ենք պահած»։ Չէ՞ որ, եթէ թուրքերէնը պահէինք, հայերէնը չէինք կարող պահել։ Ուրեմն «ի սէր ազգագրական գիտութեան» ժողովրդական երգարանի մէջ երկուսն ևս պահէինք...

Վերցնենք մի օրինակ. մենք ունեցել ենք ձեռի տակ մի վարիանտ հետեւեալ ձևով.

Արագը հեշտացել ա,
Ճամբէքը կոշտացել ա.
Խաբար տարէք իմ ետըին,—
Մաւսարիս շատացել ա:

Նոյն երգի մի ուրիշ վարիանտի մէջ վերջին տողն եղել է «առողս շատացել ա»։ և մենք ընտրել ենք առողս բառը։ Ինչո՞ւ, — մի միայն նրա համար, որ հայերէն է, իսկ հայոց լեզուի մէջ հայերէնն աւելի ընտիր է։ «Ի սէր ազգագրական գիտութեան» ուրեմն մեր երգարանի մէջ «մուշտարիս» պահէինք, թէ երկուսն ևս միասին։ Հասկացա՞ւ արդեօք մեր «ազգագրական գիտութեան» համար ողբացող մատենախօսը, որ մենք «թարգմանութիւն» ու «վերածում» չենք արել, այլ միայն տարբեր վարիանտների մէջ ընտրութիւն։ Եթէ այդպէս վարուած լինէինք, այլ ևս չէինք գրիլ թէ՛ «գեռ յաճախ մնում են թուրքերէն բա-

ուեր, մանաւանդ յանգերի մէջ: Յանգերը թողնենք, միթէ դժուար էր մեզ համար հայերէն «թարգմանել» կամ «վերածել» տողերի մէջ մնացած հետեւեալ բառերը՝ դարդ, մալուլ, զարիւր, բլբուլ, խաբար, բող, ֆիդան, բոյ, մարջան, խալիչէքը, թառլան, հազըրել, զուշ, եարար, դարդիման, զարդեար, սալդաթ ևլն, որոնք յանգի մէջ չեն:

Միջանկեալ ասենք, որ «Մնացիր, մնացիր, սալդաթ գնացիր» կրկնակի համար այժմ ունինք «զինուոր գնացիր» վարիանտը, որ Կոմիտաս վարդապետը նոր գրել է Կողբ գիւղում նոյն իսկ ժողովրդի մարդկանցից: Եւ միթէ զարմանալի է, որ «սալդաթ» բառի տեղ ժողովրդի մարդը «զինուոր» է երգում: Հապա ինչո՞ւ համար են ուսումն ու գիրը. չէ՞ որ ժողովրդի լեզուն ևս մաքրւում է գրականութեան ազդեցութեան տակ: Այդ պատճառով և «Հազար ու մի խաղի» երկրորդ հրատարակութեան մէջ մենք այդ «սալդաթ» բառի տեղը «զինուոր» բառն ենք առել: Այս էլ ասեմ, որ վերեւում յիշած «Արազը հեշտացել ա» քառեակի վերջին տողի «մուշտարին» բառի դիմաց առաջին հրատարակութեան ժամանակ ունէինք «առողս» ձևը, այժմ ունինք և «առնողս» ձևը, որ և մտել է երկրորդ հրատարակութեան մէջ, որովհետեւ գրական ձև է:

Մենք թուրքերէն բառերի համար այս գրում ենք, որովհետեւ միայն «Մուրճի» մատենախօսը չէ, որ այդ չի հասկանում, այլ և ուրիշները: Մեզ պատահել է նոյն իսկ թուրքերէնի ոչ պաշտպան մարդկանցից լսել թէ իբր մենք փոխած ենք հայերէնի հետեւեալ կրկնակի երկրորդ տողի երկու բառը.

Ո՞վ էր տեսել սիրած հարը մոռանայ,
Ով մոռանայ, ջուխս աչքերով բռնանայ:

Հազար ասա՝ ճիշտ է, ձեր ասած վարիանտը կայ և մեզ ծանօթ է եղել, բայց կայ և մի վարիանտ՝ «Ով մոռանայ, երկու աչքով կուրանայ», նրանք հայերէն բառերի կողմնակից մնալով հանդերձ՝ դարձեալ իրենց ասածին կը

միան. որովհետեւ ժողովրդական երգի վարիանտների մասին ծանօթութիւն չունին: Այդպէսները թող կարդան «Մուրճի» դաւառադիտուն մատենախօսի գրածը, որ «խականը վերականգնած» ձևի մէջ գրած ունի՝ «Ով մոռանայ, երկու աչքով կուրանայ»: Կընշանակէ նրան եւ ծանօթ է եղել այդ վարիանտը:

Անցնենք վերջին խնդրին, այն է երգերի տների իմաստալից կապակցութեանը:

Այս մասին «Հաղար ու մի խաղի» ծանօթութեան մէջ, եր. 66 գրած ենք. «Համար 33, 37, 38 48 և 49 երգերը ժողովրդի մէջ անկապ տներով, խառն ի խուռն երգուում են այս կամ այն տնձի կամ զանազան համանման դէպքերի և այլն մասին: Այսպիսի բազմաթիւ տներից առել ենք միայն ընտիրները և աշխատել ենք այնպէս դաստուգել, որ որոշ իմաստ արտայայտուի: Մնացած 36 երգը մեր խմբարութեամբ են կազմուած: Ժողովուրդը սովորաբար մի տուն միայն երգում է որևէ եղանակով և ապա իրեն ծանօթ քառատողերից, առանց մտքին ուշադրութիւն դարձնելու, շարունակութեան մէջ երգում է տնխտիր այս կամ այն քառատողը: Մենք աշխատել ենք յաջորդ տների ընտրութիւնն (աւելացնում ենք՝ օգտուելով խաղերի այն վարիանտներից, որոնք յարմարուում են մտքին) այնպէս անել, որ բոլորը միասին, որքան կարելի է, մի ամբողջութիւն կազմեն և յարմար լինին եղանակին և կրկնակների իմաստին»: Մի երես առաջ էլ գրած ենք. «Տների իմաստի կապակցութեան թերին լրացնում են եղանակն ու կրկնակները»:

Կարծում ենք, ով որ կարդացել է մեր յօդուածի նախորդ գլուխը՝ «Երգերի զարգացումը խաղերից», և ուշադրութեամբ կարդայ վերևում գրածը, կը հասկանայ, որ տների կապակցութեան համար այն ենք արել, ինչ որ ժողովուրդն ինքն անում է:

Վերցնենք մի օրինակ. Տաղեր ու Խաղեր եր. 155—157 «Արագը հեշտացել ա» կըն. առաջին տանը յաջորդում են ինն տուն, որոնք բնաւ իմաստի կապակցութիւն չուն

նին իրար հետ: Մենք մանրամասն քննութեան մէջ չենք ուզում մտնել, հետաքրքրուողը թող ինքը բանայ և տեսնի: Նոյն «Արազը հեշտացել ա» տնից յետոյ. «Լոյս» օրացոյց 1904 եր. 480. դրած է երկու տուն, որոնցից 2-րդը միայն կայ Տաղեր ու Խաղերի մէջ իբրև 9-րդ տուն, իսկ 3-րդը նոր խաղ է: Իսկ մենք այդ երգի համար վերջրել ենք չորս գառնակ, որ են.

1. Արազը հեշտացել ա,
Համբէքը կոշտացել ա.
Խաբար տարէք իմ հարին,
Առնողս շատացել ա:

2. Իմ սէրը սուր ա գառել,
Կրակ ու ջուր ա դառել.
Նաւը, քեզ սրտով սիրելը,
Ինձ թուք ու մուր ա դառել:

3. Էլի դարն եմ իմացել,
Աչքս ճամբիդ սնացել.
Քեզ համար գիշեր ցերեկ
Միտք անելով եմ կացել:

4. Բախտը զարկեց սրտիս նետ,
Արտասուքս եղաւ գետ.
Թէ Աստուածդ կը սիրես,
Նաւը, ինձ արիւ տար քեզ հետ:

Խնչպէս ենք վարուել այս երգի տների ընտրութեան մէջ: Շատ պարզ կերպով: Ելակէտ ունեցել ենք՝ եղանակը, կրկնակը և առաջին տան իմաստը:

Եղանակը, Կովիտաս վարդապետի ձայնադրածը, — որովհետև ուրիշները կարող են ուրիշ եղանակով ու կրկնակով երգել առաջին տունը և անշուշտ երգում են, — արտայայտում է տխուր անձկութիւն: Կրկնակն է եա՛ր, որ ասում է ամեն տողի վերջում. ուրեմն մի դիմում գէպի հարը: Իսկ առաջին տան իմաստը մենք բացատրած ենք այս յօդուածի առաջին դէպքում: Այն է՝ ցուրտ աշնանը կամ ձմեռը, երբ Արազը հեշտանում է և ճանապարհները կոշտանում են, գիւղերում աղջիկ են ուզում

և հարսանիք անում: Երգող աղջկանը «չառ ուզողներ»
կան, բայց ինքն ուրիշին է սիրում: Նրա սիրականն ու-
րիշ տեղ է, և նա ահ ու դողի մէջ, թէ մի գուցէ իրեն
ստիպեն ուրիշի և ոչ սիրելիին մարդու գնալ: Նա դուրս
է գալիս, նայում է շուրջը հեշտացած Արազին ու կոշ-
տացած ճանապարհներին և լցուած սիրտը զեղում երգով.

Խաբար տարէք իմ ետրին ¹⁾,—

Մուշտարիս շատացել ա:

Ի՞նչ աւելի բնական կը լինէր քան եթէ այդպիսի
եղանակ, կրկնակ, ու բովանդակութիւն ունեցող խաղին
յաջորդէին տներ, որոնց մէջ լինէր նոյն տխուր անձկու-
թիւնը նոյն դիմուժը դէպի հեռու ետքը և նոյն հոգե-
կան և ընտանեկան վիճակի զարգացումը: Եւ ահա մեր
ընտրած 2-րդ տան մէջ աղջիկը դարձեալ ետրին դի-
մելով յայտնում է իւր ներքին կռիւը սիրոյ և պարտքի

1) Մենք այս քառեակի համար ունինք մի քանի վա-
րիանտներ, որ աւելորդ ենք համարում մէջ բերել. յիշենք մի-
այն, որ 3-րդ սողի «ետրին» բառի տեղը կայ և «նանին» (մօրը),
որ և առնուած է Տաղեր ու Խաղերի մէջ, մինչ «Լոյս» օրացոյցի
մէջ «ետրին» է: Եթէ «նանին» բառը վերցնէինք, այն ժամանակ
առաջին տան, ուստի մեր խմբադրած ամբողջ երգի իմաստը
կը փոխուէր. մենք փոխանակ իւր ծնողներին տանը ապրող աղապ
աղջկայ երգ կազմելու, պիտի կազմէինք ուրիշ գիւղ մարդու
գնացած այլի հարսի երգ, քանի որ «նանին» բառն այդ իմաստն
է տալիս առաջին խաղին: Ահա թէ ինչպէս ենք հասկանում
իմաստի համեմատ ընտրութիւն տնել ձեռի տակ ունեցած վա-
րիանտները մէջ:—«Մուրճի» գաւառագիտուն մատենախօսը, որի
գլխով երբեք չէր անցել այսպիսի «նկատումներ», շատ թեթեւ
կարող էր գրել թէ «Ջ 41 երգի մէջ «չար» աղբաւը չի ասում
ժողովուրդը այլ չալ աղբաւ. կամ սե աղբաւ»: Այդ սողն է,
«Չար աղբաւին քար կանեմ». ձեռի տակ ունինք ամբողջ քա-
ռեակի համար շատ վարիանտներ. յիշենք միայն, որ ոչ միայն
չար, չալ, սե աղբաւին ունինք, այլ և քու աղբաւին, այլ և
աղբաւներին, կաշաղակին, ճնճուղներին, էն դշերին: Եթէ այդ
բազմազան ձեւերից «չար աղբաւին» ենք ընտրել, միայն ընդհա-
նուր իմաստի համար:

մէջ. ծնողները նրան թքում մրում են, ստիպում են որ չսիրի իւր եարին և իրենց հաւանածին մարդու գնայ. բայց ազնիւ սրտով սիրում է նրան: Նա կուգէր իւր պարտքը, որ է ծնողների կամքը, կատարել. բայց չի կարող սրտով սիրածից ձեռք վեր առնել: Այս պատճառով և նրա «սէրը սուր է դառել», կտրաւորւում է նրան. նա միայն հոգւով չի տանջւում, այլ և ամբողջ մարմնով: Նրա ներսում սէրն ու պարտքը կռւում են հակառակ մէկմէկու ինչպէս «կրակն ու ջուրը»: Ո՛րքան սեղմ և միանգամայն գեղեցիկ ու լիակտուար արտայայտութիւն այդ ներքին կռուի հոգեբանութեան:

Տեսնենք Յ-րդ տունը: Այստեղ նոյն դրութեան շարունակութիւնն է. «էլի», այսինքն ուրիշի, ուրիշների (=այլ) «դալն եմ իմացել, աչքս ճամբիդ մնացել», ասում է ազնիւ եարին դիմելով. ուրիշները գալիս իրեն ուզում են, բայց իր եմբը, իր սիրելին, ինչո՞ւ չի գալիս. երբ պիտի դայ նա. թէ իսկի չպիտի դայ: Նա իւր եարի համար դիշեր ցերեկ այս է միտք անում: Եւ ապա 4-րդ տան մէջ դառնալով դարձեալ իր սրտին, նոյն վէրքը, նոյն սուրն ու նետն է տեսնում ցցուած իր սրտի մէջ: Նա իրեն դժբախտ է զգում. ուստի և ուրիշ միջոց չունի, բայց եթէ գետ արտասուք թափել: Բայց նա այդ յուսահատական անզօրութեան մէջ մի վերջին ազազակ է արձակում. «Թէ Աստուածդ կը սիրես, եմք, ինձ արի տար քեզ հետ»:

Կարծում ենք՝ յանցանք չենք գործել, որ առաջին տան ետեից այս երեք տունն ենք ընտրել: Եւ կարծում ենք թէ մի իմաստալից և, կարող ենք ասել, սիրուն երգ է մեր խմբագրածը, և թէ այսպէս պէտք է անել ժողովրդական երգարանների խմբագրութիւնը:

Մենք այս երգը վերցրինք ոչ թէ նրա համար, որ մեր խմբագրութեան մէջ ամենից յաջողն է, այլ այն պատճառով, որ նոյն «Մուրճ» ամսագիրը, մեր այս յոգուածի առաջին գլուխն երբ տպագրուեցաւ, գրեց թէ մեր «բացատրութիւնները միանգամայն համոզիչ և սրամիտ են թւում», և արտագրեց ամբողջ այս երգի առաջին քա-

ռեակլի բացատրութիւնը:

Նրգարանի մէջ կան մեր կարծիքով աւելի յաջող խմբադրութիւններ: Բայց դա ճաշակի խնդիր է. օրինակ արժ. Մեսրոպը վարդապետը «Արարատի» մէջ տպուած մի մատենախօսութեան մէջ ամենից յաջողներից է համարում «Հով արէք սարեր ջան» և «Կապուտ քուռակ հեծել եմ». մէկ ուրիշն էլ կարող է ուրիշ երգ. աւելի յաջող համարել. մի երրորդն էլ գուցէ և ոչ մէկը: Միայն այս աստիճան, որ այդ երգերի իմաստը հասկանալու համար պէտք է առանձին առանձին քառերայնների իմաստը լաւ ըմբռնել. թէ չէ տների ներքին կապակցութիւնը մութը կը մնայ:

Այս տեսակէտով դատելով՝ կարծում ենք, որ մենք ժողովրդական երգարան այնպէս չենք կազմել, ինչպէս ցարդ արեւ են ուրիշները: Յաջող թէ անյաջող, բայց մենք խմբագրել ենք երգերը և խմբագրել վարիանտների բազմաթիւ տեսանքները աշխատանքը կրելուց յետոյ:

Մ. Ս. Բեկեան.

Ի.

ԿԱՐԱԳ.

Աղարաւատները, գիւղացիները և առհասարակ ոմեն մի կովատէր կովերից ստացած կաթից կարող են տարբեր եղանակներով օգտուել: Եթէ աղարաւը կամ գիւղը քաղաքին կամ պանիր ու կարագ պատրաստելու գործարանին մօտ է գտնուում, կաթը կարող է ծախուել. բայց եթէ այդպիսի յարմարութիւններ չկան, անտանաէրներն սկսում են պատրաստել կարագ, պանիր, մածուն և այլն: Մեզանում ամենից աւելի ձեռնտու է կաթից կարագ պատրաստելն այն պատճառով, որ կովի կարագը շուկաներում միշտ լաւ դնով և օգուտով է ծախւում. կարագ պատրաստելը միշտ աւելի շահաւետ է մեր կովատերերի համար:

Հարելու օգնութեամբ ուրից կամ կաթից պինդ դրու-
թեամբ դատուած կաթնային ճարպը, որն հետ խառն են լի-
նում մի քանի սյւլ լրացուցել նիւթեր, ինչպէս օրինակ ջուր,
աղ և այլն. կոչուած է կարագ: Հարելու նպատակն է կաթի
անջատուած ճարպային գնտակիկները միացնել-ի մի ամփոփել:
ճարպային այդ գնտակիկները կաթի մէջ կաթիլահեղուկ վիճակի
մէջ են գտնուում նոյն իսկ սենեակի ցած բարեխառնութեան
մէջ: Կաթի այդ ճարպային գնտակիկները միացնելու համար
անհրաժեշտ է նախ և առաջ հեղուկ ճարպային գնտակիկները
պինդ վիճակի մէջ դնել, սառչելուց յետոյ թանձրացած ճարպի
առանձին գնտակիկները միացնել: Այս նպատակին կարելի է
հասնել հարելով:

Կարագ. կարելի է պատրաստել թարմ ուրից, կաթից,
և թթուած ուրից: Լաւ տեսակ կարագ կարելի է ստանալ
թարմ ուրից. թթուած ուրից սովորաբար հառարակ անասնի
կարագ է ստացւում. բայց եթէ մէկը շատ կովեր չունի և ու-
զում է նոյնպէս թարմ ուրից կարագ պատրաստել, կամ պէտք
է ամէն օր իւր հարեաններից կաթ փոխ առնի (խափ անէ)
և կամ փոքրիկ խնոցներ շինել տայ: *) Բոլորովին ընտիր և
համեղ կարագ ստանալու համար սերը պէտք է լցնել մի ամա-
նի մէջ ու դնել մի մոքուր, ոչ դարձահոտ, զով տեղ և
քսանըւորս ժամից յետոյ հարել. եթէ սրանից աւելի մնայ,
կթթուի, իսկ թթուած ուրից, ինչպէս վերեն էլ ասացինք,
աւելի միջակ և մի տեսակ համ ունեցող կարագ կստացուի:
Բայց եթէ թարմ, չթթուած ուրից կարագ ստանալու մի առան-
ձին կարեւորութիւն չկայ, այն ժամանակ կովատէրերն համար
աւելի ձեռնտու է ոչ այնքան թարմ ուրից կարագ պատրաս-
տելը, որքան թթուած (հում, արածան): Թթուած ուրից կա-
րագ պատրաստելն այն առաւելութիւնն ունի, որ սերը վերց-
նելուց յետոյ տակը կմնայ թթու կաթ, որից շատ անդե-
րում հեշտութեամբ պատրաստում են ճիւղի պանիր, իսկ
Ռուսաստանում՝ լոռ. բացի դրանից նա կարող է երեք չորս
օր և դեռ աւելի երկար ժամանակ անփնտ փռուած մնալ
և սովորաբար քիչ թթուած ուրից աւելի շատ կարագ է
ստացուում, քան թարմ ուրից: Այս կերպ՝ միայն առանձին
խնամքով պատրաստած կարագը շատ քիչ է սարքերուում

* Ներկայումս միւլին 12 գրուսնայ սերի համար եւս որից մոտ-
մոտապէս 2 1/2 գրվ. կարագ կստացուի, առանձին խնոցներ են պա-
ստասում:

Թարմ սերից պատրաստած կարագից: Ներկայումս շատ տեղեր կարագ պատրաստում են ուղղակի երես չքաշած Թարմ կաթից: Այս կերպ աւելի լաւ կարագ կտապուի, միայն աւելի ջանք և աշխատութիւն է պահանջում, քան միւս եղանակներով՝ Թարմ կամ Թթուած սերից պատրաստելիս: այդ պատճառով էլ շատ չէ տարածւում և գործադրւում: Թթուած կաթից էլ կարելի է կարագ դուրս բերել, բայց դարձեալ ժամանակի կորուստ է, մանաւանդ որ մնացած Թանը անյարմար կհամարուի պանրագործութեան և միայն իբրեւ կեր անասուններին կարելի է տալ:

Լաւ կարագ ստանալու գլխաւոր պայմանները. Լաւ կարագ ստանալու գլխաւոր պայմանները հետեւեալներն են.

1) Առողջ կաթից սեր քաշելը. Լաւ կարագ ստանալու համար հարկաւոր է, որ սերը առողջ կաթի երեսից քաշած լինի: Շատ անգամ կաթի հիւանդութեան, ամանների անմաքրութեան և այլ պատճառներով խնոցին երկար ժամանակ հարելուց յետոյ ճարպային գնտակիկները չեն հաւաքւում և միանում:

2) Սերի քաֆութեան ասփնանը. Սերի կամ կաթի տաքութեան աստիճանից կախումն ունի ինչպէս հարելու տեղութիւնը, նոյնպէս և կարագի քանակութիւնը և յատկութիւնը: ճարպային գնտակիկները հեղուկ դրութիւնից կանոնաւոր կերպով պնդանում են որոշ ջերմութեան մէջ: Կարագ հարելու համար սերի միջին բարեխառնութիւնը չմեղը պէտք է լինի 10—120 Բ., իսկ ամբանը՝ 8—10° Բ.: Զթթուած սերն աւելի պակաս տաքութեան մէջ պէտք է հարել, քան Թթուածը: *) Պէտք է աչքի առաջ ունենալ, որ հարելու ժամանակ սերի տաքութիւնն աւելանում է մի-երկու աստիճանով: Սերի տաքութեան չափը կարող է փոփոխուել երկրի, հետեւապէս և խոտի յատկութեան, կերի չորութեան, անասունների տեսակի, կերի բաղադրութեան, խմած ջրի և այլ պատճառներով: Այսպէս օրինակ, չոր ձգօտից կամ դարմանից բաղկացած կերը աւելի պնդացնում, կոշտացնում է կարագը, այս պատճառով հարելիս սերը բարձր աստիճանի տաքութիւն պէտք է ունենայ. ընդհակառակը, եթէ կովը կերակրւում է կանաչ կերով,

* Հարաւոր քաղցր սերի քաֆութիւնը պէս է լինի մօտաւորապէս 11—120, քրուած սերինը՝ 15—160, իսկ քրուած կաթինը՝ 17—180 Բ.:

կոպտոնով և այլն, պէտք է հարել ցած առտիճան բարեխառնութեան մէջ, որովհետեւ սովորաբար այդպիսի կերից թոյլ կարագ է ստացուում: Ամեն ժամանակ սերի տաքութիւնն այնչափ պէտք է լինի, որ 40—45 բոպէում կարագը հարուի. որքան քարձք լինի սերի տաքութեան աստիճանը, այնքան աւելի շուտ կարագը կստացուի և ընդհակառակը, որքան ցած լինի, այնքան աւելի դժուար և երկար ժամանակ կհարուի: Չափազանց քարձք տաքութեան մէջ հարած կարագը լինում է թոյլ, կակուղ, ճրագուակալած, իւր մէջ մեծ քանակութեամբ ջուր և պանրածին է պարունակում, դժուարութեամբ է քամուում, կորցնում է իւր անուշահոտութիւնը, հետեւապէս և կարճ ժամանակ կարող է ղիմանալ. ընդհակառակը, երբ սերը ցած առտիճանի տաքութիւն է ունենում, հարած ժամանակ ճարպային գնաակիկները դժուարութեամբ են հաւաքւում, միանում և կարագ կազմում. ստացուած կարագն էլ լինում է պինդ, քամւում է դժուարութեամբ, ամանի մէջ միակերպ դոյն չէ ունենում (դոյնդդոյն, մարմարադոյն), սակայն համեղ է լինում:

3. Խնոցու մեջ եղած սերի քանակութիւնը. Սա ևս ազդեցութիւն է ունենում ոչ միայն շատ հարելու, այլ և սերից կանոնաւոր չափով կարագ ստանալու վրայ: Իւրաքանչիւր խնոցու մէջ պէտք է մի որոշ չափով կաթ կամ սեր լցնել, որից աւելի կամ պակաս եղած դէպքում անկանոն կերպով աեղի կունենայ կարագի հատիկների երևան գալը, ուշ կհալուի և կարագը կատարելապէս չի դուրս գայ սերի միջից: Շատ անգամ խնոցի հարողները գանգաւորում են, թէ կարագը ուշ է դոյանում. սորա պատճառը խնոցու մէջ սեր կամ կաթ չափ լցնելն է, որի պատճառով էլ սերը զօրեղ կերպով չէ հարւում և չէ դարնւում: Չափազանց պակաս սերն ևս խիստ մեծ խնոցու մէջ շատ զօրեղ զարկեր է ունենում, կարագը շատ շուտ է կազմւում, որի պատճառով և յաճախ գնաակիկների երևան գալը խանգարւում է և քիչ կարագ ստացւում:

4. Սերի քանակութիւնը. Կարագ ստանալու համար սերի թանձրութիւնն ևս նշանակութիւն ունի: Պահանջուած թանձրութեամբ սեր կունենանք միայն այն ժամանակ, երբ նա հաւասար կլինի այն կաթի ամբողջ ծաւալի $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{6}$ (16—20%) մասին, որից քաշուած է կամ դատուած: Խիստ թանձր սերը տալիս է աւելի շատ կարագ, բայց չկարողանալով ազատ շարժուել խնոցու մէջ, չիւռում է նորա պատերի և ներքին մասերի՝ թւերի, վանդակիկների հետ՝ այդ պատճառով էլ փոխւում և կորցնում է իւր համը և պնդութիւնը: Խիստ ջրալի սերն աւելի

շատ աշխատութեան պատճառ է դառնում. այդպիսի սեր կարելի է գործ ածել աշնանը, երբ սովորաբար քիչ կաթ, հետեւապէս և քիչ սեր է լինում:

5. Կարագի հասիկների մեծութիւնը, որով որոշուում է կարագի պատրաստի լինելը. կարագ ստացւում է ճարպային գնտակիկներն իրար հետ միանալուց և եթէ հարը կանոնաւոր և համաչափ է տեղի ունեցել, այն ժամանակ կարագի հատիկները պէտք է լինեն կատարելապէս դնտաձև. երբ կարագը բաժանւում է սերից, կազմում է կատարելապէս գնտաձև մանրիկ կորեկի մեծութեան հատիկներ: Հարելու այդ աստիճանը բնական է համարւում և երբ կարագի հատիկը հասնում է այդ մեծութեան, իսկոյն հարկաւոր է խնոցին դադարեցնել հարելուց: Եթէ հարելը շարունակուի, հատիկներն իրար հետ միանալով աւելի կխոշորանան և իրենց մեծութեան պատճառով անկարող կլինեն պահպանել իրենց ձևը. նրանք կսեղմուեն և նախ ձուլաձև, ապա երկարաւուն և վերջապէս բոլորովին անկանոն ձև կստանան ու կկազմեն մեծ կտորներ: Այսպիսի կարագը խանգարուած է համարւում. նա ճրագուսկալում է, պարունակում է իւր մէջ մեծ քանակութեամբ ջուր, դժուարութեամբ է քամւում, անհամ է լինում, պինդ չէ և շուկայում լաւ դին չէ ունենում: Որպէս զի կարագը չափազանց շատ չհարուի և չլիսաբուի, նախադրու շանալու համար, նախքան հարելը, պէտք է շուտ շուտ բաց անել խնոցին և հետեւել հատիկների կազմակերպութեան, սառը ջուր կամ սառուց լցնելով պէտք է արդէնէլ հատիկները միմեանց կպչելուց: Դեռ հատիկները վերելում յիշուած մեծութեան չհասած, եթէ կարագը խնոցուց գուրս է բերւում, այդպիսի կարագը համարւում է կիսակատար հարուած: Երբ կարագի հարը տեղը չի լինում (հարը պակաս է լինում), թէպէտ և պահպանում է իւր թարմութիւնը, անուշահոտութիւնը և լաւ համը, բայց իւր մէջ շատ թան է պահում, որի պատճառով և կարագի մէջ պանրածինն քանակութիւնը շատանում է, նա թոյլ է լինում և, եթէ երկար պահուի, կիծուի:

6. Խնոցու շարժումների արագութիւնը. կարագ հարելիս իւրաքանչիւր տեսակ խնոցու շարժումները տարբեր արագութիւն են ունենում: Եթէ Լէֆէլզի ձևի խնոցները չափազանց արագ պտտենք (օրինակ մի րոպ. 100 պտոյտ), նրանց մէջ եղած սերը կենտրոնախոյս զօրութեան պատճառով կկպչի պատերին և առանց վանդակի վրայ ընկնելու, խնոցու տակաւինի հետ միասին կսկսեն պտոյտներ անել, որով և հարը տեղի

չի ունենայ: Չարիադանց դանդաղ պատելին խնոցու զարկերը թոյլ կլինեն և հարը կրկին ուշանում է: Ահա այս պատճառով հարկաւոր է ամեն մի տեսակ խնոցու համար մի որոշ չափ աչքի առաջ ունենալ: Հարելու ամբողջ ժամանակուայ ընթացքում խնոցու պտոյտները պէտք է լինեն միակերպ և ունենան միանման արագութիւն մինչև այն ժամանակ, երբ կարգի հատիկները կազմուած կլինեն, որից յետոյ պտոյտները պէտք է քիչ դանդաղացնել, որպէս զի կազմուած կարագը խնոցու ներքին մասերին չարիադանց զօրեղ զարկուելուց չապականուի, չճարագուստուի: Քաղցր սերը քիչ աւելի դժուարութեամբ է հարւում, քան թթուեցրածը, այս պատճառով առաջին տեսակ սերը հարելիս քիչ աւելի արագ պէտք է կատարել պտոյտները, քան թէ թթուած սերը: Նոյնը պէտք է նկատի ունենալ նաև ջրալի և թանձր սերերի վերաբերմամբ. առաջին տեսակը հարելիս խնոցին քիչ աւելի արագ պէտք է շարժել, քան թէ թանձր սերը հարելիս: Լաւ խնոցիները մէջ կարագ հարելը վերջանում է 20—60 րոպէում:

Լաւ խնոցու յաւկուրթիւնները. Ինչպէս կարագ ստանալու, նոյնպէս և նորա յատկութեան համար խիստ մեծ նշանակութիւն ունի այն դորժիքը, որով կարագ է պատրաստւում: Այդ գործիքը կոչւում է խնոցի, ձգւում կամ ծիւղ: Լաւ կազմած խնոցին պէտք է ունենայ հետևեալ յատկութիւնները.

1) Պէտք է պարզ և ամուր կազմութիւն և հեշտ դորժածուելու յարմարութիւն ունենայ, որպէս զի կարելի լինի հեշտութեամբ մաքրել, միջից վատ հոտերը հեռացնել:

2) Մեծութեան կողմից ևս խնոցին յարմար պէտք է լինի, որ հեշտութեամբ կարելի լինի պատել և հարելու համար մեծ ոյժ չպահանջուի: Միշտ պէտք է աւաւելութիւն տալ այն խնոցիներին, որոնք պակաս դորժող ոյժ են պահանջում, որի համար և անհրաժեշտ է, որպէս զի խնոցու առանձին մասերը լաւ պատրաստուած և հարթուած լինին, իսկ պատուող խնոցիների երկու մասերը հաւասարակշռութիւն ունենան, որպէս զի մի կողմը միւսին չձգէ:

3) խնոցին լուսնալու և առհասարակ մաքրելու բոլոր յարմարութիւններն էլ պէտք է ունենայ. այս նպատակով անցքը կամ դռնակը սրբան լայն լինի, այնքան լաւ է: Մէջը պէտք է քիչ միջնորմներ, աւելորդութիւններ լինեն, որպէս զի անկուսներ և ձեռներն ու խողանակների համար անմատչելի տեղեր չլինեն: Նեղ անցքերով խնոցիները վատ են մաքրւում, քամւում, որի պատճառով էլ ամենափոքր անհոգութիւնից բոլորոսում,

Թթու հոտ են սենեկում, որը նոյն իսկ զգալի է լինում կարգի վրայ:

4) Խնոցին պէտք է այնպէս յարմարեցրած լինի, որ կարողը նրանում կարելի լինի լուանալ. այդ նպատակին հասնելու համար խնոցին չպէտք է յատակի վրայ դնովի լինի, այլ կախուած կամ այլ կերպ յարմարեցրած, որպէս զի հնարաւոր լինի դուրս Թափել Թանը և սեղը սառը ջուր լցնել:

5) Խնոցու մէջ մետաղ չպէտք է լինի, մանաւանդ չկայեկած, որովհետեւ մետաղը վատ համ է տալիս կարագին, նոյապատում է նաեւ փայտի փշանալուն, որի պատճառով և խնոցին շատ շուտով փշանում է: Ահա այս պատճառով խնոցի դնելիս պէտք է ոչ չադրուծիւն դարձնել, որ նորա տարեք մասերն իրար միացնող մեխերի ծայրերը խնոցու մէջ դուրս եկած չլինեն: Բոլոր մեխերն ու պտուտակները պէտք է լաւ կլայեկած լինեն: Այն խնոցիները, որոնց մէջ երկաթ է տաւանք կայ անցկացրած, անյարմար պէտք է համարել դորժածութեամբ:

6) Խնոցու տախտակները պէտք է շատ լաւ հարթած և իրար պինդ սեղմուած լինեն, որպէս զի նրանց միջև, նմանապէս և բոլոր մնացած մասերում լիտիկներ, անցքեր, ճեղքուածքներ մնացած չլինին, որտեղ կարող են մնալ Թանի մնացորդները և յետոյ Թթուել կամ նեխուել: Շատ ոտներ ունեցող փայտը անյարմար է համարւում խնոցի շինելու համար:

7) Խնոցի շինելու համար ամենայարմարաւոր փայտ համարւում է կաղնին, Թեղօշը, ամերիկական հացի ծառը (американский ясень), շատ քիչ դորժածական է Թխտենին (береза), բոլորովին անյարմար են ճանաչուած կակուղ փայտերը, որոնք ջրի ազդեցութեան տակ շուտով սկսում են փշանալ:

8) Խնոցին չպէտք է ոչ չափազանց շատ դանդաղ և ոչ էլ շատ արագ կարագ հարէ. շուտ-շուտ հարած ժամանակը դժուար կլինի իմանալ կարագի հատիկների հառուկանալու բոպէն, որի պատճառով և շատ անգամ այդպիսի խնոցիների մէջ կարագը չափից աւելի է զարկւում և ճրագուակալում: Եթէ խնոցին շատ դանդաղ է հարւում, այդ դէպքում, բացի իզուր ժամանակ և աշխատանք կորցնելուց, կարող է քիչ կարագ ստացուել: Այս հանգամանքն աչքի առաջ ունենալով, խնոցու ներքին մասերը, ինչպէս օրինակ Թեւերը, վանդակները և այլն, չպէտք է շատ մեծ և խիտ լինեն և ընդհակառակը:

9) Խնոցու անցքը կամ դռնակը հնար եղածին չափ պէտք է լայն լինի, որպէս զի կարելի լինի ուղատ կերպով Թխակի օգ-

նութեամբ կարագը դուրս հանել և միւս աշխատութիւնները հէնց ուղղակի միջոց կատարել:

10) Խնոցին այնպիսի կազմութիւն պէտք է ունենայ, որ ամեն տեսակ սերից և կաթից կարելի լինի ամբողջ կարագը զատել:

11) Վերջապէս խնոցին պէտք է լինի էփան, հետեւապէս և փայտից շինուած, որովհետեւ մետաղից պատրաստածը թանգ է լինում: Թէպէտ դժուար թէ լինի մի այնպիսի խնոցի, որ վերոյիշեալ բոլոր պահանջներին համապատասխան լինի, այնուամենայնիւ շատ կան սրոշ չափով յարմարաւոր խնոցներ:

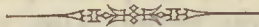
Խնոցիների տեսակները. Հոլսթէյնի խնոցի. Խնոս տարածուած պարզ կազմութիւն ունեցող և մեր զիւղացիների համար յարմարաւոր խնոցներից է համարուում «Հօլշտէյնի» խնոցին: Սա ձեռքով շարժելու խնոցներից ամենալաւագոյնն է և համարեա ամենայն տեղ դործ է ածուծ միայն այն ձևի խնոցների ձևով կամ շոգեմեքենայով շարժուող տեսակները: Հօլշտէյնի խնոցին համարեա միակն է, որ կարող է բաւակա-
նութիւն տալ վերոյիշեալ բոլոր պահանջներին: Այս խնոցին բաղկացած է մի բաղ տակաւից, որ միջնորմներ և ծակ-ծակ թեւեր չէ ունենում. կարելի է շատ լաւ լուանալ տակաւը, վեր առնել դործերի վրայից և դուրս դնել մաքուր օդի մէջ, որ հոտը քաշուի: Խնոցու հարող մասը բաղկացած է մի հասարակ շրջանակից, որ նոյնպէս հեշտութեամբ կարելի է դուրս բերել լուանալու համար: Լայն բացուածք կամ դռ-
նակ ունենալով՝ այս խնոցին բոլոր դործողութիւնները կատարելու ամեն տեսակ յարմարութիւններ ունի: Կախարիչի միջով անցկացրած ջերմաչափը հնարաւորութիւն է տալիս դործի ամբողջ ընթացքում հետեւել սերի բարեխառնութեան աստիճանին. եթէ տակաւը բարձրացած է, նորա մէջ յարմար կլինի կարագ լուանալ, դուրս թափել թանը և այլն: Այս տեսակ խնոցներ պատրաստում են թէ արտասահմանում, թէ Ռուսաստանում և թէ Ֆինլանդիայում. վերջիններն աւելի էփան են: Ֆինլանդական խնոցներից № 1-ը, որի մէջ կարագ հարելու համար մի անգամից կարելի է լցնել $1\frac{3}{4}$ վեդրո սեր, արժէ 30 ռ., № 2, որ $2\frac{1}{2}$ վեդրո սերի համար է՝ 45 ռուբ., № 4., որ 4 վեդրո սեր հարելու համար է՝ 50 ռ., № 5., որ $4\frac{1}{2}$ վեդրո սերի համար է՝ 52 ռ., № 6., որ $6\frac{1}{2}$ վեդրո սերի հա-
մար է՝ 75 ռ., № 7., որ 9 վեդրո սերի համար է՝ 100 ռ.: Չիտ-

շարժ և շոգեշարժ, խնոցիներն ևս տարբեր մեծութեամբ և տարբեր գներով են լինում:

Հօլշտէյնի ձևի խնոցիներն մէջ մինչև $\frac{2}{3}$ մասը կարելի է սեր լցնել, աւելի մեծ քանակութեամբ անհնարին է լցնել, սերը կսկսէ կալարելից դուրս ցայտել և կարագը կատարելապէս չի արտադրում: Քիչ քանակութեամբ սեր եղած դէպքում ևս խնոցին լաւ չի հարւում, այս պատճառով երբէք չպէտք է խնոցու $\frac{2}{3}$ մասից պակաս սեր լցնել մէջը: Գլանիկ պտոյտների թիւը փոփոխւում է՝ նայած խնոցու մեծութեանը և հարուող նիւթին: Երբ մեծ խնոցիներով քաղցր սեր է հարւում, պտոյտների թիւը 120—150 պէտք է լինի, իսկ թթուած սերը հարելիս պտոյտների թիւը 20-ով պակաս: Զեռքի խնոցիների պատելու արագութիւնը պէտք է 20—30 պտոյտով աւելի լինի:

(Շարունակելի).

Գ Ղ.

ԲԱՅԻԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մ Շ Ա Կ

ՔԱՂԱՔՈԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԿԱՆ ԼՐԱԳՐԻ

(ՅՅ.ՐԿ ՏԱՐԻ)

ԱՌԱՋԻԿԱՅ

1905

ԹԻԱԿԱՆԻՆ

«ՄՇԱԿԸ» ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՎԻ ՆՈՅՆ ՊՐՈԳՐԱՄՈՎ ԵՒ ՆՈՅՆ ՈՒՂՂՈՒԹԵԱՄԲ

ա մ ե ն օ Ր, Բ ա ց ի ա օ ն ե թ ի ն յ ա ջ ո Ր Դ Ե ղ օ Ր Ե Ր Ի ց :

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒՆԸ. «Մշակի» տարեկան զինը 10 բուրլի է, տասն և մէկ ամսանը նոյնպէս 10 բ., տասն ամսովն՝ 9 բ., ութ ամսովն՝ 8 բ., եօթ և վեց ամսովն՝ 6 բ., հինգ ամսովն՝ 5 բ., չոր ամսովն՝ 4., երեք ամսովն՝ 3., երկու ամսովն՝ 2., և մի ամսովն՝ 1 բուրլի:

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ա մ ե Ր ի կ ա յ բաժանորդները պէտք է մնարեն տարեկան 6 դոլլար: Եւրօպայի բաժանորդները՝ 30 ֆրանկ. Պարսկաստանի բաժանորդները՝ 10 բուրլի:

«Մշակին» զրգիւ կտրելի է ԽՄԲԱԳՐԱՏԱՆԸ. (Բազարնայա և Բարօնկայա փողոցների անկիւն):

Կայսրութեան ուրիշ քաղաքներից «ՄՇԱԿԻՆ» զրգիւ և առհասարակ նամակներ և ծրարներ ուղարկելիս, պէտք է զիմել հետեւեալ հասցէով: ТИФЛИСЪ, Редакція «МШАКЪ», իսկ արտասահմանից «TIFLIS, Rédaction du journal MSCHAK».

Յայտարարութիւնները ընդունվում են բոլոր լեզուներով:

ԱՊՍՈՒԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԶԷ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ

Ա Ղ Բ Ի Ի Ր

XXIII տարի 1905 թ.

Պատկերազարդ ամսագիրը 1905 թ. հրատարակելու է նոյն ուղղութեամբ, ծրագրով և աշխատակիցների մասնակցութեամբ ինչպէս անցած ֆաներկու տարիներ: ԱՂԲԻՐԻ նպատակն է հայ մատաղսերունդը դասիրակել, նստարարի լուսարուքեան շաւիղը նրան

ցոյն տալ: Սեբ դէպի բնութիւնը, գիտութիւնը եւ մեծաւորը - ահա թէ ինչ է ուսուցանում ԱՂԱԲԻՐԸ: Բարի նախանձ դէպի վսեմն ու ազնիւր եւ ասելութիւն ու արհամարհանք դէպի չարն ու վնասակարը—ահա ԱՂԱԲԻՐԻ ուղղութիւնը: ԱՂԱԲԻՐԻ ճոխ ծրագիրը հնարաւորութիւն է տալիս մեզ ընդարձակ ծաւալով և բազմազան ճոխ բովանդակութեամբ լոյս ընծայել մեր հանդէսը և օգտակար ու հետաքրքրական դարձնել այն, եթէ հայերը սոսկ տարեկան 3 ռ. իրանց բաժանորդագրութեամբ պահպանեն ԱՂԱԲԻՐԸ: Պրէմիան ստանում են Աղբիւր-Տարագ միւսնայն հասցէով ստացող բաժանորդները, վճարելով 10 ռ (արտասահման 18 ռ. կամ 50 ֆր.): Միայն ԱՂԱԲԻՐԻ 3., արտ. 5 ռ.: Ապառիկ բաժանորդագրութիւն չէ ընդունում:

Հասցէն՝ Тифлисъ Редакция жур. АГБЮРЪ, (Tiflis, Caucase Rédaction de la Revue ACBÜR),

Տ Ա Ր Ա Ձ

XVI տարի թ. 1905

Գեղարուեստական, գրական, գիտական, հասարակական, քննադատական պատկերազարդ շաբաթաթերթը 1905 թ. հրատարակելու է իր ձՈՒ եւ ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԾՐԱԳՐՈՎ: Տարագի նպատակը, ուղղութիւնն ու ձգտումն է հայերի մէջ տարածել ուղիղ հայեացք դէպի Գեղարուեստ, գիտութիւն, դաստիարակութիւնը կազմում են ՏԱՐԱՁԻ հիմքը: Նրկրորդական լրագրական բաժանմունքները—լոյսում, քրակցութիւն, հեռագիր, կառուարչ. կարգադրութիւն, կենսագրական, հանապարհօրդական, նորութիւններ, ծրագրներ, խորհրդակցութիւն եւ այլն՝ ՏԱՐԱՁԸ դարձնում են անհրաժեշտ թերթ ժողովրդի լոյսը խաւերի համար: Իսկ զւարճալիք, ճնային ճնշեութիւն, կար ձեւ, ձեռագործ, բարոն, երաժշտութիւն եւ այլն, աւելի են մատչելի անում ՏԱՐԱՁԸ ամեն ընտանիքի համար: ՏԱՐԱՁԻ տարեկան գինը 6 ռ., արտասահման 10 ռ.: Պրէմիան ստանում են միմիայն նրանք, որոնք բաժանորդ են Աղբիւր Տարագին եւ վճարել են 10 ռ (արտասահմանում 18 ռ. կամ 50 ֆր.): Ապառիկ բաժանորդագրութիւն չէ ընդունում:

Հասցեն՝ Тифлисъ редакция журнала ТАРАЗЪ. կամ Tiflis (Caucase) Rédaction de la Revue TARAZ.

ԲԱՅՈՒԱԾ Է

1905 թ.

Մ Ո Ւ Ր Ճ

ԴՐԱԿԱՆ ՀՍՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳՐԻ
ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

(նոր շրջան, V տարի)

Խմբագրութեան և աշխատակիցների նոյն կազմով.

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ռուսաստան տարեկան	10 ռ.	Արսասահման	12 ռ. (32 ֆ.)
Կէս տարին	6 »	»	7 » (18 ֆ.)
1 ամսուան	1 »	»	1 « 20. (3 1/2 ֆ.)

Ծանօթութիւն, Բաժանորդագիրն կարելի է վճարել մաս մաս սկզբում 4 ռ., մայիսի 1-ին 3 ռ. և յունիսի 1-ին 2 ռ.—կամ սկզբում 5 ռ. և յունիսի 1-ին 5 ռուբլի: Գիւղական քառանկերի և աշակերտների համար տարեկան բաժանորդագիրն է 8 ռուբլի Ռուսաստանում:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԸՆԴՈՒՆԵՒՈՒՄ Է

Թիֆլիզում-խմբագրատանը (ձուճալաձեան փողոց, տ. № 16)

Կայսրութեան այլ տեղերից պէտք է դիմել Тифлисъ редакция жур-нала «МУРЧЪ».

Արսասահմանից՝ Tiflis, Redaction de la revue «MOURTCH».

Բացի այդ՝ «Մուրճ»-ին կարելի է գրուել նաև և Թիֆլիզում—«Գուտենբերգ» գրախանութում, Բալախանում—Մ. Տ.-Դանիէլեանի մօտ, «Անդրանիկ» ընկ. գրատ.: Երեւանում—«Արարատ» գրախանութում, Կարսում—Համազասպ Տ. Խաչատրեանի մօտ: Եգիպտոսում—Դոկտոր Կ. Փաշայեան-Խանի մօտ (Ալեքսանդրիա): Ամբողջ Պարսկաստանի համար գործակալներն են պ. պ. Լևոն Բաբաբայեան և Ալեքսան Թունեանց Թեհրանում:

1905 թ. այն նոր բաժանորդները, որոնք կը գրուեն մինչև դեկտ. 1-ը, վճարելով տարեկան ամբողջ բաժանորդագիրն միանուագ, կը ստանան իբրև պրեմիա Ջեյմս Մորիերի «Հաջի Բաբայի արկածները Պարսկաստանում» գիրքը:

Ձեռագիրները, նամակները և ծրարները պէտք է ուղղել խմբագրութեան, ԼԵՒՈՆ ՍՍԱՐԴՍԵԱՆԻ անունով: 3—1

ԲԱՅՈՒԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1904—1905

Երկրորդ

շրջան:

ԱՌՈՂՋԱՊԱՅԻԿ ԹԵՐԹ

Բաժանորդա-
գրական տարին
հոկտեմբերից
հոկտեմբեր է:

ՆԿԱՐԱԶԱՐԴ ԿԻՍԱՄՍԵԱ ՀԱՆԴԵՍԻ

Բաժանորդագիրն է ամեն տեղ.

Տարին—2 ր. 50 կոպ. (Արտասահման 8 ֆրանկ).

Կէս տարին—1 ր. 75 կոպ. Երեք ամիսը—1 ր. Ամիսը 50 կ.

Առանձին համարներ ծախում են 10 կոպ.

Ապառիկ բաժանորդագրութիւն չի ընդունում:

Առաջիկա 1904—1905 թ. շրջանում Առողջապահիկ թերթը կհրատարակուի նոյն զիջումով ու ծրագրով եւ նոյն աշխատակիցներին մասնակցութեամբ:

Առողջապահիկ թերթի տարեկան բաժանորդները կատանան.

1. Քսան եւ չորս համար «Առողջապահիկ թերթ» 1 1/2 տարեկան թերթից (24 երես) բաղկացած:

2. Այն զրբոյկներ թէ խմբագրի և թէ ուրիշ հեղինակների աշխատասիրած, Բժեկի Զրոյցներ ընդհանուր խորագրով, ամեն մէկը նոյնպէս 1—1 1/2 տարեկան թերթ (32—48 երես). Գլխաւորները, որքան թոյլ կտայ նրանց բովանդակութիւնը, զարկարուած կլինեն նկարներով:

4. Բժեկի թերթիկները զանազան բովանդակութեամբ: Այս թերթիկները տպւում են նոյնպէս, որ նրանց կարելի է ծախել և կադմել փոքրիկ տետրակներ: «Առողջապահիկը» արդէն հրատարակել է երկու այդպիսի թերթիկներ—«Մի խմբի» և «Նուէր ծնողականներին»: Առաջիկա շրջանում հրատարակուելիք թերթիկների քանակութիւնը կախում է կլինի ընթացիկ պահանջներից և բաժանորդագրութեան աջողութիւնից:

4 Կովկասեան Կայսերական Բժեկական Բնկերութեան այն բոլոր ժողովրդական հրատարակութիւնները, որոնք լոյս կտանեն 1904—1905 թ. շրջանում:

ОБМѢННОЕ.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1905 ГОДЪ
НА ЖУРНАЛЫ

„ЦЕРКОВНЫЙ ВѢСТНИКЪ“

И

«ХРИСТИАНСКОЕ ЧТЕНІЕ»

ИЗДАВАЕМЫЕ ПРИ С.-ПЕТЕРБУРГСКОЙ ДУХОВНОЙ АКАДЕМИИ.

1) «ЦЕРКОВНЫЙ ВѢСТНИКЪ» — еженедѣльный журналъ, служащій органомъ богословской мысли и церковнообщественной жизни въ Россіи и за границей.

2) «ХРИСТИАНСКОЕ ЧТЕНІЕ» — ежемѣсячный журналъ, органъ богословской и церковно-исторической науки въ общедоступномъ изложеніи.

Въ качествѣ *приложенія* къ журналамъ редакція издаетъ:

Полное Собраніе Твореній Св. Іоанна
Златоуста

въ русскомъ переводѣ

на весьма льготныхъ для своихъ подписчиковъ условіяхъ. Именно, подписчики на оба журнала получаютъ большой томъ этихъ твореній въ двухъ книгахъ (около 1000 страницъ, убористаго, но четкаго шрифта) вмѣсто номинальной цѣны въ три рубля за **ОДИНЪ РУБЛЬ**, и подписчики на одинъ журналъ — за 1 р. 50 к., считая въ томъ и пересылку. При такихъ льготныхъ условіяхъ подписчики „Церк. Вѣстника“ и „Христ. Чтенія“ получаютъ возможность при самомъ незначительномъ ежегодномъ расходѣ пріобрѣсти полное собраніе твореній одного изъ величайшихъ отцовъ церкви.

Въ 1905 г. будетъ изданъ **ОДИННАДЦАТЫЙ ТОМЪ** въ двухъ книгахъ, въ который войдутъ Бесѣды на посланія св Апостола Павла къ Ефесянамъ, Филиппійцамъ, Колоссянамъ, Тимоею, Титу и Филимону.

Подписчики на 1905 годъ, желающіе имѣть и **ПЕРВЫЕ ДЕСЯТЬ ТОМОВЪ**, могутъ получить ихъ по уменьшенной цѣнѣ, именно—по **два рубля** за каждый томъ, а въ изящномъ англійскомъ переплетѣ—по **2 р. 50 коп.**

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ:

а) *Отдѣльно* за „Церковный Вѣстникъ“ **пять руб.**, съ приложеніемъ 11-го тома „**ЗЛАТОУСТА**“—**6 р. 50 к.**, въ переплетѣ **7 руб.**; за „Христіанское Чтеніе“ **пять руб.**, съ приложеніемъ 11-го тома „**ЗЛАТОУСТА**“—**6 р. 50 к.**, въ переплетѣ **7 руб.**

б) *За оба журнала вмѣстѣ* **восемь руб.**, съ приложеніемъ 11-го тома „**ЗЛАТОУСТА**“—**9 руб.**, въ переплетѣ **9 р. 50 к.**

За границей: за оба журнала **10 руб.**, съ приложеніемъ 11-го тома „**ЗЛАТОУСТА**“—**11 р. 50 к.** въ переплетѣ **12 р.**; за каждый журналъ *отдѣльно* **7 руб.**, съ приложеніемъ 11-го тома „**ЗЛАТОУСТА**“—**9 руб.**, въ переплетѣ **9 р. 50 к.**

Иногородные подписчики надписываютъ свои требованія такъ: **Въ Редакцію „Церковнаго Вѣстника“ и „Христіанскаго Чтенія“ въ С.-Петербургѣ.**

Подписывающіеся въ С.-Петербургѣ обращаются въ контору редакціи (*Невскій пр. 151, кв. 3*), гдѣ можно получить также отдѣльныя изданія редакціи и гдѣ принимаются объявленія для печатанія и разсылки при „Церк. Вѣстникѣ“,

Редакторъ проф. свящ. *А. Рождественскій.*

ОТКРЫТА ПОДПИСКА на 1905 г.

на ежедневную (не исключая и послѣпраздничныхъ дней) дешевую, литературную, иллюстрированную и общественной жизни (по расширенной программѣ, въ увеличенномъ размѣрѣ, вполне омгущую заменить дорогія газеты) газету

ОТКРЫТА ПОДПИСКА

на ежедневную политическую, общественную и литературную газету

НОВОЕ ОБОЗРѢНІЕ,

выходящую въ гор. Тифлисѣ подъ новой редакціей и по слѣдующей новой программѣ.

Программа газеты. 1) Официальный отдѣлъ. Дѣйствія и распоряженія прарительства 2) Телеграммы телеграфныхъ агентовъ и отъ собственныхъ корреспондентовъ. Къ телеграммамъ — краткія поясненія по поводу сообщаемыхъ телеграфомъ извѣстій. 3) Руководящія статьи по вопросамъ краевой жизни — экономическимъ, промышленнымъ, общественнымъ, правовымъ и т. д. 4) Русская жизнь — извѣстія изъ обще-русской жизни. 5) Кавказская хроника — извѣстія изъ кавказской жизни 6) Иностранная извѣстія — сообщенія русскихъ и иностранныхъ газетъ о новостяхъ заграничной жизни. 7) Мѣстная хроника — сообщенія о событіяхъ и проишествіяхъ мѣстной жизни. 8) Сообщенія изъ туземныхъ газетъ — грузинскихъ, армянскихъ и татарскихъ. 9) Театр и музыка — критическія замѣтки и статьи о театральныхъ представленіяхъ, концертахъ и т. д. 10) Судебный отдѣлъ — отчеты о засѣданіяхъ судебныхъ мѣстъ. 11) Отчеты о засѣданіяхъ городскихъ думъ ученыхъ обществъ, дворянскихъ и другихъ сословныхъ собраній 12) Библиографія — критическія статьи и замѣтки о появляющихся въ свѣтъ новыхъ книгахъ, изданіяхъ и друг. 13) Ближній Востокъ — сообщенія изъ жизни сопредѣльныхъ Кавказу государствъ Персіи и Турціи. 14) Фельетонъ — беллетристика, статьи научнаго характера, этнографическія и историческія, литературныя обзорѣнія, статьи на общественныя и мѣстныя темы. 15) Корреспонденціи изъ различныхъ мѣстностей. 16) Письма въ редакцію. 17) Сторонія сообщенія. 18) Справочный отдѣлъ. 19) Объявленія.

НОВАЯ РЕДАКЦІЯ ставитъ себѣ цѣлью поддерживать традиціи и идеалы предшествовавшихъ, въ соответствіи съ новыми

ми запросами нашего времени, столь богатыя событиями какъ въ вѣнней такъ и во внутренней жизни.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА какъ для городскихъ, такъ и иногородныхъ подписчиковъ съ доставкой и пересылкой: на годъ—7 руб., на $\frac{1}{2}$ года—4 руб., на 3 мѣсяца—2р. 50 к. и на мѣсяць 1 руб. За границу 14 руб. въ годъ.

ПОДПИСКА съ 1-го. и 15-го. числа каждаго мѣсяца и объявленія принимаются въ конторѣ газеты (Баятинская ул., 8) и въ книжномъ магазинѣ Д. В. Хидкееля (на Головинскомъ пр.), а также въ провинціальныхъ отдѣленіяхъ конторы газеты.

ОТДѢЛЕНІЯ КОНТОРЫ: въ Баку—Николаевская ул., д. Ширбудагова; въ Батумѣ—у Х. Даниелина; въ Гори—при книжн. магаз. Мих. Арчвадзе; въ Сухумѣ—при книжн. магазинѣ Н. І. Гогиджанова

ПЛАТА ЗА ОБЪЯВЛЕНІЯ: для Кавказскаго края на 1-й страницѣ одинъ разъ—15 коп. (со строки петита), 4-й страницѣ—8 коп. Повторныя объявленія пользуются скидкой.

ЛИЦАМЪ, ищущимъ личныхъ занятій и труда. дѣлается скидка 50% противъ обычной таскы.

Объявленія отъ лицъ фирмъ и учрежденій живущихъ, или имѣющихъ свои главныя конторы или правленія внѣ Кавказскаго края—принимаются исключительно въ центральной конторѣ объявленій торговаго дома Л. и Э. Метцли **К^о МОСКВА**. Мясницая, домъ Сытова, и въ его отдѣленіяхъ: въ **С.-ПЕТЕРБУРГѢ**, Московская, 11; **ВАРШАВѢ**, Краковское предмеіе, № 53; **ПАРИЖѢ**, 8, площадь Бижи, и печатаются по коп. за строку петита позади; на первой страницѣ цѣна. двойная.

„КАВКАЗСКИЙ ЛИСТОКЪ“

ГОД III.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

За 340 годовыхъ номеровъ

(форматъ газеты $13\frac{1}{2} \times 9\frac{1}{2}$ вершковъ На годъ. На полгода. На мѣсяцъ

Въ Тифлисѣ 2 р. 50 к. 1 р. 60 к. 35 к.

Съ пересылкой 3 р. 75 к. 2 р. „ 40 к.

Заграницу 8 р. „ 5 р. „ 1 р.—

Для служащихъ : закавказскихъ ж. д., военныхъ частей, сельскихъ общественныхъ канцелярій (черезъ управленіе, командировъ и уѣздныхъ начальниковъ) съ пересылкой на годъ 3р. 20 к. Отдѣльные номера въ Тифлисѣ по 2 коп., а въ другихъ городахъ и на станціяхъ желѣз. дор. по 3 коп.

Новые подписчики 1905 года., желающіе получать теперь-же газету—доплачиваютъ до 1-го января въ Тифлисѣ 20 коп., а иногородные 30 коп. за каждый мѣсяцъ.

Редакція, вступая въ третій годъ изданія своей газеты и идя навстрѣчу читателямъ, особенно серьезное вниманіе обратитъ на кавказскую и общероссійскую хронику, на свѣдѣнія русско-японской войны, а также на художественный отдѣлъ, помѣщая всевозможные рисунки изъ войны и общественной жизни.

Торговому классу, какъ мѣстному, такъ и россійскому, будетъ давать свѣдѣнія о прибывшихъ грузахъ, наложенныхъ платежахъ и о грузахъ, неполученныхъ получателями и пр. необходимыя свѣдѣнія.

Такса на объявленія: траурныя отъ 1 р. до 2 руб.; обыкновенныя на 1-й страницѣ 4 коп., на остальныхъ—по 3 коп. за строчку петита. Квартирныя и трудовыя—по 2 коп. за каждое объявленіе.

Пріемъ подписки и объявленій: въ Тифлисѣ—въ редакціи, уголъ Ртищевской, и Сололакской, домъ Бебутовыхъ, № 22; въ типографіи газеты Кавказскій Листокъ», Вельяминская, № 7; «Бюро труда»—Эриванская площадь, противъ сквера, караванъ-сарай Тамамшевыхъ. Иногородные адресуютъ въ Тифлисъ на имя редакціи. Газета имѣтъ собственную совершенно новую типографію, которая принимаетъ частныя и казенныя заказы по цѣнамъ внѣ конкуренціи

Редакторъ-издатель Н. И. Тамамшевъ.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА

на 1905 г.

НА НОВОЕ ТЕХНИЧЕСКОЕ ИЗДАНИЕ

„КИРПИЧЪ И ГЛИНА“

Журналъ, посвященный глиноразрабатывающей и цементной промышленностямъ, строительному архитектурному и инженерному дѣлу.

ПРОГРАММА:

- 1] Распоряженія правительства, относящіяся къ специальности журнала;
- 2] Техническія описанія всякаго рода построекъ и сооруженийъ изъ кирпича, цемента и бетона. заводовъ, машинъ и орудій;
- 3] Относящіяся сюда чертежи и рисунки, какъ въ текстѣ журнала, такъ и въ отдѣльныхъ приложеніяхъ;
- 4] Техническія статьи по производствамъ: кирпичному, черепичному, изразцовому гончарному, цементному, бетонному и т. д.;
- 5] Всякаго рода сообщенія: относящіяся къ специальности журнала;
- 6] Корреспонденціи изъ-за-границы и изъ разныхъ мѣстъ Россіи;
- 7] Портреты правительственныхъ дѣятелей въ области промышленности, дѣятелей въ области специальности, портреты журнала
- 8] Мелкія замѣтки;
- 9] Отвѣты редакціи на запросы подписчиковъ;
- 0] Торговыя и техническія объявленія

Срокъ выхода ЕЖЕМѢСЯЧНЫЙ, съ дополнительными номерами, по мѣрѣ накопленія матеріала въ общемъ ДО 24 НОМЕРОВЪ въ годъ,

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА 5 РУБЛЕЙ на годъ съ пересылкой Адресъ журнала: Москва, Долгоруковская 22,

Редакторъ-Издатель **Дмитрій МАНСФЕЛЬДЪ.**

[Издающій 14-й годъ журналъ «МЕЛЬНИКЪ»,

Можно выписывать наложеннымъ платежомъ.

Ա. Էջմիածնի սպարաւում լոյս են տեսել եւ
վաճառուում են.

	Ռ. Կ.
1. Բանաստեղծութիւններ — Շիրվանի	— 50
2. Ժամագիրք մեջագիր (կազմած)	2 —
3. Ժամագիրք դրպանի (կազմած)	1 50
4. Մեղուաբուծութիւն Գ. Ղազարեան	— 50
5. Դաւիթ Հարքացի. Գ. Տ. Մկրտչեան	— 50
6. Աղէքսանդր մեծ Թարգ. Վրթանէս քհն. Մովսիսեան	— 50
7. Հայկական Գ. Տ. Մկրտչեան	— 50
8. Առուծուծութիւն Մամոնային. Թարգ. Մամբրէ վարդ.	— 3
9. Բանաստեղծութիւններ և Կիրակոսի հարսանիքը. գրաշ. Ներսէս Տ. Աւետիքեան	— 50
10. Հոգեբանութեան հիմնական դաղաւիարները մասին խմբագրութեամբ Ս. Տիգրանեանի	— 40
11. Մարդու շնորհ հոգի հարկաւոր Թարգ. Վրթանէս քհն. Մարգարեան	— 5
12. Հաղար ու մի խաղ. Կոմիտաս վ. և Մ. Աբեղեան	— 10
13. Ի՞նչ է ճշմարտութիւնը. Թարգ. Մամբրէ վարդ.	— 10
14. Բարի սերմեր Թարգմ. Մամբրէ վարդ.	— 10
15. Էջմիածնի ծոցի օրացոյց 1905 թուականի	20
16. Ցուցակ ձեռագրաց Խաչիկ վ. Դադեան	2 —
17. Գեղեր. պատմութիւն Բիւզանդական կայսրների Թարգ. Մեսրոպ վարդապետ	1 —
18. Խոսքովի Թարգմանիչ և երկասիրութիւնը, Դարեգին վարդ. Յովսէփեան	1 20

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌԻ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

1904

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է { Ռուսաստանում 4 r.
Արսաստանում 5 r.

Խնդրում ենք Արժ. Գործակալներին յայտնել այն քա-
ժանորդների ծիշտ հասցէները՝ հոգեւորական թէ աշխար-
հական, որոնք կաւոդ են իրենք անմիջապէս կամ մի ուրիշի
անունով ծրարներ ստանալ փոստից: Բոլոր այդպիսիներին
«Արարատ»-ը կուղարկուի առանձին ծրարներով եւ առհա-
սարակ նորա ցրումը կանոնաւորելու համար ամեն հոգ
կտարուի:

Հասցէն՝ Св. Эчмиадзинъ, Типографическому Комитету

Արտասահմանի համար՝ Rédaction de la Revue „Ararat“.
Etchmiadzine (Caucase)

